

უეგოკლეზლა

საქართველოს ისტორია

შედგენილი

რომან დ. ცაქციევისაგან.

თფილისი.

ექვთიმე სელაძის სტამბა, ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე.

1882

Дозволено Цензурою, Тифлисъ 21-го Января 1882 г.

პარა-
კრაფი.

ზ ა ნ დ უ კ ი .

გვარ-
დი.

1	სამზღვრები საქართველოსი	5
2	მდებარება საქართველოსი	5
3	საქართველოს შესანიშნავნი მდინარენი	7
4	ქართველების სიძველე და შთამომავლობა .	8
5	საქართველოს უძველესნი ქალაქნი	11
6	მამსახლისობითი მმართველობა და მისი წესები	12
7	შინაური ცხოვრება ძველის ქართველებისა .	17
8	ქართველების ძველი სარწმუნოება წმ ნინომდინ	19
9	უცხო ტომთ შემოსვლჳ საქართველოში და მა- თი გავლენა ქართველესზე .	22
10	ალექსანდრე მაკედონელი საქართველოში	27
11	საქართველოს პირველი მეფე ფარაავაზ	31
12	გვარები საქართველოს მეფეთა	32
13	საქართველოს მდგომარეობა ფარნავაზის მეშვი- დრეების დროს	33
14	საქართველო არშაკუნიანების დროს	55
15	უფლის კვართის მოტანა მცხეთაში და წმ. ანდრია მოციქული საქართველოში	37
16	ქართველთა მზადება ქრისტეიანობის მისაღებად	40
17	ორთ-მეფობა საქართველოში	41
18	ორთ-მეფობის გათავების შედეგ	45
19	მეფე ამზასპ II	46
20	მეფე რევი - მართალი	49
21	რევის შემკვიდრენი	50
22	მეფე შირიან	51
23	წმ. ნინო	54
24	წმ. ნინო და ქართველთაგან ქრისტეიანობის მიღება	57
25	შედეგი ქართველთაგან ქრისტეიანობის მიღე- ბისა და შირიანის შემდეგნი მეფენი .	64
26	ვანტანგ I გორგ-ასლანი	67
27	ათ-ცამეტ წმ. მამათ მოსვლა საქართველოში	75
28	საქართველო ვანტანგ I შემკვიდრეების დროს	78
29	ბაგრატიონები; გურამ I და ვეკლესიის საქმეები ადარნასეს დროს	80
30	არაბთა შემოსევა საქართველოში .	82

პარა-
გრაფი.

ყ ა ნ ლ უ ბ ი .

გვერ
დი.

31	ივერიის მონასტრის აღშენება ათონის მთაზედ	86
32	არაბთაგან განთავისუფლება; მეფე ბაგრატ III	88
33-35	მეფე ბაგრატ IV	91 99
36	მეფე გიორგი II	102
37	მეფე დავით III აღმაშენებელი	10
38	საქართ. მეფენი: დიმიტრი I დავით IV, გიორგი III	110
39	თამარ მეფე	112
40	მონგოლთა შემოსევა საქართველოში .	120
41	გიორგი V ბრწყინვალე .	122
42	ბაგრატ V დიდი	125
43	მეფენი: გიორგი VII, კონსტანტინე, ალექსანდრე I	127
44	საქართველოს გაყოფა სამს სამეფოდ .	129
45	საქართველოს მდგომარეობა სამს სამეფოდ გაყოფის შემდეგ	131
46	საქართველო სპარსთა და ოსმალოთა მფლობელობის ქვეშ	137
47	თეიმურაზ I მეფე ქართლ-კახეთისა	141
48	საქართველოს მდგომარეობა 1605—1703 წ. .	144
49	საქართველო სპარსთა და ოსმალოთა სრულს მფლობელობის დროს .	149
50	საქართველო 1703—1733 წ.	151
51	თეიმურაზ II, მეფე ქართლისა დ. კახეთისა .	155
52	თეიმურაზ II, მეფე ქართლისა და ირაკლი II—კახეთისა	157
53	ირაკლი II ქართლ-კახეთის მეფე და სოლომონ I იმერეთისა	159
54	ანტონ I საქართველოს ქათალიკოზი .	169
55	ქართული საერო და სასულიერო მწერლობა XVII—XVIII საუკ.	173
56	გიორგი XIII, უკანასკნელი მეფე ქართლ-კახეთისა სოლომ. II, იმერთა მეფე; საქართველოს შეერთება რუსეთთან	176
57	დამატებანი: მოკლე მოთხრობა საქართველოს მოსამზღვრე ქვეყნებზე .	179

წინასიტყვაობა.

როდესაც ჩვენ ვაღვრებით ამ შრომასა სახეში არა გვჭონდა მეცნიერების თვალთ შეგვეხედნა საგანზედ; ჩვენ სახეში არა გვჭონდა რაიმე ახალი ჭეშმარიტება აღმოგვეჩინა საქართველოს ისტორიაში. ჩვენ გვჭონდა სახეში შეგვედინა საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელო მოსწავლე ქართველ ახალ-გაზდობისათვის. ამისათვის ჩვენ შევერბეთ და მივეცით წესი და რიგი იმ საქართველოს ისტორიის მასალასა, რომელიც გაფანტულია სხვა-და-სხვა თხზულებაში ამ საგნის შესახებ, ანუ, უკეთ ვსთქვათ: ჩვენ მოვიყვანეთ რიგზე ის მასალა, რომელიც ჩვენ ხელთა გვჭონდა. ჩვენ ვარგად ვიცით, რომ ამ შრომას მრავალი ნაკლულებანება ექმნება. მაგრამ თუ სახეში მივიღებთ იმ გარემოებასა, რომ ჩვენის სამშობლოს ისტორია ჯერ ისეკ შეუმუშავებელია და ისე ცოტაა ნაწილის შესახებ, რომ ისტორიის სახელმძღვანელოს შემდგენელმა არ იცის რომელს გზას დაადგეს, რომელს ამბავს დაუწყებოს სიმართლის აღსადგენად, — მაშინ ცხადი იქ-

მნება, რომ ამ გვარს შრომას „ჯერ“ ბევრი არ უნდა მოეთხოვებოდეს... ან რა მასალები გვქონდა ჩვენ. 1) „ქართლის ცხოვრება“ 2) ს. ბატონიშვილის ისტორია 1, 2 და 3 წიგნები; 3) თეიმურაზ ბატონიშვილის ისტორია; 4) ბ. დ. ბაქრაძის ბროშურები და მისგანვე ნაწერები ძველ საქართველოზე 1878 წ. „ივერიის“ №№ ბში. 5) ბატონიშვილის ვასუშტის გეოგრაფია; 6) «Историческое изображение Грузии» — Головинъ 1864 г.; 7) «Историческое изображение Грузии» соч. Александро-Невской Академіей 1802 г. და 8) Краткая Исторія Грузинской Церкви» П. Иоселиани. აი ეს წიგნები გვქონდა ჩვენ მხოლოდ ჩვენის შრომის შესადგენათ და მხოლოდ ამ მასალებით ვსარგებლობდით.

ხსენებულ თხზულებათაგან ამოვიღეთ ყოველი ის (ზოგი სიტყვა-სიტყვით), რაც უფრო უკეთესად მიგვაჩნდა; ამისათვის, ვიძელოვნებთ, ჩვენს შრომაში ფაქტების შესახებ არ მოიპოვებინ ყველა ის შეცდომები, რომელნიც ხშირად მოიპოვებინ თვითეულს ჩვენგან ნასმარს თხზულებაში...

ჩვენი „ისტორია საქართველოსი“ მიემსგავსება უფრო «მოთხრობასა ქართველის ხალხის ცხოვრებაზედ, ვიდრე „ისტორიასა“, როგორც საზოგადოდ ესმისთ...

საზოგადოდ ჩვენს ისტორიულს თხზულებებში (თვით «ქართლის-ცხოვრებაშიცა») ფრიად მტირე ადგილი უჭირავს «ხალხის» შინაურის ცხოვრების განხილვასა; ამისათვის ნურავის გაუკვირდება, თუ ჩვენი შრომატ მოკლებულია ამ მხრით ღირსებასა...

რაცა შეეხება ენასა,—გნდილობდით უკელა ფაქტები ცოცხალის, ხალხურის და ადვილათ გასაგების ენით წარმოგვედგინა მკითხველთათვის და, ამ მხრით, იმედი გვაქვს, ჩვენი შრომა უჩაკლულთ თუ არა—უვარგოსი მაინც არ იქმნება.

რადგანაც ჩვენი «ისტორია» ცოტა ვრცელია, ამისათვის უმაწვილებს პირველადვე არ უნდა მიეცეს სელში საკითხავათ: ჭკერ თვით მასწავლებელმა უნდა შეისწავლოს და კარგათ შეითვისოს ეპოქები და ფაქტები და ზეპირად გარდასცეს მოსწავლეებსა ჭკერ უფრო შესანიშნავი ეპოქები ჩვენის ისტორიიდან. წიგნის მიტემა მოსწავლეთათვის შეიძლება არა ადრე მეოთხე წლისა სასოფლო სკოლებში.

ცოტა ვრცელი გამოვიდა ჩვენი ისტორია; მაგრამ, რა მივიღეთ მხედველობაში უმაწვილებისათვის საკითხავის წიგნების სიღარიბე ჩვენს მწერლობაში, აღარ შევამოკლეთ; რადგანაც, ჩვენის ფიქრით, სამშობლო ისტორიის შესწავლის გარდა, ჩვენს წიგნს სხვა დანიშნულებაც ექმნება: იგი იქმნება კიდევ საკითხავ წიგნადაც სკოლებში.

ზოგიერთი სტატიები ჩვენის ისტორიისა ცოტა ვრცელები გამოვიდა. ეს გარემოება ადვილი ასახსნელია, ვინც-გი ცოტად მაინც იცის საქართველოს მდგომარეობა მე-XV საუკუნიდან მე-XVIII საუკუნის გასვლამდინ: მე-XV საუკუნეში საქართველო გაციო სამს სამეფოდ და ამ სამის სამეფოს საქმეები ისე ნაირად არიან ერთი-მეორისაგან დამოკიდებულნი; ისე ნაირად არიან ერთი-ერთ-მან ერთში გადარეულნი, რომ შეუძლებელი რამ არა ვხატვათ,

ფრად ძნელია მათი განცალკევება ერთი-მეორისაგან. ამას გვიმტკიცებს თვით ჩვენის ისტორიის ქვა-კუთხედი — «ქართლის-ცხოვრება»

გულისთვის მადლობას ვუძღვნით იმ პირთ, რომელთაც სული მოგვიძიებდათ თუ იგი და მით ღონის-ძიება მოგვცეს ამ წიგნის გამოცემისა. განსაკუთრებით მადლობას ვუძღვნით: თ. დავით ვახტანგის-ძე ჯორჯაძეს, რომელმაც ამ საქმისათვის არ დაიშურა ხუთი თემანი (50 მ.), ნ. ზ. ჩოლაყაშვილს, მ. პ. ანდრონიკაშვილს, ა. დ. კიენაძეს, ს. ლ. მეღვინეთ-ხუცესოვს, ი. ვ. ხატიევს, მ. ი. შიუგოვს და ი. პ. როსტომიშვილს, რომელმაც იმის გარდა, რომ 40 მ. დასდო ამ საქმისათვის, — შრომა მიიღო და ხელის-მოწერა გამართა ამ წიგნის გამოსატყობად თულის შესაკრებათ.....

რ. ძამსაშვილი-ცამცივეი.

1881 წ. ქრისტესშობისთვის 16 ს.

ქ. თელავი.

1. სამსლურები საქართველოსი.

საქართველოს სამსლურებს შეადგენდნენ: აღმოსავლეთით — კასპიის ზღვა, დასავლეთით — შავი ზღვა, სამსრეთით — მთა, დაწებული შავის ზღვიდან, ტრანზიონის მასლობლად, საიდანაც მიემართება ქ. ასრუმისაკენ, მდ. არუზამდე, რომელიც შემდეგ შეადგენს სამსრეთის სამხლვარს კასპიის ზღვამდე. ჩრდილოეთით ჭყაზღვრავს საქართველოს კავკასიის უმთავრესი მთა-გრესილი.

2. მდებარეობა საქართველოსი.

საქართველო საზოგადოდ წარმოადგენს გასართავს სსვა-და სსვაობას თაკის თვისებითა. მის ზეგითა პირს ამშვენებენ სსვა-და-სსვა ნაირი ლამაზი მწვანე მინდვრები, ტყიანი, ან თოვლით დაგვირგვინებულნი მალაღიმოები, ვიწრო ხეობები და დედეები, რომლებშიაც ჩამონსრიალებენ წვრილი ანკარა წულები და გრგვინავენ სწრაფად მორბენი მდინარენი. თვით კავკასიის მთა-გრესილი, რომელიც ძველადვე შეადგენდა ევროპისა და აზიის სამსლვარსა, მიემართება შავის ზღვის პირით სამსრეთ-აღმოსავლეთისკენ კასპიის ზღვის პირამდე. იმისი სიგრძე არის 1420 კერსტი. კავკასიის მთა-გრესილი წარ-

მოადგენს ორ-გვარს წყობას: ერთია უმთავრესი კავკასი, მეორე-მცირე კავკასი, რომელიც უმთავრესთან შეკავშირებულია მესხეთისა და სურამის ქედებით. ამ მთების გარდა საქართველოში კიდევ ორი მთა-გრესილია შესანიშნავი: ერთი მისდევს იქასის მთიდან და შეადგენს სვანეთის სამხრეთის სამზღვარსა და მეორე, რომელიც იწოდება ცივ-გომბორის მთად, — ბორზალოს მთიდან იწყობა, ჭყოფს ალაზნისა და იორის აუზებსა და ქსანღვრავს შიგნით კასეთს გარეთ კახეთისკან. საზოგადოდ კავკასი მდიდარია მდინარე წყლებითა. უმთავრესი კავკასიაში ტბა არის გოქჩა ანუ სევანგა, ერევნის მახლობლად, 80 კუჩსტი სიგრძით; შემდეგ: სოფაჰინი, თოფარავანი და ტაბის-ყური, ასალციხის მაზრაში. კავკასი უხვად არის დაჭრილდარებული ყოველ-გვარის სიმდიდრითა: ცხელისა და ცივის ჭავითა ერთსა და იმავე დროს, ყოველ-გვარის მტენარეობითა; აქა-იქ ხუთი-ექვსის საათის მანძილზედ ბარიდან დაწობილი მთის ქედამდე, კბოულობთ ყველა ბუნების ნაწარმოებსა: შენობისათვის საჭირო ხე-ტყესა, ხეხალსა; გარდა ამისა კავკასი მდიდარია ცხოველებისათვის საჭირო მრავალ-გვარის ქვებითა: მარმარილოთი, გიშრითა, მარილითა, სამკურნალო წყლებითა, შახითა, გვარჯილით, ნაკითთ, ფისით; მადნეულობით: ოქროთი, ვერცხლით, სპილენძით, რკინით, და სხვებით... უპოვებია, რომ ამ გვარი ბუნებით მდიდარი ქვეყანა ადრევე მიიქცეოდა უცხო ხალხების ყურადღებასა და კიდევანც მიიქცია ყველა იმ ხალხებისა, რომელნიც-კი ოდეს-მე გამოსულან ისტორიულს ასპარეზზედა.

3. საქართველოს მდინარეთა შორის უფრო გამორჩენილნი ხრინან:

ა, მტკვარი. ამ მდინარის სათავე არის სოღანლუდის მთებში. მტკვარი ჯერ მომდინარეობს ჩრდილოეთისაკენ, გიწრო ხეობაში, ქ. ახალციხემდინ; აქედან ტფილისამდე მომდინარეობს აღმოსავლეთისაკენ მშვილდსაგით მოხრილად; ტფილისიდან კასპიის ზღვამდე მიმდინარეობს სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ. საქართველოში მტკვარს ერთეიანი შემდეგნი მდინარენი: თოცხოვი, ლიახვი, ქსანი, აჩაგვი, ლაჩანი თავის შემომდინარე იორის წყლით. ეს მდინარენი გამომდინარეებენ უმთავრესის კავკასიის მთა-გრესილის სამხრეთის ფერდობებიდან. მდინარე ალგეთი და სრამი თავის შემომდინარე წყლებით გამომდინარეობენ მტკვარის კავკასიის მთა-გრესილიდან და ერთეიანი მტკვარსა. მტკვარი გემთ—სავალია კასპიის ზღვიდან სალიანამდინ.

ბ, რიონი. ამ მდინარის სათავე არის უმთავრესის კავკასიის მთა-გრესილში, სონგუთი-ხოსის მთის ძირში. მომდინარეობს პირველად დასავლეთისაკენ, შემდეგ სამხრეთისაკენ, ბოლოს ისევ დასავლეთისაკენ და ერთეის შავს ზღვასა.

რიონს ერთეის შემდეგი მდინარენი: ყვირილა, რომელიც გამოდის სურამის მთის ჩრდილოეთის მხრიდან; ცხენის-წყალი (ჭიპხოს) გამოდის თანის მთიდან და სამხრეთ დასავლეთისაკენ დენის შემდეგ ერთეის რი-

ონსა; ტუხური (გლაკოს), რიონი და მტკვარი ძველს დროში ნათ-სასულელ მდინარეებად ითვლებოდნენ. პირველი შავის ზღვიდამ უვირილის შესართავამდე; მეორე კასპის ზღვიდამ სურამამდე. რიონში ჩვენს დროში მხოლოდ ორშირამდე დატურავენ ნაკები.

ბ, ხოფი გამოდის სვანეთის ქედებიდან და სამხრეთ-დასავლეთისაკენ დენის შემდეგ ერთვის შავს ზღვასა და ენგური გამომდინარეობს ფსი-მთიდან და მიმდინარეობს ჯერ დასავლეთისაკენ, შემდეგ, როდესაც გამოსცილდება სვანეთის ხეობასა, გაბრუნდება სამხრეთ-დასავლეთისაკენ და შერთვის შავს ზღვასა.

კ, ჭოროხი თავის შემომდინარე წყლებით ჭრწყავს სამხრეთ-დასავლეთის საქართველოსა და შერთვის შავს ზღვასა ბათომიდან დასავლეთისაკენ სამს კერსტზედ. ამ ხუთ უმთავრეს მდინარეთ გარდა საქართველოში მომდინარეობენ მრავალი წვრილი მდინარენი, რომელნიც გამოდინ კავკასიის სსვ-და-სსვა ქედებიდან. ყველა ამ მდინარეთა ნაპირები ძველს დროში მოფენილნი იყვნენ ქალაქ-სოფლებითა და ვენასიან-სეხილიან-ნათესის მინდვრებითა; ამ მდინარეთა ნაპირებზედ დუღდა სიცოცხლე ჩვენთა წინაპართა!..

4. ქართველების სიძველე და შთამომავლობა.

ბერძნები და თვით ქართველნიც მთელს საქართველოს ორს ნაწილად ჰყოფენ: უემო-საქართველოდ, ანუ

ამიერად: ქართლი, კასეთი და საათაბაგოს ერთი ნაწილი, და ქვემო საქართველოდ, ანუ იმიერად: იმერეთი, სამეგრელო, გურია, რაჭა, ახსაზეთი, სვანეთი და დანაშეთნი საათაბაგო ჭოროხის სეობითურთ.—ივერიის (საქართველოდ) მცხოვრებნი ძველადგანვე ცნობილნი არიან მამაცხალხად: ქართველნი ვაჟ-კაცობაში არ ჩამოჩნებოდნენ იმისთანა მამაცხალხს, როგორნიც იუვენე მიდიელნი და სპარსნი. ივერიელნი (ქართველნი), წითელის ქულაჯებით შემოსილნი, საშინელნი იუვენე მტკრთათვის. ქართველთ შთამომავლობაზედ «ქართლის ცხოვრება» ამ გვარად მოგვითხრობს: ქართველთ და სომეხთ ნათესავთ მთავარი იყო თარგამოსი, შვილის-შვილის-შვილი ნოეს ძის იაფეთისა. თარგამოსი სცხოვრებდა ბაბილონის გოდოლის შენების დროს და შემდეგ ხალხის განხსევნისა დაქაახლად არაჩატიის მთის მხლარობად. ცოტას ხანში ისე-ნაირად გამრავლდა თარგამოსის შთამომავლობა, რომ არაჩატიის მასლობლად კვლარ დაეტივა. ამისათვის თარგამოსმა გაუნაწილა თვისი სამფლობელო თავის რვა შვილს. პირველს შვილს—ჭარხს მისცა ახლანდელი სომხითი. ჭარხისაგან წარმოსდგნენ სომხები. მეორეს შვილს—ქართლოსს მისცა ახლანდელი საქართველო. ქართლოსისაგან წარმოსდგნენ ქართველნი. ქართლოსი სცხოვრებდა 2200 წლის წინად ქრისტეს მოსვლამდინ.

ქართლოსი და მის შემდეგნი უფროსნი შემკვიდრენი იწოდებოდნენ მამასახლეიებად. ქართლოსმა აღაშენა ჭალაქი ქართლი მტკვრისა და არაგვის ერთად შესართავთან, გორაზედ. ქართლოსის სამფლობელო იწოდებო-

და გატყუილ ხიდიდგან (წითელი ხიდი) ვიდრე შავს
 ზღვამდინ. შემდეგ სიკვდილისა ქართლოსი დასაფლავე-
 ბულ-იქმნა ჭ. ქართლშა. მისი საფლავი დიდხანს იყო
 თაყვანის საცემი ადგილი ქართველებისა და, შემდეგ, თვით
 მეფენიც-გი, ტახტზედ ასეღის დროს, ქართლოსის საფ-
 ლავზედ აძლევენ ხალხე ფიცსა.

ქართლოსის ცოლმა აღაშენა ქალაქები—ღადა-ციხე
 და ბოსტან-ქალაქი და გაუყო თვისი სამფლობელო თავის
 ხუთს ვაჟსა: მცხეთოსს, გარდაბანოსს, კახოსს, კუხოსს
 და გაჩინოსს. მცხეთოსი, როგორცადაც უფროსი შვილი,
 იწოდა მამასახლისად. ამან აღაშენა ქალაქი მცხეთა. მცხე-
 თის მამასახლისი უნდა ყოფილიყო უფროსი მთავარი,
 განმე და მსაჯული ქართლოსიანებისა და, მართლაც და-
 ნაშთენი მამასახლისები ჭმორჩილებდნენ მცხეთოსსა და
 ყველა ქართველები სცხორებდნენ თანხმობით და სიუკა-
 რულით ურთი-ერთ შორის. მაგრამ მცხეთოსის სიკვდი-
 ლის შემდეგ, მის უფროს შვილს უფლოსს წინა-აღუდ-
 გნენ დანაშთენი მამასახლისები და აღარ დაემორჩილნენ
 მას.—ყველა კერძო თემის უფროსმა დაიხემა განუსაზ-
 ზვრელი და დამოუკიდებელი უფროსობა თავის თემში და
 ამ ნაირად ერთ უფლების ქვეშ შეერთებულ საქართველო
 დაიყო რამდენსამე წიხილ სამფლობელოდ. ამ გარემოებას
 ფრიად ცუდი შედეგი ჭჭონდა ქართველთ ძლიერებისათ-
 ვის, რადგანაც დაიწყეს ურთი-ერთ შორის ბრძოლა და
 ბოლოს, ისე ნაირად დაუძლურდნენ, რომ დაჭკარგეს თავის
 უფლებსა და შთაცვინდნენ უცხო ხალხის ხელში .. უფ-
 ლოსმა აღაშენა ჭ. უფლის-ციხე. რამდენიმე ერთი-მეო-

რისაგან დამოუკიდებელი მამასასლისი განაგებდნენ საქარ-
თველას საქმეებს იმ დრომდინ, ვიდრე გამოჩნდებოდა
გონიერი ფარნავაზი, რომელმაც შეაერთა საქართველო
ერთს სამფლობელოდ და დააწესა მეფობა...

5. საქართველოს ქალაქები, რომელნიც მოი-
ხსენებიან ფარნავაზის გამეფებამდე.

ა) ქართლი — უძველესი ქალაქი საქართველოში. იგი
აღაშენა ქართლოსმა მთაწყედ, რომელიც წამომდგარია მდ.
მტკვრის მარჯვენა ნაპირზედ, არაგვისა და მტკვრის შე-
სართავთან. ფარნავაზის შემდეგ ამ ქალაქს ეწოდა არმა-
ზი, რადგანაც ამ მეფემ აღმართა აქ კერძი არმაზისა
(სპარსული ორმუზდი).

ბ) ორბისი (სამშვილდე) იყო ციხე-ქალაქი, აღშენე-
ბული ქართლოსისაგან მდ სრამის (ქცია) მარცხენა ნა-
პირზედ.

გ) მტკვრის-ციხე ანუ ხუნანი იყო ციხე-ქალაქი
ქართლოსისაგან აღშენებული იქ, სადაც მდ. ღებედა ერ-
თვის მტკვარსა.

დ) დედა-ციხე აღაშენა ქართლოსის ცოლმა მდ. თე-
ძამზედ, რომელიც ერთვის მტკვარს მარჯვენა მხრიდან.

ე) ბოსტან-ქალაქი აღაშენა ქართლოსის ცოლმა მა-
ღლობზედ, რომელსაც ახლა უწოდებენ იაღლუჯას და
იმყოფება ტფილისიდან თსუთმეტ ვერსტზედ...

ვ) გაჩინი, ანუ სანადირო ქალაქი, აღაშენა ქართ-
ლოსის შვილმა გაჩინოსმა მდ. სრამის მარცხენა ნაპირ-

ყველ, იმ ადგილის მასლობლად, სადაც ზრამს ერთვის მდ. მაშეკარი.

ზ, ჩელეთი, ანუ სანადირო ქალაქი, მდებარეობდა იმ ადგილას, სადაც ამ უამად მდებარეობს ვრცელი სოფელი შილდა, კახეთში, ჯაფნის მარცხენა ნაპირზედ, მდ. ჩელზედ.

მცხეთოსის შვილებს აღუშენებიათ ქალაქები: ა) ოძრხე, მდ. ფოცხოვის მტკვართან შესართავთან; ბ) თუხარისი—ოძრხეს მასლობლად, მდ. ჭოროხის აუზში; გ) წუნდა—მტკვრის სათავესთან; დ) არტანისი—წუნდას მასლობლად, მდ. მტკვრის პირზედ, ე) უზბნისი, ვ) კასპი, ზ) უფლის-ცისე—ამ უამად ზატარა სოფლები არიან ქართლში, გორის მარჯვენა მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზედ, ჟ. სურამი (სირიუმი). არის აღშენებული მამასახლისების დროს ღისის ქედის ძირში. რიონის აუზში იყვნენ ქალაქები: ეა—რიონის სათავესთან; ფასისი—ესლანდელი ფოთი; ჭითა—ესლანდელი ქუთაისი; შორაპანი—მდ. ყვირილაზედ; არქეოპოლისი—ესლანდელი ნაქალაქევი; ციხე გოჯი,—აღშენებული მდ. ტესურის მარჯვენა ნაპირზედ ფარნაკაზის პირველ თანამოღვაწის—ერისთვის ქუჩისაგან.

6. მამასახლისობითი მმართველობა და მისი წესები საქართველოში.

როდესაც განმრავლდა ქართლოსის შთამომავლობა, საქართველობის სსვა-და-სსვა გვარეულობამ აღმო-

ირჩივს თვის შორის უფროსი კაცი-მამასახლისი. რამ-
 დენიც უფრო ბევრი იყო სხვა-და-სხვა გვარეულობა და,
 რამდენადაც ბევრ კერძო ნაწილებად იყო დაყოფილი
 საქართველო, იმდენად უფრო ბევრი მამასახლისები იყ-
 ნენ. თუმცა მამასახლისები იყვნენ უფროსნი თავ-თავის
 გვარეულობაში, მაგრამ მათ მინც არა ჰქონდათ მინი-
 ჭებული განუსაზღვრელი უფლებანი ხალხზედ. თვით სა-
 სოგადოება განაგებდა თავისას და თავის ქვეყნის საქ-
 მეებს მამასახლისების წინამძღოლობით და ხელ მძღვა-
 ნელობით. უფროს მამასახლისად ითვლებოდა — მცხეთის
 მამასახლისი, რომლის სამყოფ ქალაქშიაც შეიკრებო-
 დნენ-ხოლმე დანაშთენი მამასახლისები იმ გვარ საქმეთა
 გასარჩევად, რომელნიც შეეხებოდნენ მთელს საქართვე-
 ლოსა. ამ გვარ ურილობაში მამასახლისების გარდა, და-
 ესწრობოდნენ ხოლმე სხვა პირნიც, რომელნიც გამო-
 იგზავნებოდნენ თვით ხალხისაგან თავის წარმომადგენე-
 ლად. რომლისამე საქმის ანუ გვამის შესახებ საქმის
 განსასჯელად, მამასახლისები მოიწვევდნენ ხოლმე მთე-
 ლის სასოგადოებისაგან აღმორჩეულს უხუცესთ და პა-
 ტიჯტემულთ ქართველთ, რომელნიც განსჯიდნენ საქმესა..
 სასოგადოების ქონების დახარჯვა მამასახლისს შეეძლო
 მდლოდ სასოგადოების ნებაართვით. როდესაც მტერი
 შემოესეოდა რომელსამე სამამასახლისოში, მაშინ მცხე-
 თის მამასახლისი თავის მხედრობით მივიდოდა სხვა
 რომელსამე მამასახლისთან, სადაც შეიკრებოდნენ და-
 ნაშთენი მამასახლისებიც თავ-თავის ჯარებით დი აქედ-
 გან ერთად განეწილებოდნენ მტრის წინააღმდეგ საბრ-

ძალეკლად... სამართლის გასარჩევად მამასახლისები მოიწვევდნენ «მოსუცებულთ, ჭკვიანთა, გამოცდილთა და პიჩ-უთუნელთ კაცთა», და მომხიკართაგან აღმოჩნეულის კაცების ერთად გარდასწევდნენ სამართალსა. მამასახლისებისა და საზოგადოებთა ურთი-ერთ-შორის არ იყო შერი და უკმაყოფილება; არამედ ყველანი იგინი იუვენენ «ერთ-სულ და ერთ-განზრასკა და აჭკნდათ ფრიადი მშვიდობა თვის შორის»...

როდესაც განძლიერდნენ ქართველნი მამასახლისების ჭკეშე და აღარ ეშინოდათ გარეშე მტერთაგან, -საღხის განსამრავლებლად მამასახლისები მოიწვევდნენ სოლმე დაჩაგრულთ უცხო ტომთ, ამლეკდნენ მათ ადგილებსა და ასახლებდნენ საქართველოში. ამ გვარმა უცხო საღხის გარდმოსახლებამ ფრიალ განამრავლა საქართველოში მცხოვრებთა რიცხვი. თუმცა ქართველნი მშვიდობიანად და მუუდროებით სცხოვრებდნენ მამასახლისების დროს, მაგრამ გარეშე მტრები მინც შეარყევდნენ სოლმე დრო-გამოშეებით ქართველთ მუუდროებასა. თუმც საქართველოს მრავალი და ძლიერი მტერი ესეია, მაგრამ ქართველთ სამშობლოს ადგილ-მდებარების სიმაგრემ და თვით ქართველთ ვაჟკაცობამ და თავგანწირულმა სიუვარულმა მამულისადმი დასძლიერეს ყველა ის ძველი უცხო ტომი, რომელიც კი განიზრასხვდა ქართველების დამოჩინილებასა...

7) შინაური ცხოვრება და ჩვეულებანი ძველის ქართველებისა.

უწინდელს დროში ქართველთ სოფლები შენდებდნენ მაღალს, მოფარებულს და უშიშარს ადგილებზედ; რადგანაც გარეშე მტრების შემოსევა სშირად ემუქრებოდა ქართველებს მათის ცოლ-შვილის დაწოკებით და, ხშირად, ტყვედ წაყვანითაც. უწინდელი ქართველი, როგორცაღაც ახლანდელნიც, დიდად სტუმრის მოყვარენი ყოფილან: ამისათვის ყოველის ქართველის სახლი ყოველთვის და ყველასათვის ღია იყო, ვინც-გი ეწვეოდა ქართველსა; გინდ მტერიც რომ ყოფილ იყო. სტუმრის მოყვარეობა იყო მიზეზი იმ გარემოებისა, რომ ქართველი მოიწვევდნენ და დაასახლებდნენ ხალხე თავის ჭკეყანაში უმამულა უცხო ტომთ: გგვიპტელთა, საზართა, თურქმენთა, ებრაელთა და სხვათა... უწინდელის ქართველების ჩვეულებათა შორის ღირს საცნობნი არიან შემდეგნი: ქართველებში მრავალ-ცოლობა აღკრძალული იყო: ქართველი ერთს დროს იყო ქმარი მხოლოდ ერთის ცოლისა და არა რამდენისამე, როგორც კხედავთ სხვა აღმოსავლეთის (აზიის) ხალხებში, ყველა შვილები ქართველისა თანასწორ იყოფდნენ მამის საცხოვრებელსა: დასა ჭკუნდა იგივე მონაწილეობა, რაც ძმისა. როდესაც ოჯახის მამა კვდებოდა, ცოლი მისი რჩებოდა სახლის უფროსად და განბეგდ, მაგრამ ქმრის საჩხოს-გი ვერ შეესებოდა, რადგანაც იგი (საჩხო) შვილებისა იყო. თუ

ქკრევი მოინდომებდა გათხოვებასა, იგი მიიღებდა: შეილთაგან რამდენსამე ნაწილს ქმრის ქონებიდან... დიდად პატივ-ცემულნი იყვნენ მამასახლისები და ოჯახის უფროსები ერისაგან... როდესაც ქართველს მოუკვდებოდა ვინმე სასულში, — იგი ნიშნად გლოვისა, დაიყენებდა წვერსა. მიცვალებულთა დასაფლავება დიდის პატივით და აზბით იცოდნენ... თუ მტერი შემოესეოდა საქართველოსა, — მამასახლისები შეიკრიბებოდნენ ერთად ერთთურთ და ერთობით მისცემდნენ მტერს პასუხს. საზოგადო საქმეების განსილვაში მთელი ერი იღვბდა მონაწილეობასა. მთელი ერივე ასამართლებდა დამნაშავეთ: ჭსჯიდა მათ, ანუ აძართლებდა. ძველის მწერლების მოწმობით საქართველოში ძველადვე ფრიად გავრცელებული ყოფილა მეურნეობა: მიწის შემუშავება და ღვინის დაყენება კარგად ჭსტოდნიათ უწინდელს ქართველებსა. ოქროს გამოდნობა, სელის ქსოვილის ქსოვნა, რკინაფოლადეულობის ნივთების შემუშავება, ქვით-კირის შენება, კრამიტისა და აგურის მოჭრა, — ყველა ეს ხელობანი კარგად ჭსტოდნიათ. უწინდელთ ქართველთ არც ვაჭრობა დაუტოვებიათ ქართველთ უფურადღებოდ: უწინდელს დროში საქართველოს თითქმის ყველა მოვაჭრე ძველს სალხებთანა ჭქონია ვაჭრობა: ფინიკელებთან ინდოელებთან, ბერძნებთან, ბაზილონელებთან, პარსელებთან, ეგვიპტელებთან და სხვებთანა... მთელი საქართველო უწინ სავაჭრო მოედნად იყო გარდაქცეული; — ასე რომ ყველა ქვეყნების სავაჭრო საქონელს უძველად საქართველოზედ უნდა

გაქარა: ერთის მხრით — აღმოსავლეთი დგან — ინდოეთ —
 სპარსეთი დგან კასპიის ზღვით, შემდეგ მდ. მტკვარზედ,
 რომელზედაც მაშინ სავაჭრო გემები დატყურობდნენ სა-
 ქართველომდინ, ქარელი დამ შოკანძნამდინ ხმელეთით და
 აქედგან ისევე წყლით მდ. უვირილაზედ, რიონზედ, შემ-
 დეგ შავის ზღვით ევროპაში. მეორეს მხრით ევრო-
 პიდგან ინდოეთში ამავე გზით ატარებდნენ საქონელსა...
 მდინარეების გარდა საქართველოში მრავალი სავაჭრო
 გზები იყო გაუყვანილი. ამ გზებს თვით უცხო მოვაჭ-
 რე საღებები აკეთებდნენ თავის საჭრით... ქართველი
 ხალხი ფრიად გულ-კეთილი და ამასთანავე
 საშინელნი იყვნენ მტრების წინააღმდეგ: ვაი მას
 მტერსა, რომელსაც კი ქართველნი შეებრძოდნენ! რო-
 გორც გაცოფებული ნადირა, ისე შეებრძოდნენ მტერსა.
 რაც უნდა მრავალი მტერი ყოფილიყო, ქართველნი
 მაინც არ დაიხევდნენ უგან... მრავალჯერ დაუძარცუ-
 ბიათ ქართველთ: სპარსნი, ბერძენნი, რომაელები, სო-
 ზარნი და სხვანი. ქართველნი მტერს არას-ოდეს არ
 დაემორჩილებოდნენ ნება-ყოფლობით, უბრძოლველად.
 როდესაც ასთაგურ მეფეს (259-265 წ. ქრ. შემდეგ)
 მოუვიდა სპარსთა ხელმწიფისაგან დავსპანი: თქვენის
 ნებით დამემორჩილენით, თორემ თქვენს ქვეყნას ნაცრ-
 ტუტას ავაღენოა, — ასთაგურმა ქართველების მაგივრად
 უპასუხა სპარსეთის დავსპანს (მოციქულს): ჩვენ ჩვეულ-
 ნი არ ვართ შეშინებასა და დამორჩილებასათ; მობრ-
 ძანდით, მზადა ვართ საომრად; თქვენთან ბრძოლაში
 იმ იარაღს ვისმარებთ, რომელიც თქვენთვის წაგვირთმე-

გია ბრძოლაში... ჩვენს თავისუფლებას არა ვის დაუ-
თმობთ: სისხლით დაგვიცვავეს, ვიცვავთ და მარადის
დამცველნიც ვიქმნებით თავისუფლებასა და მამულისა
ჩვენისა... ბრძოლის დროს ქართველნი წითელის ქუ-
დავებით იყვნენ შემოსილნი და შეჭურვილნი იარაღში.
ქართველობის იარაღს შეადგენდნენ: ჩვინის (ზოგს ხისა)
ჩახხუტი (მუზარადი, ჩახალასი), თავსახურად, ჩვინის პა-
ჭიჭები, გულზედ სელის ქსოვილის დოშლული; სარტ-
ყელზედ კვიდათ მოკლე ტულები (ზოგს); ხელში კტი-
რათ შუბები, სიგრძით 7-8 ადლამდინ, მაჯაზედ გაკე-
თებულნი ჭკონდათ ფარები, კვიდათ სმლეები. სმარობდნენ
აგრეთვე შვილდ-ისარსა, როგორც ამ უმად თოფსა.
ქართველების ვაჟაგობას ამტკიცებს ის გარემოება, რომ
სშირად უცხო ხალხები დიდის სასყიდლით ჩირაობდნენ
ქართველებს თავის მტრებთან საბრძოლველად. რომელი
მეფეც ქვეუბნის დასაპურობად წავიდოდა, — იგი უმტკი-
ლად იჭირავებდა ქართველის მხედრობასა...

რაც შეეხება ძველის ქართველების სიმდიდრესა,
— არც ამ მხრით იყვნენ უკანასკნელნი. საქართველოს
პირველ დროის მეფენი სომ ფრიად მდიდარნი უფიქრად
როდესაც ფარნაჯამ მეფე (144—135 ქრ. წინ), განდევ-
ნილი ქართველთაგან, გაიქცა პონტოში, — საქართველო-
დგან იმდენი სიმდიდრე გაიტანა, რომ, იმ სიმდიდრის
წყალობით, ათი წელიწადი ებრძოდა არშაკ მეფესა (135
— 123 ქრ. წინ) ნაჭირავების ჯარითა...

თუმცა საქართველოს ნიადაგის საყოფიერებაც სა-
კმაო იყო ქართველების გამოსაკვებად და საცხოვრებლად,

მაგრამ ქართველთა შრომის მოუკარება რომ გიქონიოთ სახეში, ცხადი იქმნება, რომ ძველს ქართველებს სხვა წუაროებიც ექმნებოდათ სიმდიდრის მოსაშოკებულად და შესაძენად. მარტო საკაჭრო საქონლის ბაჟი 10—15 მილლიონ მანეთამდინ შემოსდიოდა საქართველოს; და 10—15 მილლიონი მანეთი რომ დიდ-ძალი თუელი იუო იმ დროს,—ამაში ეჭვი არ უნდა გიქონიოთ...

8. ქართველების სარწმუნოება წმ. ნინოს მოსკლამდინ საქართველოში.

ქართველებს პირველად ეჭინათ ზორთასტრის სარწმუნოება, რომლის სწავლაც დათუმნებულა იუო ბუნების განმდეთიერებაზედ. *) ზორთასტრის სარწმუნოება თავდა-პირველად საჭიროდ არ რაცხდა დმერთების სალოცავად ტაძრებისა და კერპების აღმართვისა: ამ სჯულის მორწმუნენი სარწმუნოების წესებს აღსრულებდნენ მთების მშენიერ კალოებზედ, ანკარა წულის ნაპირებზედ და დიდის ხეების ქვეშ. შემდეგ, როდესაც ირანელებმა და დასავლეთის ხალხებმა გაახშირეს ურთი-ერთ-შორის მიმოსკლა, მაშინ სხვათა შორის სარწმუნოებისა და მდეთის მსახურების წესებიც შეიცვალა. იგი შეიქმნა უფრო დიდებული და სადღესასწაულო ვოკელებან, სადაც-გი უფლებდა ზორთასტრის სარწმუნოება: აშენდა ტაძრები (ბომონები), აღიმართა კერპები (ბუთები). ამ გვაროკე ცვლი-

*) ახილე სკატი: «ზორთასტრის სჯული» ბილოში.

ლება შემოვიდა საქართველოშიც და, როგორცა სჩანს, მოსწონდათ ქართველებსა. ეს მტკიცდება იმ გარემოებით, რომ, როდესაც მეფეს ფარნაჯამს უნდოდა აღდგენა საწმინტოებისა ისევე ძველის წესებით, ხალხი აუჯანყდა მას და განდევნა იგი საქართველოდგან... თვით წმ. ნინოს ჭადაგების შემდეგაც მრავალი ხალხი დარჩა ძველს საწმინტოებაზედ—ცეცხლის-თაყვანის-მცემლობაზედ... გარე-მოცულის დიდებულის ბუნების სუდ-მოქმედებამ ხალხზედ, საქართველოში დაბადა მრავალი ცრუ-მოწმინტებანი, რომელთაც მოაღწიეს ჩვენს დრომდინ. ესლაც კი არის ჩვენს ხალხში გავრცელებული თაყვანისცემა, მაგალითად: დიდის ხეებისადმი, ქვებისადმი, ნანგრევთადმი და სსვა... თვით პირველმა საქართველოს მეფემ ფარნაჯამმა აღმართა ქართლოსის მთაზედ კერპი არმაზი, რომელიც ითვლებოდა ქართველთა უაღრეს ღმერთად. ქართველებს არმაზის გარდა, სსვა ღმერთებიც ჰქონდათ, მაგ: ბოჩი, რომლის კერპსაც ამ გვარად ჰქვართენ: ჰქონდა შვიდი ხელი, რომელნიც ჰნიშნავდნენ ქართლოსისა და მისის ძმების გვარეულობასა. თვითეულის ხელით ბოჩი უჩვენებდა თვითეულის გვარეულობის მოწულებასა ან რისხსა... კიდევ შემდეგი კერპები იყვნენ აღმართულნი საქართველოში: გაა, გაცი, ანიანი, დანიანი და სხვანი... არმაზის კერპს შემდეგი სურათი ჰქონდა: იყო მდგომარე გაცი სპილენძისა, რომელსაც ტანზედ ოქროს ვაჭვი ეცვა, თავზედ ეხურა ოქროსივე ჩაბხუტი, მხრები და თავალები ჰქონდა ზურმუსტისა; ხელში ეჭირა ელვარე და ბრწყინვალე სმალი, მოღერებული ხალხისაკენ. ამისათვის

აჩმაზის კერძს ფრიად საშიშარი შეხედულობა ჰქონდა. დღესასწაულებში აჩმაზის სახელობაზედ ჯერ მეუენი და მისი სახელობა მივიდოდნენ დიდის კრძალვით თაყვანის სცემლად, შემდეგ ხალხი და ბოლოს დაიწყოობდა მსხვერპლთ შეწირვა. ბატონის-შვილი ვახუშტი სწერს, რომ აჩმაზის კერძი იუოკო უშველებელი დიდი, ოქროთი შემოსილი; თვალები ჰქონდა მოჭედილი ძვირფასის ქვებითა და ბრწყინვალე გვირგვინი ძვირფასისავე ქვებით მოჭედილი ედგოა თავზედ... აჩმაზის გულისათვის დაწესებული იყო დღეობა, რომელსაც გადისდიდნენ სოლმე მთის ძირში, სადაც შეიყრებოდა მრავალი ხალხი; აქვე მოვიდოდა მეფე დიდებულებითა და საკრავებითა და ბუჯის კვრით შესწირაკდნენ ზოგვასა (მსხვერპლს); ზოგი ჰხოცავდა ცხვრებსა, ზოგნი ძროხასა, გაჩუღს თხებსა და ზოგნი ზმ საზარელს დავიწყებამდე მიაღწევდნენ სოლმე, რომ მსხვერპლად თავის საკუთარს შვილებს შესწირვიდნენ. მსხვერპლის შეწირვის შემდეგ დაიწებდნენ ღვინსა, სიმღერასა, ცეკვასა და სხვა თამაშობასა, რომელიც გაგრძელდებოდა სამი დღე. ამ გვარივე დღეობა იყო დანიშნული სხვა კერძისათვისაც...

ყოველი ხალხისაგან კერძისადმი შეწირული ხორაკეულობა განიყოფებოდა სამს ნაწილად:

ა) პირველი ნაწილი ეკუთვნოდა ქურუმებსა (კერძის მსახურთ-მღვდელთ), ზომონის მსახურთ და ხუჯის-ბერთ, რომელნიც სხვა-და-სხვა ქართველთ თემებს თავისათვი ჰყავდათ მოქალაქედ და სჯულის მასწავლებლად.

ბ) მეორე ნაწილს შეიტანდნენ ერთს ცალკე დიდს

დარბაზში, სადაც შეიპატოებდნენ ღარიბთ მლოცვათ, გაუნაწილებდნენ მათ და აჭმევდნენ.

გ) მესამე ნაწილი გადაღებული იყო გლახაკთა, პატიმართა და სხეულთათვის.

რაცა შეეხება ოქრო-ვერცხლეულს, სპილენძეულს და სხვა ნივთიულობასა, რომელნიც შემოიწირვებოდნენ კერპთადმი მლოცვათაგან, — უკვლავ ესენი შეადგენდნენ მხოლოდ კერპის განუსაზღვრელს საგუთრებასა... ამ გვარსი წესები ჩვენს დრომდინ შენახულან თუმ-ფშავ-ხვესურებაში.

9 უცხო ტომთ შემოსევა საქართველოში და მათი გავლენა ქართველებზე.

ა) უკვლავად უწინ, მე-XVIII საუკ. ქრ. შობამდინ, საქართველოში შემოვიდნენ ასურისტანელი*) სემირამიდას წინამძღოლობით. თუმცა ასურისტანელთ საქართველო არ დაუპყრიათ, მაგრამ კაღდებულად კი გახადეს ქართველნი, რომ უკანასკნელთათვის (1000) მსუდარს მიეცათ უოკელ-წლივ თვით სემირამიდას სასახლის მცველებად. ასურისტანი კი ითვლებოდა საქართველოს მთავრებად. ამ გვარსი დამოკიდებულება ქართველებისა ასურისტანელებთან გაგრძელდა სემირამიდას სიკვდილამდე...

ბ) შემდეგ მე-XV საუკ. ქრ. მოსულამდინ, საქართვე-

*) იხილეთ სტატია «ასურელები».

ღრში შემოვიდნენ ეგვიპტელები *) მეფის რამზესის წინა
 მძლავრობით, რამზესმა არც დაიპყრო საქართველო და
 არც ხარკი დასდვა; მხოლოდ სთხოვა ქართველებს რომ მათ
 შეენახათ და გამოეკვებათ რამდენიმე დროის განმავლობაში
 ეგვიპტელთ ჯარი თავის ქვეყანაში. ქართველთ მიიღეს თხო-
 ვნა რამზესისა და დაახანაკეს მისი ჯარი სამეგრელოში
 (ეგრისში). თუმცა ეგვიპტელთ ჯარი დაბრუნდა თავის
 სამშობლოში, მაგრამ სრულიად კი არა: საქარტველოში
 დარჩნენ კიდევ 4000 ეგვიპტელი, რომელთაც შეირთეს
 ქართველი ქალები, მიიღეს ქართველთ საჩუქრუბება და
 ჩვეულებანი და სამუდამოდ დარჩნენ საქართველოში. ეგ-
 ვიპტელთა უოფნას და დარჩენას საქართველოში უნაყო-
 ფოდ არ ჩაუვლია ქართველთათვის: უყანასუნელთ მათუ-
 ღიათ ეგვიპტელთაგან ზოგიერთი ჩვეულებანი და სახელ-
 წოდებანი, რომელნიც ჩვენს დრომდე შენახულან ქართვე-
 ლებში; მაგალითად: მზისა, მთვარისა და ხუთის ვარსკვლავი-
 სადმი თაყვანისცემა ქართველთაგან ეგვიპტელებისაგან არის
 მიღებული. სახელ-წოდებანი: „ხვარამზე“, „რამაზ“, „მზე“
 — არიან გადმოკეთებული ეგვიპტურის სახელ-წოდები-
 საგან „რამზეს“; ქართველების ჩვეულებანი: მგლოვიარების
 დროს კაცთაგან წვერის დაუენება, კატის მოკვლის სასტიკად
 ხდობდალვა, — ქართველებს ეგვიპტელთაგანა გვაქვს გად-
 მოღებული და შეთვისებული. შეიძლება დარწმუნებით
 ვსთქვათ, რომ ვარძიისა და თმოგვის გამოქვამბები
 ასეთივე ეგვიპტელთა აკლდამები არიან; როგორც

*) იხილეთ სტატია «ეგვიპტელები».

სშირად და ბლომად მოიპოვებინა მდ. ნილის ნაპირებზე, ებვიტეში...

გ) მე-XII საუკ. ქრ. შობამდინ საქართველოში მოვიდნენ საბერძნეთიდან არგონავტები—ბერძენთ გმირები. *) ესენი სამჯერ ყოფილან საქართველოში ვაჭრობისა და მადნეულობისათვის (ოქროს მატელოსანი ცხვარი). ამათ უნახავთ კოლხიდაში (სამეგრელო) მდიდარი ქალაქი ეა (რიონის სათავესთან) და მეტად ბრწყინვალე და მდიდრად მოწყობილი სასახლე კოლხიდის მიფლობელისა. ამ დროს ქართველთ სტოდნიათ ხელის ქსოვილის კეთება, ოქროს გამოდნობა, ღვინის დაყენება და სსვა სელობანი. რადგანაც ბერძენთ თერად სასარგებლოდ დანახეს ქართველებთან ვაჭრობა, — ამისათვის, ვაჭრობის შეუწყვეტლობისათვის, ბერძენთ გააშენეს რამდენიმე ახალ-შენი (კოლონიას) შავის ზღვის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის ნაპირზე. ამ ახალ-შენებში უფრო შესანიშნავნი იყვნენ: პიტეუსი და დიოსკურია.

დ) მე-IX საუკ. ქრ. შობამდინ განძლიერდნენ ხოზარნი, **) მცხოვრებნი გაკასიის მთა-გრესილის ჩრდილოეთ მხარეს, და დაიწყეს საქართველოში შემოსევა გაკასიის კარით (ღარუბანდით). მამასახლისები შეერთდნენ ერთად და თვითონ გაილაშქრეს ხოზარეთში (სკვითების ქვეყნაში) და დაამარცხეს იგინი. მაგრამ ხოზარნი შემდეგ ისევ ძალე განძლიერდნენ, აღმოიჩინეს თვის შორის

*) იხილე სტაცია-ესაბერძნეთი.

**) იხილე სტაცია ხოზარნი.

მეფე და ხელ-ახლად გამოილაშქრეს საქართველოზედ, რომელიც სრულიად აღაოხრეს... ხოზარებმა იპოვეს ახალი გზა კავკასიის მთებში, დარიალის ხეობისა, რომლითაც იგიინი ხშირად აღხრებდნენ საქართველოსა. ხოზარების მიუღომელობა, კავკასიაში გაგრძელდა იმ დრომდინ, ვიდრე სპარსეთის მეფე აფრიდონ განდევნიდა მათ მე-VII საუკ. ქრ. შობ-მდე.

ე) სპარსელების *) გაკლენა უფრო ძლიერი იყო ძველადვე საქართველოში, ვიდრე სხვა ხალხებისა. ბევრჯელ დაუპყრიათ სპარსთ საქართველო. — «განძლიერდეს სპარსნი... და გამოჩნდა ნათესავთა შორის ნებროთიანთა კაცი ერთი გმირი აფრიდონ, რომელმაც... წარმოგზავნა ქართლისა ერისთავი თვისი, სპითა დიდითა, სახელად არდამ... მან აღაშენა ქალაქი ზღვის კარს და უწოდა სახელი დაწუბანდი, ქართულად «დახშა-კარნი»... უღბ მანვე მოზღუდა მცხეთა ქალაქი ჭკით-კირით, — და აქამომდე არ იყო ქართლისა შინა საქმე ჭკით-კირისა, ამის გამო დაისწავლეს ჭკით-კირი... შემდეგ სპარსეთის განძლიერებისა, უკანასკნელთ წინაღუდგნენ ქართველ-სომეხნი. სპარსეთის მეფემ გამოგზავნა ჯარით ძე თვისი ჭინოსრო, რომელსაც კერა წინაღუდგეს სომეხნი და ქართველნი, რამეთუ დიდი იყო ძალი მისი. მოკლო უკველი სომხითი და ქართლი, და დაუტევნა ერისთავნი და აღაშენა ადარბადაგანს (ადერბეიჯანი) სახლი სალოცავი სჯულისა მათისა და წარვიდაა (ქართ. ცხოვრ., ნაწ. II

*) იხილეთ სტატია «სპარსეთი»

ბკ. 22-25). ცეცხლ-თაუგანის-მცემლობა საქართველოში სპარსთაგან იყო გავრცელებული; წარჩინებულთ ქართ-ველთ ხასელ-წოდებანი: როსტომ, მანუჩარ, ჭაბოსარო, ზურაბ, ბარამ და სხვა ძველადვე აქვთ შეთვისებული ქართველთ სპარსთაგან. ქართველთ ხეულებანი: შვილების აღზრდა სხვის სახლში; ტანთ-სამოსელი; მოკეცილთ ჟღარა და სხვანი სპარსთაგან არიან გადაღებულნი.

სპარსეთს ქართველების სწავლან-განათლებანადც ჭქონდა გაგლენა შემდეგს საუგუნოებში.. მე—VII საუ-გუნდამ დაწოობილი, ვიდრე მე—V საუგუნეშდინ ქრის-ტეს შობამდის სპარსნი ებრძოდნენ ქართველთა და სტდი-ლობდნენ მათს დამორჩილებასა. ამ დიდის ხნის ბრძო-ლასი გამარჯვება დრო-გამოშვებით ხან სპარსებსა რჩე-ბოდათ, სან ქართველებსა. ქართველნი სშირად მიიღებ-დნენ სოლმე უმამულა უცხო ტომთ და ასახლებდნენ საქართველოში; მე IV საუგ. ქრ. შობამდინ ქართველებ-მა შეისიზნეს ებრაელნი. ამ გვარის უცხო ტომთ შემ-ტებით საქართველოს ერი მრავლდებოდა და ძლიერდებოდა; მაგრამ მეორეს მხრით, უცხო ხალხების შემოსე-ლას ცუდი შედეგი ჭქონდა ქართველთა ზნეობი-სათვის: გამორიცვალა და გაირყვნა ქართველთა სა-რწმუნოება; ნათესაობა აღარა ჭსწამდათ ერთმანეთ-ში; მიცვალებულთა დასაფლავება გადავარდა ჩვეულქ-ზიდგან; ადამიანის სხეულის ჭამა და მსხვერპლად შეწი-რვა შემოიღეს ქართველთ და სხვა ამ გვარი უმსგავსმ ჩვეულებანი. მე—V საუგ. ქრ. შ-დინ—სპარსთა მეტემ არდაშირმა სხვა ჭვეუნებთა შორის დაიპყრა საქართველო-

ცა და დასდვა მძიმე ხარკი. ამ გეგმად საქართველო ექვემდებარებოდა სპარსეთს იმ დრომდინ, ვიდრე ალექსანდრე მაკედონელი დაიპყრობდა სპარსეთსა და მის ხელქვეით ქვეუნებსა 330 წ. ქრისტეს შობამდინ.

10. ალექსანდრე მაკედონელი საქართველოში და საქართველოს პირველი მეფე ფარნავაზ.

იმ დროს, როდესაც სპარსეთის გავლენა ებრძოდა საქართველოში საბერძნეთის გავლენას, როდესაც ქართველნი ექვემდებარებოდნენ სპარსთა, საქართველოში მოხდა ერთი შემთხვევა, რომელმაც ხელი მოუძარტა ქართველთ მეფობის დასადგენად. მე-IV საუკ. ქრ. შობ. საბერძნეთში გამოჩნდა გმირი მეფე მაკედონისა*) ალექსანდრე, მე ფილიპესი, რომელმაც სხვა ქვეუნებთა შორის დაიპყრა სპარსეთიც, „ქართლის-ცხოვრების“ თქმულებით, ალექსანდრე მაკედონელმა დაიპყრა „უოკელნი კიდენი ქვეუანისანი“, შემოვიდა საქართველოში, სადაც „ჰპოვნა ცისე-ქალაქნი შუა-ქართლ, — ჰპოვნა კანნი სასტიკად მბრძოლნი“.. იმან (ალექსანდრემ) განუყო ლაშქარი თვის და უოკელთა ცისე-ქალაქთა მოადგინნა; თვით დასდვა მცხეთად და დაუდგინნა ლაშქარნი ზემოდ და ქვემოდ, ამიერ და იმიერ... დაიპყრა ექვსი თვე. ალექსანდრემ მოსრნა უოკელნი უცხო ტომთაგანნი და დაუტევნა ნათესავნი ქართლოსიანნი და დაუტევა მათ-ზედა პატრიკად

*) იხილეთ სტატია «მაკედონელი».

მმართველად სახელით აზონ“... აზონმა დაანგრია ქართლში უკელა ციხეები, გარდა ოთხისა, რომლებშიაც დაუენა მაკედონელების (ბერძნების) ჯარი; დაიპყრა მთელი საქართველო და ლეკნი; ოსნი და ხოზარნი მოხარკედ ჭუნა... როდესაც მაკედონელები ამ გვარად დამკვიდრდნენ საქართველოში და აზონი მომეტებულის გარდასახდით აწესებდა ქართველებსა და თვით თავის ჯარსაც სასტიკად ეპყრობოდა, საქართველოში გამოჩნდა გონიერი ჭაბუგი, — სახელით ფარნავაზი, რომელმაც განათავისუფლა საქართველო აზონისაგან, დააწესა საქართველოში მეფობა და თვით შეიქმნა მეფედ. —

ფარნავაზი იყო მძისწული უკანასკნელის მცხეთის მამასახლისისა; ხოლო დედა მისი იყო ისპაჰანელის სპარსის ქალი. ფარნავაზის მამის მოკვლის შემდეგ ალექსანდრესაგან, დედამ სამის წლისა ფარნავაზი ორის დითურთ წაიყვანა მთებში, სადაც მოფარებით აღზარდა. როდესაც ფარნავაზი გაიზარდა, — დედა მისი ჩამოვიდა მცხეთაში, სადაც დაფარულად და გვარის გამოუჩენლად ქსტხოვრებდნენ, რადგანაც ემინოდათ აზონისაგან. ფარნავაზი იყო ფრიად გონიერი, კარგი მხედარი და დახელავენებული მოხადირი. დედა ურჩევდა ფარნავაზს ისპაჰანში წასვლასა და ამით აზონისაგან მოკიდებისა. ფარნავაზს ფრიად ეძნელებოდა სამშობლოს დატოვება, მაგრამ ერთმა შემთხვევამ სრულიად დაავიწყებინა ფარნავაზს ეს სიძნელე და იგი სპარსეთის მაგივრად ეგრისში წავიდა დროებით. აი ეს შემთხვევა: ერთხელ ფარნავაზი წავიდა სანადიროდ. დიდმის მინდორზედ იგი გა-

მოკვიდა ირმებსა და დასჭრა ერთი ირემი, რომელიც, შტირედის სირბილის შემდეგ, დაეცა ერთის კლდის ძირში. როდესაც ფარნავაზი მივიდა ირემთან, — კარგად შებინდებული იყო; ამისათვის გადასწევიტა იქ დაბინავება. ფარნავაზმა უეტრად თვალი შეასწრო კლდეში გამოჩებაულსა, რომლის ამოშენებული კარები დროთა ვითარებისგან ადგილ-ადგილ გამონგრეული იყო. ამ დროს დაიწყო წვიმაც და ფარნავაზმა, მობინდომა წა გამოჩებაულში შეუარება, გამოანგრევა კარები და, წა შევიდა შიგ, — დაინახა მრავალი სიმდიდრე საქრასი და ვერცხლისა... ფარნავაზმა გამოაშენა გამოჩებაულის კარები და, წა მივიდა სახლში, — უამბო ყოველი ნახული თავის დედასა. მეორეს დღეს დაიწყო იმ სიმდიდრის გამოზიდვა; გამოზიდეს ხუთის ღამის განმავლობაში და დამალეს მოხერხებულს ალაგს. შემდეგ ფარნავაზმა გაუგზავნა მოციქული ეგრისის (სამეგრელოს) მფლობელს ქუჯის, რომ „მე მსურს ჩემის დიდის სიმდიდრით მოსკლა შენთანო, მიმიღე, ძმები ვიყვნეთ და ერთად ვეწინააღმდეგეთ აზონსა“... ქუჯისგან მიწვეული, ფარნავაზი ფარულად გაემგზავრა ეგრისში თავის დედა-ღებით და სიმდიდრითურთ. რხევს შემდეგ, ფარნავაზმა მოიწვია შემწედ ოს-ლეგნი, რომელნიც მტრობით უყურებდნენ აზონს ხაჩკის დაღებისათვის, შეაგროვა ეგრისში ჯარი და გაემატა აზონის წინააღმდეგ. აზონმაც აღაჩნია რჩეული ჯარი და მოემზადა. მაგრამ ეს ჯარი განუღვა აზონსა, რადგანაც სასტიკად ეპურობოდა მათ აზონი, და მიემხრენ ფარნავაზსა. აზონი გაი-

ქცა და გამაგრდა კლარჯეთში და ფარნავაზმა უბრძოლველად დაიპყრო საქართველო, გააძლიერა კლარჯეთისა. მერე წელიწადსა აზონმა მოიწვია საბერძნეთიდან ჯარით ფარნავაზის წინააღმდეგ. ფარნავაზი თავის ჯარით დაუხვდა აზონს ქ. ანტიანთან (ქაჯთა ციხე, გურია); დაამარცხა აზონის ჯარი, მოკლა თვით აზონი და მრავლის სიმდიდრით (დავლა და ტყუეები) გამოიარა კლარჯეთზედ, მოვიდა მცხეთაში და იწოდა „საქართველოს მეფედ“. ამგე დროს ფარნავაზმა გაუგზავნა დიდი და მდიდარი ძღვენი სიძრის მეფეს ანტიოქოსს და სთხოვა მას მთავრელობა. ანტიოქოსსმა მიიღო ძღვენი, უწოდა ფარნავაზს თვის ძედ და გაუგზავნა სამეფო გვირგვინი...

ამ გეგმად დაიწყო მეფობა საქართველოში. დიდხანს ემზადებოდა საქართველო ამ საქმისათვის და ბოლოს მიაღწია კიდევ. მეფობის დაარსების საფუძველი იყო: ა) ქართველთა ერთ-ნათესაობა; ბ) სპარსეთის ზედმორქმელება, რომლითაც ქართველთა განხეულნი ცალკე-ცალკე ტომები შერთებულნი იყვნენ სპარსეთის მმართველობის ქვეშე; გ) განვითარება თვით ქართველის ხალხისა: იგინი შეეჩვივნენ მიწის შემუშავებას და ვაჭრობას; აგრეთვე სცნეს და იგრძნეს აუცილებელი საჭიროება ერთობისა თავისავე სასარგებლოდ.

11 საქართველოს ჰირველი მეფე ფარნავაზ 302—237 წ. ქრ. შობამდინ.

«შენ ჰე ფარნაოზ, ჰქმენ ერთ-მთაურობა,
შენ მოეც ქართველს წიგნი ჰირველი,
შენ დაუმკვიდრე ერსა ერთობა
და ერთობასა—წყესი და ძალი!»

«და იერიის აღჩნდა მეფობა
და განძლიერდა შენისა სიბრძნით;
შორსა განიოქვა მისი გმირობა
და მის მეფენი დიდების ჰრწუნებით!»

თ. გრ. ორბელიანი.

გამეფებისათანავე ფარნავაზმა განჭყა თვისი სამეფო ცხრა საერსთაჲდ და შემოიღო ის სამეფო წესები, რომელნიც აწსებობდნენ სპარსეთში. მეფესთან განუმარებლივ იმეფებოდა სპასალარი—სპასპეტი, რომელიც უფროსობდა დანაშთენ ერისთავებზედ. ერისთავების მოკალება იყო სახელმწიფო ხარჯის შეკრება და, საჭიროების დროს ჯარის მოგროვება. ფარნავაზმა შეიწოტოლა მურმუგების ქალი, კაკასისის კარეულობისა. განახლა ეგეა ალექსანდრესაგან დანგრეული ციხე-ქალაქები; შემოზღუდა ჰვით-კირით მცხეთა; ასე რომ ალარაკითაჲ შიში არა ჰქონდა საქართველოს გარეშე მტერ-

თავან. ფარნავაზმა აღმართა უშველებელი კერპი თავის
სახელზედ—არმაზი იმ ადგილზედ, სადაც იყო ქართლო-
სის საფლავი. როგორც გონიერმა და ნასწავლმა გაცმა,
ფარნავაზმა მოიგონა და შეადგინა ქართული „მხე-
დრული“ ანბანი.

ფარნავაზი გამეფდა ოც-და-შვიდის (27) წლისა და
იმეფა სამოც-და-სუთი (65) წელსწადი. იგი იყო შეს-
რული სიძიის მეფის ანტიოქოსის შვიარველობის ქვეშე.
ფარნავაზის მეფობამ მშვიდობიანად გაიარა: იგი დრო-
გამოშვებით იმეფებოდა ხან ერთს, ხან მეორე, ხან
მესამე თავის სამეფოს ნაწილებში... ის ათასი მსუდარი,
რომელნიც აზონისაგან ფარნავაზს მიემსრენ, განიყვნენ
რამდენსამე ნაწილად და დასასლებულ-იქმნენ სხვა-და-სხვა
საქართველოს ნაწილებში. „იპყრნა (ფარნავაზმა) იგინი
კეთილად, რამეთუ ბრძოლასა მას აზონისა მსუდ იყვნეს“.

11 გვარი საქართველოს მეფეთა.

ფარნავაზის შთამომავლობის გარდა, საქართველოში
მეფობდნენ სხვა გვარის მეფენიც. 302 წ-დამ ქრ. წინ
—1801 წ-დინ ქრ. შემდეგ საქართველოში მეფობდნენ
ოთხის გვარის მეფენი: ა) შირველის გვარის მეფენი ი-
წოდებიან „ფარნავაზიან-ნებროთიანებად“. ეს გვარი იწუ-
ბა მეფის ფარნავაზით—302წ. ქ. წ. და თავდება მეფის
ფარნავაზით—135 წ. ქრ. წინ.

ბ) მეორე გვარის მეფენი იწოდებიან „არშაკუნიან-

ნებად“. ეს გვარის იწეობა მეუის ანშაკ I-ისგან 135 წ. წ. და თავდება მეუის ასფაგურის სიკვდილით 265 წ. წ. შემდეგ.

ბ) მესამე გვარის მეუენი იწოდებიან „სოსროიანებად“ ანუ „სასსანიდებად“. ეს გვარი იწეობა მეუის შირიანისაგან 265 წ. წ. შემდეგ და თავდება მეუის ბაგურ III-ით 575 წ. წ. შ. დ) მეოთხე და უგანასკენელის გვარის მეუენი იწოდებიან „ბაგრატიონებად“. ეს გვარი იწეობა გურამ I კურატპალატით 575 წლიდან და თავდება უგანასკენელის საქართველოს (ქართლ-კახეთის) მეუის გიორგი XIII-ის საკვდილით 1801 წელს*) (და ამერეთის მეუის სოლომონ II-ით).

13. საქართველოს მდგომარეობა ფარნაზის შემკვიდრების დროს.

(საურმაგ—237—162; შირვან I, სიძე საურმაგისა 162—142; ფარნაჯამ 112—93.)

საურმაგის დროს საქართველოში მოხდა თვის-შორისი ბრძოლა მეუისა და ერისთავთა შორის. მიზეზი ამ ბრძოლისა ის გარემოება იყო, რომ ტახტ-შემკვიდრების სამართალი ჯერ ან იყო კიდევ სრულიად აღიარებული ხალხისაგან. ამისთვის ქართლის ერისთავმა მო-

*) ბაგრატიონთ გვარი შესწყდა 625 წელს და გამეფდნენ კვალად სოსროიანები. მაგრამ 787 წლიდან ხელ-ანლად გამეფდა.

იმხრო თავისკენ დანაშთენი ერისთავები და შეადგინა შე-
თქმულება, რომლის მიზანი ის იყო, რომ დაემხრო მეფის
უფლება და კვალად აღედგინა ერისთავების დამოუკიდებ-
ლობა. თვით ხალხმაც თანა-უგრძნობა ამ გვარს განზრ-
ხვასა და მიემხრო ერისთავებსა. მეფე საურმაგი წავიდა
მთის ხალხებში და ამით სთხოვა შემწყობა, რომელიც
მიიღო კვიციანი. ბრძოლის შემდეგ გამარჯვება მეფეს დარ-
ჩა. ამ შემთხვევაში მეფის გამარჯვებას ის სიკეთე მოჭ-
ყვა ქართველთათვის, რომ უკანასკნელთ ჩაუნერგა გულში
რწმუნება მთავრობის ერთობის საჭიროებაზედ. საურმაგ
მა იმეფა მშვიდობიანად და აღაშენა ქალაქი ხელაკრისი
(ახლანდელი ნაქალაქკვი ნეკრესი) გახეთში, მდ. აღაზნის
მარცხენა მხარეს, სოფ. შილდის მახლობლად.

საურმაგის შემკვიდრის—მირვან I-ის დროსაც მო-
ხდა საქართველოში თვის-შორისი ბრძოლა მირვანისა და
საურმაგის მეორე სიძის—ეგრისის ერისთავის ქუჯისშვი-
ლის შორის შემკვიდრებაზედ; მაგრამ გამარჯვება მირ-
ვანს დარჩა სპარსთა შემწყობით. მირვანის შემკვიდრე
იყო მე მისი ფარნაჯში. ამ მეფემ მოიძულა გერბთ-თა-
უკანის-მტემლობა, მოიწვია სპარსეთიდან ცეცხლის მსა-
ხურნი და დაიწყო ცეცხლ-თაუკანის-მტემლობის გაგრძე-
ლება. ქართველთ, რომელთაც ფრინად მოსწონდათ თვისი
გერბები, — ამდგრათ გული; მოიძულეს თვისი მეფე და
განდევნეს. ფარნაჯში მსგავრად მოიწვიეს მეხვედ მირ-
ვანის სიძე არშაკ არშაკუნიანი. თუმცა ფარნაჯში ათის
წლის განმავლობაში ებრძოდა არშაკს ნაქალაქების ვა-
რით და კვიციანს დამხურთ საქართველოს ცენტრი-მანრა—

ტაშირი; მაგრამ ერთს ბრძოლაში იგი მოკლულ-იქმნა და ქართველთ მეფობა აწმკას დაწინა.—

14. საქართველო არშაკუნიანების დროს
—93 ქრ. წ.—265 წ. ქრ. შემდეგ. არ-
შაკ I-იღვან—ადერკ მეფემდინ—93 ქრ.
წ.—55 წ. ქრ. შემდეგ.

(არშაკ I 93—81; არტაგ I—81—66; ბარცომ I—66—33;
შირვან II—33—23; არშაკ II—23—3; ადერკი I—3—55
ქრ. შემდეგ).

93-ს წლიდგან ქრისტეს შობამდინ საქართველოს
ქქონდა ბრძოლა სპარსებთან, შინაურს მტრებთანა და
არჟურ რომაელებთანა. არტაგ I-ის მეფობაში სპარსთ
განიზრახეს საქართველოს დაპყრობა. ეს ამბავი არტაგმა
თავით სპარსთაგან შეიტყო და ამისათვის ზემო იკერიის
(ქართლ-კახეთის) ხალხი შეხიზნა ტიხე-სიმაგრეებში და
სპარსთა შემოსასვლელი გზები კი ჭარბით შეკრა. თუმცა
სპარსნი შემოვიდნენ საქართველოში, მაგრამ მათ ქალაქ-
სოფლებში ერთი ქართველიც ეჭა ქვბუკეს. როდესაც
სპარსნი უნაყოფოდ დაიარებოდნენ საქართველოს დარა-
ჯიერებულს ადგილებზედ, —ქართლის ჭარბი უკრძად
გამოდიოდნენ ტიხეებიდგან, დაეცემოდნენ სპარსთა ჭა-
რებს და დიდს ზარალს აძლევდნენ მათ. როდესაც სპარ-
სნი დარწმუნდნენ თავის გამოლაშქრების უნაყოფობაზედ,

— იგინი ისევე თავის სამშობლოშივე დაბრუნდნენ დიდად დაზარალებულნი... ბარტომ I-ის დროს საქართველოში შემოვიდა რომაელთა ჩინებულნი და სასულ-განთქმული მსკდართ-მთავარი ჰომპეი დიდი, რომელიც ებრძოდა პონტოსის მეუკს მიტრიდატ დიდსა, ბარტომი მიემხრო მიტრიდატსა, მაგრამ პირველს ბრძოლაში ქართველნი დამარცხებულ-იქმნენ რომაელთაგან. თუჩუა ქართველნი ხშირად ებრძოდნენ ჭ დიდს ზარალსაც აძლევენ რომაელებს, მაგრამ საზოგადოდ თვით მეფე ბარტომი და ჰომპეი ურთი-ერთ-შორის კეთილგანწყობილებით იყვნენ...

მეფე ბარტომ მოკლულ-იქმნა განდევნილის ფარნაჯანის შვილის მირჯანისაგან. მირჯანის მეფობაში არაფერი თვალ-საჩინო არა მომხდარა რა. შემდეგმა მეფემ — არშაკ II-ემ თავისი მეცადინეობა სრულიად საქართველოს ბედნიერებისა და აღყვავებისათვის მიაქცივა: გაამშვენა ქ. ნეკრესი; განაგრძო ხელოვნება; ყოველ გვარი წარმოება ქართველთ-შორის; შეამკო ქალაქები მრავალის ჩინებულის შენობებითა. არშაკ II მოკლულ-იქმნა ბარტომ მეფის შვილის-შვილის ადერკისაგან პ წ. ქრ. შობამდინ. ადერკის მეფობის მესამე წელს იშვა მაცხოვარი ჩვენი იესო ქრისტე; ძე მღვთისა; ჯვარს ეცვა, აღსდგა მკვდრეთით და ამაღლდა ზეცად. ადერკისაკე დროს მოიტანა მცხეთაში ურიაჲ ელიოზმა კვართი უფლისა; ადერკის მეფობაშივე მოვიდნენ საქართველოში ქრისტიანობის გასავრცელებლად წმ. ანდრია მოციქული — პირველ-წოდებული და სიმონ კანანელი.

15. უფლის კვართის მოტანა მცხეთაში ელიოზისაკან და წმ. მოციქულის ანდრია პირველ-წოდებულისა და სიმონ კანანელის ქადაგება საქართველოში.

როდესაც იესო ქრისტე ჰკარს აცვეს და მის ტანთ
საფუძვლად წილი იყარეს,—კვართი უფლისა წილად ერგო.
ერთს მცხეთელს ურიას—ელიოზსა, რომელმაც მცხეთა-
ში წამოსვლის დროს, წამოიღო თან კვართიცა. როდესაც
ელიოზმა მოაღწია მცხეთამდინ და მოვიდა მეფის
ბაღთან,—იერუსალიმიდამ დაბრუნებულს ელიოზს მიე-
გება დაი მისი სიღონია, რომელმაც გამოართვა კვართი
და, რა ჭსტნა ქრისტეს ამბავი—ჩაიკონა კვართი გულში
და ტიჩილითა და ვედრებით შეიბრალა ქრისტე. გაათავა
თუ არა მსურველს ღოცვა,—სიღონია მეკლარი დაეცა
მიწაზედ. თუმცა ელიოზმა მრავალი ხალხი შეკრობა სი-
ღონიას გვამის ამ ადგილიდამ წასასვენებლად, მაგრამ იგი
ადგილიდამ ვერ დასძქეს და ვერც კვართი გამოაგადეს
ხელებიდან. თვით მეფე ადერკმაც-გი შეიტყო ეს ამბავი
და მცველები დააყენა გვამსა... როდესაც გვამთან და-
ხნენ მსოფოდ მცველები,—უცრად განიბო მიწა და შთან-
თქა გვამი სიღონიასი. იმ ადგილზედ, რომელმაც სიღონა

ნას გვამი შთანთქა,—იმ ადგილზედ ამოვიდა ხასწაულთ მომქმედი კვიპაროზის ხე...

იესო ქრისტეს ამბლების შემდეგ მოციქულნი და მღვთის-მშობელი შეიკრიბნენ იერუსალიმში და იყარეს წილი, თუ ვის რომელი ქვეყანა ერგებოდა საქადაგებლად ქრისტიანობისა.—ყოვლად-წმიდა ღვთის მშობელს წილში ერგო ივერია. რომელსაც ღვთის-მშობელი გამოვიდა იერუსალიმიდგან და დააპირა ივერია ისაკენ გამგზავრება,—გამოეცხადა მას იესო ქრისტე და უთხრა, რომ იგი დაწომილიყო იერუსალიმშივე, კიდრე მიწოდებულ-იქმნებოდა საუკუნო სასუთეველში და თავის მაგივრად გაეგზავნა ივერიაში საქადაგებლად ანდრია მოციქული და სიმონ კანანელი. ღვთის-მშობელი დაბრუნდა იერუსალიმში. იმავე დამეს მაცხოვარნი გამოეცხადა ანდრია მოციქულსა და სიმონ კანანელსა და უთხრა, რომ ისინი მყოფეს დღესვე მისულ იყვნენ ღვთის-მშობელთანა და, რასაც იგი ეტყოდა,—აღესრულებინათ...

მოციქულით სიხარულით მივიდნენ ღვთის-მშობელთანა, რომელმაც უამბო უოველივე, მისცა მათ თვისი ხატის და უბრძანა წასვლა ივერიად და ქადაგება აქ ქრისტეს ხარწმუნოებისა თავის მაგივრად... რადგანაც საქართველთა წილში ყოვლად-წმიდას ერგო; ამიტომ ივერია იწოდება „წილ-ხლომილ ქვეყნად ღვთის-მშობლისა.“ ანდრია მოციქული და სიმონ კანანელი პირველადვე მოვიდნენ საქართველთა აზერეთში. აქ მოციქული ანდრია ღვთის-მშობლის ხატის ძალით მრავალს ხასწაულს მოიქმედებდა და მოაქცევდა მრავალს ხალხსა.

ერთხელ როდესაც ანდრია მოციქული მოვიდა ჭ. ბიჭვინტას და ხატის ძალით მოაქცია ქრისტეს, სჯულზედ ხალხი, — მოვიდნენ კერპთ-მსახურნი და უთხრეს ანდრიას: „მოგვეცი ჩვენ შენი ღმერთი (ხატი), რათა შევიტანოთ ჩვენის ღმერთების ტაძარში და დავსდვათ ჩვენის ღმერთების წინაშე ღამე. შეიბრძოლებიან ღმერთები და რომელიც გამარჯვებული დარჩება, — იგი ვსცნათ ჭეშმარიტ ღმერთად“. ანდრია მოციქული დაჰსთათანხმდა ამ პირობაზედ. ღამით დაბეჭდეს კერპთა ტაძრის კარები და დაუყენეს მცველები. მეორეს დღეს გაადეს კარები და ნახეს, რომ კერპები სრულიად დამსხრეულნი ეყარნენ მიწს და ღვთის-მშობლის ხატი-გი განბრწყინებული ესვენა უმთავრესის კერპის ადგილზედ... ამ სასწაულისათვის თაყუანობა-ჭაფრა ხატსა და ამ დღესევე მოიქცა 1400 (ათას ოთხასი) კაცი. ამ ხატისავე ძალით ანდრია მოციქულმა განჭკურნა სენისაგან მხოლოდ-შობილი ძე ერთის მდიდარის კაცისა, რომელმაც სახლობითურთ ირწმუნა ქრისტე. სამეგრელო-აბსაზეთის გარდა ანდრია მოციქულმა იქადაგა ახალციხის მაზრაში, ჭ. აწუეგრში; ნამოვიდა მცხეთაში, გავიდა ატაგვის გაღმა და მთაზედ აღმართა ჟვარი. შემდეგ წავიდა კახეთში და ჭ. გრემში, სადაც ესლა წმ. მთავარ-ანგელოზის ეკლესია — აღმართა ჟვარი. აქედან გაიარა დიდოეთი და სხვა ლეკების თემები, რომელთაც უქადაგა ქრისტეს საწმენობა და შემდეგ ქისტეთის გზით მივიდა მდ. თურგის ხეობაში და უაზბუგის მთის ეტყის კალთაზედ აღმართა ჟვარი. მოკლო მრავალ ადგი-

ლები: მესხეთი, ჟაკახეთი და კვალად დაბრუნდა სამეგრელოში და ახსახეთში, სადაც ქადაგებდა წმ. ხიმონ კანანელი...

16. ქართველთა მომზადება ქრისტიანობის მისაღებად.

ანდრია მოციქულის შემდეგ ქართველთა ხშირი და მრავალი ღონისძიება და საშუალება ჰქონდათ ქრისტეს სარწმუნოების გასაცნობად. ა) საქართველოს გარს ეხვია ის ქვეყნები, რომლებშიაც პირველ საუკუნეშივე აღიარებული და გავრცელებული იყო ქრისტიანობა; საქართველოს საზღვრებზედ მდებარებდნენ იმისთანა ქალაქები, რომლებშიაც ქრისტიანობა გავრცელებული იყო თვით მოციქულთაგანვე, დაარსებულ-იქმნენ საეპისკოპოსოსონი და დადგენილ ეპისკოპოსონი; მაგალითად: ქ. ტარსი, სადაც დაიბადა მოციქული პავლე; ქ. ეფესი, რომელშიაც სამოციხის (60) წლის განმავლობაში განუმორებელივ სცხოვრებდა და თავ-განწირულად იბრძოდა წარმართების წინააღმდეგ. მოციქული იოანე... ბ) რომის იმპერატორთაგან დევნილი ქრისტიანები იკრიბებოდნენ პონტოში, სადაც სცხოვრებდნენ ქართველნი; შავის ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზედ იყო სასახლე, რომელშიაც რომიდგან-იგზავნებოდნენ დევნილნი ქრისტიანნი. თვით მთავარ-ეპისკოპოსონი იოანე რჭრაპირი განდევნილ-იქმნა საბერძნეთიდან ბიჭვინტაში, „მივარდნილს მსარეს, ზღვის პი-

რად, ბარბაროსების საზღვრად“. რომის ეპისკოპოსი კლიმენტა 100 წ. ქრ. შემდეგ ხერსონესში იქმნა განდევნილი და აქედან მოქმედებდა ივერიელებზედ და კოლხიდელებზედ, „რომელნიც მრავალს ადგილას აღიარებდნენ სახარების სწავლასა“... ამ გვართ შემთხვევით უნაყოფოდ არ ჩაუვლიათ ქართველთათვის: მოციქულების დროსვე ჩვენის ქვეყნის საზღვრებზედ მოღვაწეობდნენ ეპისკოპოსნი ანდრია მოციქულის დროს—სინოპის ეპისკოპოსი, ფილოლოგი; ტრაპიზონისა—ფოტი, მელეტი; პონტოსის ეპისკოპოსნი, შთამომავლობით ქართველნი—პალმი და მისი შვილი მარკიონი... ამ გვარად ქართველნი ეჩქოდნენ და იცნობდნენ ქრისტიანულს საწმუნობას მეოთხე საუკუნემდინ... თუ ასე არ ყოფილიყო, ქართველნი ისე ადვილადაც არ მიიღებდნენ ქრისტიანობას წმიდა ნინოსაგან...

17. ორთ-მეფობა საქართველოში 55—130 წ.

მეფე ადერკმა თავის სიკვდილის წინად თვისი სამეფო მიჰსცა თავის ორს შვილს, რომელთაც ერთად უნდა ემეფნათ საქართველოზედ. ორთ-მეფობის დროის მეფეთ ურთი-ერთ-შორისი და საზოგადო მოვალეობა და უფლება დამყარებული იყო შემდეგ საფუძველზედ: ა) ერთს მეფეთაგანს უნდა ეცხოვრა მცხეთაში და სჭეროდა მტკვრის მარცხენა მხარეს მდებარე საქართველოს ნა-

წილები და კორნისისა და რიონის აუზების მასრები; ხელთ მუარეს უნდა ეცხოვროს. არმაზში და ემეუნა. მტკვრის მარჯვენა მხარეს მდებარე ქვეყნებში, ვიდრე საქართველოს სამხრეთის საზღვრებამდე. ბ) თუ ერთი მათგანი მოკვდებოდა, — მაშინ შვილი დაიჭერდა მამის ადგილსა. გ) ორთავე მეფეთ ჭჭონდათ დამოუკიდებლობა ერთმანეთისაგან თავ-თავის სამფლობელოში. დ) საერთო ანუ საჭკეუნო საქმეთა განსახილველად და გარდასაწყვეტად, მშვიდობიანობის დროს, ორივე მეფე ერთად შეიყრებოდნენ და ერთად, ანსხობით, გარდასწყვეტდნენ საქმესა. ე) ომიანობის დროს ერთი მეფე იყო მსუდანოთ-მთავარი და წინ უძღოდა ქართველის ჯარსა; ხელთ მუარე განაგებდა შინაურს საქმეებს და ზრუნავდა ჯარის სურსათისა და იარაღისათვის. მეფენი, რომელნიც ეკუთვნიან ორთ-მეფობის დროს, არიან შემდეგნი: ქართამ და ბარტომ 55—92, მენი ადერკისა; ფარსმან I-ი, მე ქართამისა; კაოს, მე ბარტომისა (72—87); აზორქ და არმაზელ, მენი წინა-მოადგილეთა (87—103); დეოკ I-ი და ამხასპ I-ი (103—113); ფარსმან მე-II ქველი და მირდატ I-ი (113—129), რომელთა შორის მირდატ I-ლი განდევნილი იქმნა საქართველოდგან და მეფედ სრულიად საქართველოსა დაწინა ფარსმან II-ე.

ორთ-მეფობის მმართველობის დროს უფრო უჭრადლების დირსნი არიან შემდეგნი. ამბაკნი.

ა) ხანგრძლივი ბრძოლა ქართველთა და სომეხთ*).

*) იხილეთ სტატია „სომეხნი“.

შორის, რომელიც დაიწყო ფარსმან I-ის დროს. ამ ბრძოლის მიხედვით იყო შემდეგი:

სომხეთი უკანონოდ დაიპყრა ვიღაც იარვანდმა ამ დროს, როდესაც სომხეთის ტახტის მემკვიდრე მცირეწლოვანი იყო. როდესაც სომხეთის ტახტის მემკვიდრე სრული-წლოვანი შეიქმნა და დაუწყო იარვანდს ბრძოლა, ქართველნი უკანასკნელს მიეშველნენ; მაგრამ მანც კანონიერმა მემკვიდრემ დაიპყრო სომხეთი. გამეფებისათვის, სომხეთის მეფემ შეკრიბა ჯარი და გამოგზავნა საქართველოში ქართველთა შერის საგებლად. სომხის ჯარმა მოტყუებით დაიჭირა ქალაქები წუნდა და არტანო. ამით დაიწყო ქართველთა და სომეხთა შორის ბრძოლა, რომლის შედეგი იყო ორჯერ საქართველოს ახსრება სომხებთაგან და ერთხელ სომხეთის საზღვრებისა ქართველთაგან. უკანასკნელს ბრძოლაში ქართველთა დაატყვევეს სომხეთ მეფის შვილი და დატუსაღეს დარიალის ციხეში. ბოლოს ბრძოლა გათავდა მოხსუბართა შერიგებით, რომლის პირობითაც ქართველებმა დაუბრუნეს დატყვევებული სომხის მეფის შვილი, ხოლო სომეხთ დაუბრუნეს უკელა თვისგან დაჭერილი საქართველოს ნაწილები...

ბ) ამავე დროს განმავლობაში ძლიერი რომის ხასელმწიფო უოგელს დონისძიებასა ხმარობდა მცირე აზიასში მდებარე სახელმწიფოთა დამორჩილებისათვის. საქართველოც ამ სახელმწიფოთა შორის იჩინებოდა. და თუმცა რომაელებმა თითქმის მთელი მცირე აზია დაიმორჩილეს, მაგრამ საქართველო კი კერა. საქართველოს

შეფლობულნი მხოლოდ მაშინ იყვნენ რომის იმპერატორების მოწილებაში, როდესაც რომის ჯარი საქართველოს საზღვრებზედ იდგა...

გ) მესამე საუფროდლებო საქმე, რომელიც მოხდა ორთ-მეფობის დროს, — არის ურთი-ერთ-შორისი ბრძოლა საქართველოს თანამედროვე ორთ მეფეთა შორის: მირდატ II-სა და ფარსმან II ქველისა. ეს ორი მეფე ხასიათებით და მიმართულებით ერთმანეთს ეწინააღმდეგებოდნენ: ფარსმანი იყო მშვენიერის სახისა და წამოსადეგობისა და გაყ-კაცურის, მაგრამ კეთილის ხასიათისა; ამისათვის იგი ფრიად უყვარდათ ქართველთ. მირდატი-კი, თავის უხასიათობისა და უსამართლობისათვის ხალხმა მეტად შეიძულა. მირდატს ფრიად შურდა ხალხის სიუკარული. ფარსმანისადმი; ამისათვის მან განიზრახა უკანასკნელის მოკვლა. ნადირობის მიზეზით მირდატმა გაიწვივა ფარსმანი მინდვრად, მაგრამ, რადგანაც ფარსმანმა შეიტყო მირდატის ბოროტი განზრახვა, — არ წავიდა და ეს ამბავი შეატყობინა ხალხსა. ხალხმა მირდატი განდევნა საქართველოდგან. მირდატი გაიქცა სპარსეთში და აქედამ ორჯერ მოუხდა სპარსთა ჯარებით ფარსმანსა, მაგრამ ორჯერ-ვე დიდის ზიანით უკუ-აქცივეს ქართველებმა. შემდეგ თვით ქართველთ გაილაშქრეს სპარსეთზედ და დაიხურეს მრავალი ადგილები. უოკელგან და უოკელთვის დამარცხებულმა სპარსელებმა, დონით რომ გერა გააწივეს-რა, — ბოროტება მოიხმარეს: მათ შეისუიდას მზარეული, რომელმაც მოსწამლა და მოჭკლა მეფე ფარსმან-ქველი. ქართველნი დაბრუნდნენ საქართველოში.

მაშინ სპარსთ შეკრბეს ჭარბები. წამოიყვანეს მირდატი სა-
ქართველთაში და დასვეს მეფედ. ცოტას ხნის შემდეგ ფარს-
მანის შვილი ადამი წამოვიდა რომაელების, სომხების, და-
საკლეთის საქართველოს ჭარბებით მირდატის წინააღმდეგ,
დაამარცხა, მოჰკლა იგი და თვით გამეფდა 129 წ. ქრ. შემდეგ.

ფარსმან II ქველი რომის იმპერატორის ადრიანეს
დროს სამგზავროდ ყოფილა რომში, სადაც იმისათვის
უჩვენებიათ სხვათა შორის კეწთა ბომონი, რომელშიაც
ფარსმანს უნახავს თვისი სურათი, რომელიც იმპერატორის
ბრძანებით იყო აღმარებული... უეჭველია, რომ ამ გვარში
პატრიუი რომაელებისა ქართულის მეფისადმი წარმოსდგე-
ბოდა იქიდგან, რომ ქართველ ხალხს დიდი ღვაწლი და
სარგებლობა მიუძღოდა რომაელების წინაშე. აქედანვე
ჭსხანს ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც ქსონია საქარ-
თველოს იმ ძველის და თითქმის მთელის ქვეყნის მურ-
ბელის იმპერიისათვის...

18. ორთ-მეფობის კათაგუბიდაძე მირიანის გამეფებამდინ 129—265.

(აღამ I-ი 129—132; დედოფალი გადღან 132—146;
ფარსმან III 146—182; ამზას II 182—186; რუგი-მართალი
186—213; ვაჩე I-ი 213—231; ბაკურ I-ი 231—246; მირ-
დაც II 246—262; ასფაგურ 262—265).

სამის პირველის მეფის დროს საქართველო სრუ-
ლის მშვიდობიანობითა ჭსტკებოდა: არც შინაური, არც

განკვეთილ მტრებს სჯარტოველად არ აწუხებდნენ. ეს გარემოება აიხსნება მით, რომ ხსენებული სამი მეფე ფრადკუთილნი, გონიერნი და მოწიქალები იყვნენ. ამიტომ ქართველთ, თვითონაც კეთილთ, ფრად უყვარდათ იტინი. ამ სამის მეფის მმართველობაში მდიდრნი და დიდებულნი და წარუბილი, — უკანასკნელ ღარიბნი და მონაძრნი კმაყოფილნი იყვნენ თავის უოფა-ცხოვრებითა და, რასაკვირველია, სხლაც მეფისა და ხალხის ქვეშევრდომთა შორის მასა-შვილური სიუკარული სუფევს და სწორე მხარე თავის თავს ბედნიერად ჭხადის; — იქ უოველ-გვარნი ბოროტება და სიმუღელი შეუძლებელია. ასე გარტია ჟოველთის და ჟოველგან ერისა და მეფეთ შორის მასა-შვილური და და-მმობნივი სიუკარული და ერთობა...

19. მეფე ამხასხ II-ე 182—186.

ზემოხსენებული მეუღროება სჯარტოველადი დარღვეული იყო მეფის ამხასხ II-ის დროს ოსთავან, რომელნიც შემოესივნენ სჯარტოველში. ოსები შეერთდნენ სხვა მთის ხალხებთან, შემოესივნენ ჯავის ხეობაში (ლიახვის ხეობა), ქართლში შეკრბნენ ერთად და უამოე-მართნენ ქ. მცხეთისაკენ. როდესაც ეს ამბავი ჭსტნა მეფემ ამხასხშია, — გავზავნა მაშინათვე შიკრიკები (იფრინდა) ერისთავებთან ბრძანებით, რომ უკანასკნელთ თავ-თავის საერისთავოში სანქაროთ-მოკერიფათ ჯარები მტრის წინააღმდეგ და, ღიდრემდინ ერისთავთავან შეკრებილი უკანა-

ჭები მოვიდოდნენ, — მეუბნები განჯეო მცხეთაში მყოფი მოღვაწე ჯარი რის ნაწილად: ქვევითი ჯარი დაუყენა მცხეთის ჩრდილოეთის ნაწილის დასაცურებად; ხოლო თვითონ ცხენოსანის ჯარით ცაგებუბა მტერსა.

თუმცა მტერი მრავალი და ძლიერი იყო, მაგრამ ქართველთა ვაჟ-ვატობისა და ბრძოლაში შეუბოვრობის წყალობით უოჯელი მტრის იერიშით მისკლა უფუ-ქცეული იქმნა. დამემ შექსწყვიტა საშინელი ბრძოლა. მეორეს დღეს ერისთავებიც მოვიდნენ თვისისა ვარებისთა. დაიწყო საშინელი ბრძოლა და სისხლის ღვრა რსთა და ქართველთა შორის, რომელიც რჩის დღის განმავლობაში არ შეწყვეტილა. ხოლო ქართველთა უმბრობამ და მამულის სიუჭარუღმა თავისი ქქმნეს: საშინლად დაძარცხდა რსთა ლაშქარი და გაიფანტა დიდად დაზარალებული...

ღირს-საწინების მეულის ქართველებისა და საზოგადოდ ქაჯისის საღხის ხეულებათმის დრას: მოწინააღმდეგე ვარების საზოგადო ურთიერთ შორის ბრძოლის გარდა; — ხეულებად ქქონათ კემო ბრძოლადა; ე. ი. ბრძოლა მოწინააღმდეგე ვარების ფაღავანთა შორის. ხშირად ფაღავანთა ურთიერთ შორის ბრძოლით ვარდასწყლებოდა საქმე მოწინააღმდეგე ვარების შორის. თვით მეუბნემისანმა რსებთან ბრძოლის დრას, როგორც ვამოხენთღმა ფაღავანმა, მოქკლა თვრამეტი რსის ბუმბუკაზი (ფაღავანო). ერთი ფაღავანთავანი, სახელად ხვანსაჰ, რსების უბღეველი ბუმბუკაზიც-ვი მოუკლავს ამისანსაჰ... მეორე წელიწადს თვით ამისანმა ვაღალაშქრის შთის ხელსემბუღ და სრულად დაიშორებოდა ავინი აღ-

ნეთილამ (ქისტებილამ) დაწოილი ვილრე აბსაზეთაშდინ. ამასსპმა დიდად დაასაჩუქრა თვისი ჟარი ვაჟ-კაცობის: თვის და მიჭ'ცა მათ სრული თავისუფლება... ამ უკანასკნელმა გარემოებაში ფრიად ცრუდათ იმოქმედა ჟარისა და თვით ხალხის ზნეობაზედ და კეთილ-ცხოვრებაზედ: განუსაზღვრელის თავისუფლებით აღჭურვილმა ჟარმა დაიწყო ღარიბის ხალხის წიწვა-გლეჯა, გაგრცელდა ცრუდი ზნეობა და თითქმის აშკარა ავაზაკობაცა. დანგრული ხალხი სამართალს ეძებდა, მაგრამ ვერსადა ჰპოებდა და რადგანაც თვით მეუესაც ერისთავების მხარე ეჭირა, — ხალხმა შემწეობისათვის მიჰმართა ერისთავებსა. ერისთავებმა შეიწყინარეს და მიიღეს ხალხის თხოვნა; რადგანაც კარგად იცოდნენ, რომ თუ ხალხის თხოვნას არ შეიწყინებდნენ, თვითონაც დაჰკარგავდნენ მათს ნდობასა და მათზედ გავლენასა: ამისათვის ერისთავებმა შეჰკრეს პირობა. ამასსპის წინააღმდეგ და ჰსთხოვეს შემწეობა სომხეთის მეფეს ვალარმას (178—198), რომ უკანასკნელს თვისი შეილი რევი მიეცა ქართველთათვის მეფედ ამასსპის მაგიერად. რევი იყო დის-წურლი ამასსპისა. რევის მხარე დაიჭირეს სომხეთ, მომეტებულთ ქართველთ, მთის ხალხთ და რომაელთ.

ამასსპმა თვის შემწედ სპარსნი მოიწვია. ბრძოლა დიდ-ხანს არ გაგრძელებულა: პირველს ბრძოლაშივე დამარცხდნენ სპარსნი და თვით ამასსპიც სასიკვდილოდ დაიჭრა. მომაკვდავმა ამასსპმა მოიწვია თვისთან: უველა წარჩინებული ქართველები, მხედართ-მთავარნი, დიდებულნი, ერისთავნი და თვალ-ცრემლიანმა მოითხოვა მათგან

შენდობა და მოტყუება უკელა თავის დანაშაულობისა და ქსოსოკა მათ, ქართველთ, რომ თავის მაგიერად გაემყუდებინათ მისი. დის წული რევი. ქართველთა თხოვნით სომხეთის მეფემ გამოგზავნა თვისი შვილი რევი, რომელმაც ჩვეულებისა-მებრ იგლოვა ამხასში, დიდის დიდებით და საფლავა იგი აჩმაზში და გამეფდა მცხეთაში...

20. რევი-მართალი 186—213.

თუმცა რევი წარმართი იყო, მაგრამ იგი აღსავსე იყო ქრისტიანობრივის სიუკარულითა და სათნოებითა: იგი იყო ფრიად გულ-კეთილი, მართალი, უხვი, მოწყალე, შემწუნარებელი, მართლ-მსაჯული და ყოველის უბედურის დაკრძომილის ნუგეშის-მცემელი. რევის დროს ჯარის თვის-ნებით ქცევა სრულიად მოსპობილი იყო. რევისაგან გამოცემული წესდებულება, რომელიც უგრძელავდა ქართველებს ღმერთებისადმი ადამიანის მსხვერპლად შეწირვასა, — ცხადად ამტკიცებს მის ამაღლებულს ზნეობასა. რევის დაქორწინება ბერძნის ქალზედ და მისგანვე აღშენება ცოლისათვის აფროდიტის კერპისა (ბუთისა), — ცხადად ამტკიცებენ რევის განათლებასა და მადლს ხელოვნების გემოვნებასა; რომ რევი რომაელებთან და ბერძნებთან უფრო დაახლოებული იყო, ვიდრე აზიის ხალხებთანა, რომელნიც განათლებით გაცილებით უფრო დაბაღს ხარისხზედ იდგნენ, ვიდრე პირველები. რევი-ვე გამოიჩინა წარმართთა შორის პირველად სჯულთ-მოთმი-

ნება ქრისტიანების შესახებ: იმ დროს, როდესაც განათლებული რომის მმართველობა საშინლად ჭსდევნიდა და ათასობით ქრისტიანებსა, — იმავე დროს საჭრთველს მეფე რევი დიდის მოწყალებით ეპურობოდა ჟველასგან მოძულებულს ქრისტიანებსა... რევმა მშვიდობიანად გაატარა თვისი მეფობა. რევისა და მის შემდეგის შემკვიდრების კეთილ-გონიერმა ყოფა-ქცევამა და მმართველობამ ქრთველები მოამზადა იმ დიდის ზნეობითის ცვლილებისათვის, რომელიც მოხდა მეოთხე საუკუნეში ქრ. შემდეგ მეფის მირიანის დროს...

21. რევის შემკვიდრენი 213—265.

რევისგან აღეყავებული საჭრთველს მუდროებით ჭსტობოდა აგრეთვე რევის შემკვიდრების დროსაც. შემდეგი მეფენი მიდიოდნენ რევისგან გაკვალულს გზაზე და რის გაკეთებაც რეკს ვერ მოესწრო, — მისი შემკვიდრენი სტდილობდნენ შესრულებასა. მეფემ ბაკურმა (231—246) მაგ. აღაშენა ქალაქი ბაკურ-ცინე (შიგნით კახეთში), რომელიც დიდ ხანს იყო ქალაქად; იგივე მეფე იყო მფარველი საქმის მტოდნე კაცებისა და სწავლის მოუვარე. შემდეგმა მეფემ მირდატ III-მ გაილაშქრა სპარსეთში და დიდად დაამარცხა სპარსნი მრავალს ადგილას. არშაკუნიანთ გვარის უკანასკნელმა მეფემ ასფაგურმა (262—265) აღაშენა ქალაქი უჯარმა მდ. ივრის პირზე. ასფაგურის დროს სპარსეთის მეფემ ხოზრო-სა-

ბურმა (საზორმა) მოინდომა საქართველოს დაპყრობა საბურმა შემოუთვალა ქართველებსა, რომ იგინი ნება-ყოფლობით დამორჩილებოდნენ სპარსეთსა. ასთაგურმა შეუთვალა ქართველების მაგივრად: «ჩვენ, იგერიელნი, დანიგუელნი ანა კართ სხვის მორჩილებასა; ჩვენის მამულისა და თავისუფლების დასაცველად სისსლი დავკვიდრება, ვღვრით და კვალაკაც დავღვრით უგუნისამდე.» ასთაგურმა კარგათ გამაგრა ცხებები, რომლებშიაც დააყენა მამაცი ჯარი. რადგანაც თვითონ აპირებდა გალასქრებას სპარსეთში, — თვითონ რსეთში წავიდა ჯარის მოსაგროვებლად. რსებმა დიდის კმაყოფილებით მიიღეს ასთაგურის თხოვნა. შეიკრიბა მრავალი ჯარი და, რომდესაც ასთაგური აპირებდა საქართველოში დაბრუნებას, აუად გახდა და გარდაიცვალა 265-სა წ. ასთაგურს დარჩა მხოლოდ ერთი მცირე წლოვანი ქალი. ამ გუარს მდგომარეობაში იყო საქართველო, ვიდრე მიწიანი გამეფდებოდა.

სასანიდების გუარის დაჯდომა საქართველოს
სამეფო ტახტზედ.

22. მეფე მირიანი (265—342)

„ქრისტეს ნათელით განათლებული,
მეფე მირიან ბრწინავს გვირგვინით,
ჯვარისა ძალით გარე-მარტუმული,
შემუსრავს გეგზთა მათის ბომონით!

და გაქრა ხლის აღთქმის ძალით
 ძელის იკერის ბნელი რწმუნება;
 ქრთველი მიხედეს ცას სისარულით
 და საუკუნო სცნეს მუნ ცხოვრება“

215 წელში გარდაიცვალა მეფე ასფაგური, რომელიც დაინა მემკვიდრედ მსოფლოდ ერთი მცირე წლოვანი (ქალი) ასული. რადგანაც ამას არ შეეძლო საქართველოს წინამძღომლობა და საქართველოს სპარსნი უჭადრდნენ დაპყრობასა, ამისათვის შეიყარნენ საქართველოს ერისთავნი, დიდებულნი, საზოგადოდ ერი და დაიწყეს ბრძობა-ჩიკვა. თუ ვინ აღმოიჩინონ მეფედ. მაშინ ერთმა თავადმა ქართველის ჯარის სპასალარმა სასულად მიაუბნა ურჩია შეკრებულ ხალხსა, რომ, რადგანაც სპარსეთი ამ უმად ღერიად ძლიერიათ, თავის ახლო-მანლო ქვეყნები დაიპყრო და საქართველოსაც ეს ბედი მოეღისო, ამისათვის ჩვენ ვსთხოვთ სპარსეთის მეფესა, რომ ერთი თავის ძეთაგანი მოგვცეს მეფეთათა და შერთოს ცოლად ასფაგურის ქალიო. ეს აზრი უკელას მოეწონა და ერთ ხმად მიიღო. მაშინვე აღნიშნეს ელჩები (მოციქულები) და გაგზავნეს სპარსეთის მეფე საფორთან. როდესაც ელჩები მივიდნენ სპარსეთში და უამბეს საფორს ყოველივე, სპარსეთის მბრძანებელმა ის ჭკითსა: სად არის მცხეთა, დიდია თუ მატარა, რამდენს მანძილზედა სცხოვრებენ იქიდგან ხაზარები და ოსები, რომელი გვარის შთამამავლია თქვენის მეფის ქალი“?! როდესაც ეგელა ამ კითხვების პასუხი მიიღო, საფორი მოემზადა და თავი

თონ წამოვიდა საჭაროველოში და მოვიდა მცხეთაში და, რადგანაც ქართველეთმა უკვლავს დიდის პატრიარქის (რეპით და დიდებით მიიღეს. ამითვის ს. ფორი დათანხმდა ყველა ქართველების თხოვნით და წინადადებაზედ — მიცემისზედ მეფედ თვისის უკნონო ცოლისაგან ნ. ყოლის შვილის მიწინას. მარინის მიცეა უკონს აბ. და ზედა მსედველობა სომხეთზედ და მთლობებობ. მთლს ქავკასიის სალხზედ. შემდეგ საფორისა მოა'დინს 'ხოგიერთი. განკარგულებანი: დანაშნს კაცი, რომელიც მიწინას მხრენველი და ხელ მძღვანელი უნდა ყოფილიყო და აღეზარდა მიწინანი იმ დროს ქართველთა საწმინტოებას; და აყენა საჭაროველოს საძღვრების დასაცავად რამდენიმე ათასი ჯარი და უბრძანა მიწინას მხრენველს მხედრობითა მთავარს მანუასს, რომ იმის ზედა მხედველობით გაემგებებინათ და განეხილვინათ საჭაროველოს ციხე ქალაქსა, რომელთა შორის განსაუთრებულა ყურადღება მაქცეველი უნდა ყოფილიყო ნეკრესის ქალაქზედ (კასეთში). მიწინანი შვიდის წლისა იყო, როდესაც გამოეუდა. ცოლი შეირთო (ანაგურის ძალი 26 წ.). პატრიარქობათვე კტურობდა მიწინას ვაჟებობა და კეთილ გონიერება. იგი თუმცა ჯერ პატრიარქი იყო, მაგრამ ცხენზედ კარგად ჯდებოდა და საომარ იარაღსაც (კარგად) სმარობდა წესიერად. როდესაც მიწინანი შეირთულა თხომეტი წლისა, მოუკვდა ცოლი. ქართველთა ფრიად შეუკვრდათ მიწინანი, რადგანაც მან დაავიწყო ყველა სმარებელი და შეითვისა ყოველისვენი ქართული: საწმინტოება ენა, ჩვეულებანი და საზოგადოდ ყოველს დონის ძიებას სმარობ-

და, რომ რაც შეიძლება მომეტებული სიკეთე და ბედნიერება მიენიჭებინა თვის ქვეშევრდომთათვის. თავის მეფობის პირველ ხანში მიროანს განუწევრტული ბრძოლა ქჷნდა მთის ხალხებთანა, მეტადრე ხაზარებთანა, რომელთაც მომეტებულ ნაწილად ამარცხებდნენ ქართველნი. ამ ნაირად განაგებდა მიროანი საქართველოს სამეფოსა, ვიდრე იგი და ქართველნი ქრისტიანობას მიიღებდნენ.

23. წმინდა ნინო.

როგორც ზემოთა ვსთქვით, ვიდრე წმინდა ნინო მოვიდოდა საქართველოში და ქრისტიანობას დაამყარებდა, ქართველნი ცოტ-ცოტათი, მაგრამ შეუწევრტლად, იცნობდნენ და ეზიკვოდნენ ქრისტეს საწმუნობასა და ამ ნაირად ემზადებოდნენ ამ დიდის სწეობითის ცვლილებისათვის—ე. ი. ქრისტიანობის მისაღებად.

წმ. მოციქულთა სწორის ქართველთ-განმანათლებელის ნინოს ცხოვრება აღწერილია მიროანის შვილის რევის ცოლის, უჯარმის დედოფლის სალომესაგან. დედოფადი სალომე შემდგვის სიტყუებით იწეობს თავის მოთხრობას წმ. ნინოზედ: „ოდეს წმ. გიორგი კაბადოკიელი იწამა ქრისტესათვის, იყო ვინმე მთავარი, სასულით შაბულონ,“ რომელსაც ცოლად ევანდა იერუსალიმის პატრიარქის დაჲ, სახელად სოსანა. იმათ ეუფლათ მხოლოდ ერთი ასული ნინო. ნინო აღზარდა დედამან მისმან მსახურებასა შინა გლახატასა. რადგანაც ნინო ძლიერ მათ-

ლე დაობლდა, ამისათვის მისი აღზრდა იკისრა მისმა
 ბიძამ იერუსალიმის პატრიარქმა. წაიკვანა იერუსალიმში
 და მისცა აღსაზრდელად ეკლესიის მსახურს საჩჩა ბეთ-
 ლემელსა, რომელთანაც ნინომ მიიღო საფუძვლანად
 ჭეშმარიტი ქრისტიანობრივი სწავლა. ნინო კარგა გაზ-
 რდილი იყო, როდესაც იერუსალიმში მივიდა სუფი ქალი
 (დედოფლის სასახლის ქალი) და გააკრცულა ხმა, რომ
 დედოფალს ელენეს (კონსტანტინე იმპერატორის დედა)
 დიდად ხურს ქრისტიანობის მიღებაო, მაგრამ მას ზო-
 გიერთი გარემოება აბრკოლებსო. ამ ამბით აღტაცებულ-
 მა ნინომ მოინდომა რომში წასვლა ქრისტიანობის სა-
 ქადაგებლად და, რა მიიღო თავის ბიძის პატრიარქისაგან
 ნება-რთვა და ლოცვა-კურთხევა, გაემგზავრა რომისაკენ.
 მისვლისათნავე რომში, ნინო შევიდა დედათა მონასტე-
 რში, სადაც ორმოც-და-ათს ქალწულთა შორის იზრდე-
 ბოდა ქრისტიანულს სწავლაში მშვენიერი რევსიმეტ. რო-
 დესაც შეიტყო რომის იმპერატორმა დეოკლიტიანემ
 მშვენიერება რევსიმესი, მოინდომა მისი ცოლად შერთვა.
 ამ ამბავმა დიდად შეაწუხა მონასტერში მყოფი ქალწუ-
 ლნი და, რადგანაც იცოდნენ დეოკლიტიანეს შეუწყნარებ-
 ლობა, არჩივეს გაქცევა. მართლაც დასტოვეს ეს მონას-
 ტერი და ეს ორმოც-და-ათი ქალწული ქალი და მათ
 შორის ნინოც, მოვიდნენ სომხეთში და აქ შეეფარნენ.
 განძინებულმა დეოკლიტიანემ მისწერა სომხეთის მეფეს
 ტრდატსა, რომ მას ეპოვნა რევსიმე და გაეგზავნა რომში.
 საუბედუროდ რევსიმე და რამდენიმე სხვა ქალწულნიც
 იპოვეს და, რადგანაც არ დათანხმდნენ სომხეთ მეფის

მოთხოვნილებაზედ, წამბულ იქმნენ ქრისტიანთა პტა-
 რკალებთაგან. ნინო დაიძალა ერთს ვარდს ბეჭქში, სა-
 დაც დაიწყო მხურვალე ლოცვა და დაღდება: „უფალო,
 უფალო! რად დამიტკეპებ მე შორის ასპატა და იქედ-
 ნეთა.“ მას შემდეგ ნინოს მოესმა ხმა ზეგარდმო: „აღზდეგ და
 ვიდოდე ჩრდილოდ გერძო, სადა იგი უფროდ არის სამ-
 კალი და მუშაკი ყოვლად არა.“ ამის შემდეგ ნინო წამოვიდა
 და მოვიდა ორბეთში, სადაც გაატარა წამთარი. მას
 ში ნინომ მოაწაჟა ჯვარსეთის მთებამდე სადაც მოადგა
 ტბას—„გარჯანს“ და როდესაც გაისკდა ჩრდილოეთისა-
 გენ და დაინახა მალედი თოვლით შემოსილი მთები დი-
 დად შეძრწუნდა და სთქვა: „უფალო, უფალო! მიიღე
 სული ჩემი ჩემგან.“ დაჩხა აქ ორი დღე და სთხოვ აქ
 მყოფთ მეთვრეტე საზრდელი. აქვე მყოფი მწყემსებისა-
 გან შეიტყო ნინომ მცხეთის გზა და გამოეპარათა ქარ-
 თლისაკენ მდ. მტკვრის პირ-პირ. გზაზედ მრავალი ჭრი
 გამოიარა ნადირთაგან და როგორც იყო მოაღწია ქ-
 ურბნისამდინ, სადაც ნახა მრავალი ხალხი უცხოთა ღმე-
 რთთა მსახურნი: რამეთუ თავკანს სცემდეს იგინი ღმე-
 რთად მათდა ცუცხლსა, ქვასა და ძელთა, რომლისთვის
 შეეურჯა სულსა ამის წმინდისასა და შევიდა უბანსა ჭურ-
 ხათასა, რათამცა წრაჩვიდა მათ თანა ესითა ებრაულებითა,
 რომლისა იგიც მტნიერ იყო. დაჩხა ურბნისში ერთი
 თვე, სწავლობდა ქრთველთ ჩვეულებათა და სასიათისა.
 ერთს დღეს მთელი ქ. ურბნისის ხალხი გაემგზავრა აღ-
 მოსავლეთისკენ. რა შეიტყო რომ ხალხი მცხეთაშა მი-
 დიოდა არმაზის დღესასწაულზედ, ნინოც გაჰყვა მათ:

როდესაც წმ. ნინო მივიდა მცხეთაში და ნახა ხალხს საგანთაუკუნის რამე ცხელისა და კრძალისა, თვით მეფეც სასიკეთო იყო და დიდი დედებით მიიგლა არმაზისადმი თაუგანსა აცემეს. წმ. ნინომ დაიწყო ტირილით და გოდებთ მსურს. ეკლესიას ქრისტიანთა იგი დაადგინა, რომ მან ედიდებინა იგივე სასული და შეემურა მწიგნობრად კერძებზე. გათავისა თუ არა წმ. ნინომ თვით იკადრებდა. ამოვიდა უცნაო დასაკლეთად ნასწავლი ქრისტიანი, ასტუდა საყარელი ჭეჭა-ჭუსიდი და დაიწყო მსხვილი სეტყვა. სადა შეშინებულა ამ გარის ბუნებას მოკლესით, ერთბაშით გაიფანტა და წავიდ წამოვიდა თავით ვას ქალაქსო ელმა. სეტყე ამ სრულიად შემურა კრძები, სოფელი და ქრისტიანთა მდ. არაკვი გადეურა. ამ კვირისაში წმ. ნინო კრისადგენად უსებულად დასწავა და მუსლით-მოდრეკთ მადლობას შეაწირა ვაჟ ჭეჭმ რიტისადმი, ეს ამბავი მოხდა 314 წელს ქრ. შემდეგ.

24. წმ. ნინო და ქართველთაგან ქრისტიანობის მიღება მეფე ძირიანის დროს.

I

თვლის ლოცვას ძალით კერძების შემეყვანა და წმინდა წმ. ნინო, რომელი მოწოდებულია მღვთისაგან დიდის საქმისთვის—ქართველთა განათლებისათვის ქრის-

ტეს სარწმუნოებით. წმ ნინო ცხრა თვის განმამაკლ-
 ბაში სცხოვრებდა მეუის მებაღის სახლში. შეძლებ იზო-
 ვა მცხეთის გარედ მსუკლის ბუნჭი, სადაც დაისადგურა.
 აქ აღმართა ჯვარი ვაზის რქისაგან გაკეთებული, რომ-
 ლის წინაშე მუხლთ-მოღრკეით ათენებდა მღვთის კედ-
 რებაში და ღოცვაში. საზრდელს უზიდავდა წმ. ნინოს
 მეუის მებაღის სახლობა, რომელიც დაემოწაფენენ კიდევ
 წმ ნინოსა. ამავე დროს დაემოწაფენენ ურიათა მღვდელი
 აბიათარ, მისი ასული სიდონია და სხვა დედანი, რიც-
 ხვით ექვსნი. თუმცა ხსენებულთ გვამთ ირწმუნეს ქრის-
 ტე, მაგრამ რადგანაც მღვდელი არ იყო მამინ მცხეთა-
 ში, ქრისტეს ნათელი არ ელოთ ჟერეთ. ესენი და სხვა-
 ნი საიდუმლოთ აღიარებდნენ ქრისტესა და წმ. ნინოსა-
 გან შემზადებული წამლებით ჭკურნავდნენ სნეულთა. ამ
 გვარს ცხოვრებაში დაჭყო წმ. ნინომ სამი წელიწადი და
 დაიმოწაფა ბრძალნი. ამ დროსვე განკურნა მოკვთა
 მთავარი სპასი და დედოფალი ნანა ესენისაგან ფიცხე-
 ლისა, დიდისა და მწარისა, რომლისა გურნება გერაკინ
 შეიძლოა. ამ დროდგან დაიხსლოვა დედოფალმა წმ. ნი-
 ნო, რომელიც ასწავებდა მას ქრისტეს სარწმუნოებასა.
 მოკვთა მთავარი სახლობითურთ და დედოფალი ნანა მე-
 იქმნენ მოწმუნენი ქრისტესი და სცნეს ჭკუმაჩიტი
 ღმერთი. ამ ნაირად წმ. ნინო დაუცხრომლად იღვანდა
 მოციქულთა ასპარეზზედ და არ იჩენდა თავს, ვინ იყო
 და საიდგან იყო მოსული. შეძლებ მიროანმაც შეიტყო
 და გამოჭკითხა ქრისტეს. სარწმუნოებაზედ, რომლის
 ვითარება აბიათარმა აუწყა. მიროანმა მოიწონა ახალი სა-

წმუნობა და ან ეწინააღმდეგებოდა წმ ნინოს ქადაგ-
 ბასა. იქნება მიიჩინა სრულიად ან მიიღო ქრისტიან-
 ნობა, რომ ერთი გარემოება ან შემთხვეოდა მას. აი ის
 გარემოება: ერთხელ მიიჩინა მრავალის მსახურებით წა-
 ვიდა სანადიროდ თხოთის მთისაკენ (მტკვრის მარჯვენა
 ნაპირზედ, მცხეთის პირ-და-პირ) ნადირობის დროს მე-
 მოსხლტა თაგის მსლელებელთ და ამ დროს დაიწყო საშინე-
 ლი ჭეჭა-ჭეხილი და უცრად დახეულდა. დიდად შეშო-
 ნებულნი მიიჩინა ჩემოდან ცხენიდაცან, დაეცა მუხლზედ,
 აღიპერა ხელები ზე ევას და დაიძახა: „აწ რომელსა ქადა-
 გებს ნინო ჟვარსა და ჟვარ ცმულსა და ჭეოფს გურნე-
 ბასა მათასა სასოკებითა არაძა ძალედა სხნა ჩემი ჭი-
 რისა ამისგან... ღმერთო ნინოსო, განმინათლე ღამე
 ესე და მიჩვენე საყოფელი ჩემი და აღვიარო სახელი
 შენი, აღვიართო ძელი ჟვარისა, და თეუვანი ვ'ცე მას
 და აღვაშენო სახლი სალოცვად ჩემდა, და ვიყო მოწ-
 ჩილი ნინოსსა სჯულსა ზედა რომთასა». განთავ: თუ
 ან ეს ლოცვა მიიჩინა, ჭეჭა-ჭეხილი უცრად შეაწე-
 და და მზე, რა უწინდებურად გამობრწყინდა, განარე-
 ბულმა და აღტაცებულმა მიიჩინა დაიძახა: „შენ საწ
 ღმერთი ყოველთა ღმერთთა ზედა, ღმერთო, რომე-
 ლსა ნინო იტყვის... ამა აღგიღის აღვიართო ძელი ჟვა-
 რისა (ამბობენ რომ ის ბატარა ეკელესია, რომელიც
 თხოთის მთაზედ არის და მტკვარს დასცქერის, ამ შემთ-
 ხვევის სახსოვრად არის მიიჩინისგან აშენებულთ, დ. ზ.
 ბ). გათანტული ხალხი ისევ შეიკრება მეუვის წინაშე,
 რომელიც დადადებდა: „მიეცით ღმერთსა ნინოსსა დი-

დება ყოველმან ერმან“. და როდესაც მიზანი მცხეთაში
 შევიდა, დედოფალი და მთელი ხალხი გამოეკება მეფე-
 სს; ხალხი წმ. ნინო-კი ჩვეულებისა-მებრ ღოცულობდა
 ხალხის ყაბისას თავის მსუველთაში. მიზანი ჭკითხუ-
 ლობდა წმ. ნინოს და ამბობდა: „სად არის დედაკაცი
 იგი უცხო, რომელ არს დედაი ჩემი და ღმერთი მისი
 მსხსელი ჩემი“ მაშინ მეფე და მთელი მასი მხედრობა
 მივიდნენ წმ. ნინოსთან და სთხოვეს ესწავლებინა მათ-
 თვის ქრისტეს სჯული. წმ. ნინოც ფრიადის გულს-
 მოღვინებით დაუცხრომელად ასწავებდა ხალხსა და უჩვე-
 ნებდა მას ჭკეშინარით გზას ხას-უფეველისას. ამ ამბის
 შემდეგ, მეორეს დღესვე გარდასწევიტეს ერთხმად: ა)
 გაეზავნათ დეპანები მიზანისაგან კონსტანტინე იმპე-
 რატორთან და ნინოსაგან ელენე დედოფალთან, რომელ-
 თაც უნდა გამოეგზავნათ კონსტანტინეპოლიდგან ეპის-
 კოპოსი. მღვდელი, დიაკონნი და ყოველი ეკლესიისა-
 თვის საჭირო ნიკთები ქართველს. ერის მოსანათლად;
 ბ) ნება მისცეს წმ. ნინოს და მას მოწათყეებს თავისუ-
 ფლად ქადაგებისა და სწავლის მომზადებისა ნათლის მი-
 სადებად; გ) შეუდგნენ ეკლესიის აშენებას, რომელიც
 საბერძნეთიდგან სამღვდელთების მოსკლისათვის მზად
 უნდა ყოფილიყო. როდესაც წმ. ნინომ თავის მოწათყე-
 ებითურთ დაიწყო სასალხოდ სასარების ქადაგება, მოი-
 თხოვა კერძების შემუსვრა, მცხეთის მცხოვრებთ უმა-
 ყოფილება გამოაცხადეს და ჭკითხულობდნენ: ვას-
 და უნდა-
 გსცეთ თაყვანი ნაცვლად კერძებისა? მაშინ წმ. ნინომ
 მიუთითა და უჩვენა. აღმართულ ჯვარზედ, არაგვის გა-

ღმს მთასკედ, მცხეთის პირდაპირ, სადაც ახლა «ჯაჭვის» ეკლესიაა. რამდენსამე დღის შემდეგ ხალხი დამშვიდდა და უოკელ დილით გერძის ნაცვლად აღმართულს ჟვარსა სცემდნენ თაყვანსა. ამ დროსკე მიჩიანმა გადააკაფინა თვისი ხალი და დაიწყო ფიცრის ეკლესიის შენება იმ ადგილას, სადაც მაცხოვრის კვართი იყო დათლული. ეს იყო პირველი ქრისტიანული ტაძარი საქართველოში.

II

იმპერატორმა კონსტანტინემ და დედოფალმა ელენემ, რა შეიტყეს ქართლის ერის სურვილი ქრისტიანობის მიღებისა, დიდად განისარკეს, რადგანაც ეს გარემოება საქართველოს აშორობდა სპარსეთს, დაუცხრომელს საბერძნეთის მტერს, და აახლოვებდა საბერძნეთთან, რომელსაც ამის შემდეგ დიდი გავლენა ექნებოდა საქართველოზედ. ამისათვის კონსტანტინემ დაუფონებლივ განათავისუფლა ამანათობიდან მიჩიანის შვილი ბაქარი, რომელიც წაყვანილი იყო ნიშნად კეთილ-განწყობილებისა საქართველოსი საბერძნეთთან და გამოატანა საქართველოში ერთი ეპისკოპოსი—ეს ტ ა ტ ე, რამ მღვდელი, სამე მთავარ-დიაკონი, რომელთაც გამოატანა მაცხოვრის სატი, მელის ჟვარის ნაწილი, წმ. ნაწილები და უოკელივე ეკლესიური ნივთები. სამღვდელთების მცხეთაში მოსკლის შემდეგ პირველად თვით მიჩიანმა მიიღო ნათლისღება «ხელსა ქვეშე წმ. ნინოსა», შემდეგ დედოფალმა და მეფის შვილებმა ნათელ იღეს «ხელთა

ვესე მათ მღვდელთა და დიაკონთასა. შემდეგ ამისა
 აგურთხეს მღ. მტკვარი და ეპისკოპოზმა ხიდის მახლ-
 ბლად, სადაც იყო სახლი ელიოზისა, ნათელ სტა საჭარ-
 თველას წარწინებულთა და ამ ადგილს ეწოდა სახელი
 „მთავართა სანათლაჳი“. ცოტა ქვემოთ მტკვარშივე რჩის
 მღვდლისაგან და სამის დიაკონისაგან ინათლებოდა ერთ
 ქართულსა, რომელიც ისე მოწადინებული იყო ნათლის-
 ღებისათვის, რომ ერთი ერთმანეთს არ აცლიდნენ მის-
 ვლასა მღვდელთან: უკვლას უნდოდა უწინ მიეღო ნათე-
 ღი, რადგანაც მათ გაგონილი ქჭონდათ წმ. ნინოსაგან:
 „უოკვლმან, რომელმან არა ნათელ იღოს, არა ჭპოკოს
 მან ნათელი საუკუნო“. ამ ნაირად ნათელ იღო თითქმის
 მთელმა ქართულის ერმა და ურიათაგან ორმოც-და-ათმა
 რჯახმა. მთიულეების მოსაქცევად კონსტანტინე იმპერა-
 ტორმა კიდევ გამოუგზავნა მიქაანს შრავალი სამღვდე-
 ლონი და ეკლესიური ნიუთები. ეპისკოპოზის ზედამ-
 ხედველობით და მიქაანის ხარჯით აშენებდნენ ეკლესი-
 აებსა, სადაც კი საჭიროება მოითხოვდა. ამავე დროს
 წმ. ნინომ აცნობა ადგილი, სადაც იყო დაფლული კვა-
 რთი უფლისა. წმ. ნინოსავე რჩევით აღმართეს რძი
 ჟვარი: ერთი თოხათის მთაზედ, მეორე უჯარმაში. შემ-
 დეგ წმ. ნინო, ეპისკოპოზი ესტატე სამღვდელეობით
 წავიდნენ საქადაგებლად სხვა საქართველოს ნაწილებში:
 მივიდნენ მთიულეებში, ფშავლებში, გუდამაურებში, მაგ-
 რამ ამათ არ მიიღეს ქრისტიანობა. შემდეგ მივიდნენ
 ერწო-თიანეთში, სადაც საკმაოთ მოაქციეს ხალხი. შემდეგ
 წმ. ნინომ გაიარა ქადაგებით გარეთ კახეთი, მოვიდა ს.

ბოდბეში და იქ დაისადგურა. აქ მოდიოდა კახეთის ხალხი, ისმენდა წმ. ნინოსაგან ქადაგებასა და ინათლებოდა. ბოდბეში წმ. ნინომ დაჭყო თერთმეტი წელიწადი; შემდეგ დასწუღდა მომატებულას შრომისაგან და გარდაიცვალა 328 წელსა ქრ. შემდეგ. მასშინ შეინძრა ორი ქალაქი მცხეთა და უჯარმა და მთელი საქართველოს ერი; მოვიდნენ ბოდბეში მეფე და საქართველოს წარჩინებულნი და შემდეგ დიდის გლოვისა დასათულაკეს ბოდბეშივე სურვილისაებრ წმ. ნინოსი. წმ. ნინო მოვიდა საქართველოს 314 წელსა, ქართველებმა მიიღეს ქრისტიანობა 318 წ. და გარდაიცვალა მოციქულთა-სწორი ქართველთ-განმანათლებელი წმ. ნინო 328 წ. ქრ. შემდეგ.

ამ გვარად ქართველებმა მიიღეს ქრისტიანობა იმ დროს, როდესაც ქრისტეს სარწმუნოებრივი დოქტრები და ეკლესიური წესები ჯერ სრულ წესზედ არ იყვნენ მოყვანილნი და მხოლოდ შვიდის წლის შემდეგ ქართველებისაგან ქრისტიანობის მიღებისა, ე. ი. 325 წ., როდესაც საქართველოს ეკლესიამ მიიღო ნიკეის მსოფლიო კრების გარდაწყვეტილება, მასშინ თვით ამ კრებისვე გარდაწყვეტილებით საქართველოს ეკლესიამ მიწერილი იქმნა ანტიოქიის სინოდისაგან. შემდეგ ქრისტიანობის დამკვიდრებისა საქართველოში, მძრინი დიდის შესაწირვით გაემეზავრა იერუსალიმისაკენ. აქ თავი სცა ქრისტეს სათლავსა და აქვე თავის ხარჯით დაიწყო შენობა მონასტრისა პატრიარხისა ჯვარის სახელზედ. მძრინი გარდაიცვალა 342 წ. და თავის მემკვიდრედ დანიშნა შვილი თვისი ბაქარი.

25 მედეგი ქართველთაგან ქრისტიანობის მიღებისა და ძირიანის შექმნა მეფენი.

როგორც ვკვლევან, საქართველოშიაც დიდი ზედ-მოქმედება იქონია ხალხის 'ხნიობა'ზედ ქრისტიან სა-წმინდოებამ. სახარებაში ქართველებს აწვეულა ერთობა და სიკეთედი ურთიერთის შორის; ქართველებმა შეიტყუეს, თუ რა არის ჭეშმარიტი კეთილ-მოყოფელობა, ცხადად დაინახეს, თუ რა ცუდი შედეგი აქვს ზნეობით დაცვის-სა. სამღვდლოება თავის მხრით ყოველს დონისძიებას შემოიბრუნა საფუძვლიანათ ჩაენერგა წმ. სარწმინდოება ხალხისათვის და სასტიკი ყურადღებას აქცევდა უოფა-ცხოვრებაზედ სახლში თუ გარედ. ქრისტიანულის ტაძრების სიმშენიერე და ეკლესიების წესების დიდებულად აღსრულება კიდევ ბადავდენ ხალხში გემოვნებასა და სიყვარულს მშენიერებისა და განათლებისადმი. სამღვდლოება მძიმე-მძიმედ ასუსტებდა ხალხის კვლურს ხასიათსა და შეიარაღებულად ჯვარ-სახარებით იგი ეპარჩლებოდა დაჩაგრულთა. ამ ნაირად სამღვდლოებამ მოიპოვა დიდი გავლენა ქართველის მძალე საზოგადოებზედ და საზოგადოდ ერზედ. თვით ძირიანიც კი გრძნობდა სამღვდლოების თავის თავზედ გავლენასა. აი მაგალითად: როდესაც ძირიანმა შეიტყო, რომ მისი სიმეფეროზი ქრისთავი ეწი-

ნააღმდეგობადა. ქრისტიანობის გავრცელებასა, მან მონღოლთა იარაღის შემწეობით მიქცევა მისი, მაგრამ თვით წმ. ნინომ და ეპისკოპოზმა შეაყენეს მისი აგრეთი განწახვის შესრულება და მოაგონეს, რომ ქრისტი უკრძალავს ძალით სახარების გავრცელებასო. ერთი სიტყვით მეფენი ანტონის სსქმეს არ შესრულებდნენ სამღვდელთაების წარმომადგენელთა დაუკითხავათ. სამღვდელთაებამ საწმინდობისაგამო დაახლოვა საქართველო საბერძნეთთან და დააშორა სპარსეთსა, რომელთანაც აქამდის საუკუნოებით იყო დაკავშირებული. სპარსეთისათვის საქართველოს საწმინდოებრივი დაშორება კი არ იყო საშიში, არამედ პოლიტიკური დაშორება იყო საშიში; რადგანაც ქართველნი ყოველთვის იღებდნენ მონაწილეობას იმ ხანგრძლივ ბრძოლაში, რომელიც იყო ბერძნებისა და სპარსების შორის. საბერძნეთთან საქართველოს დაახლოვებით სპარსეთი ჭკარგავდა მძლავრს შემწეს მტრების წინააღმდეგ. ამისთვის სპარსეთის მეფენი შემდეგ ყოველს ღონისძიებას ხმარობდნენ კიდევ განეგრძელებიათ თვისი გავლენა საქართველოზედ. ეს იყო მიზეზი, რომ სპარსელები ყოველთვის, როდესაც კი შემთხვევა მიეცემოდათ (მეტადრე სუსტი მეფეების დროს) შემოესევოდნენ საქართველოსა და ხარხობდნენ. აგრე მოქმედებდნენ სპარსელები მირიანის სიკვდილიდან ვიდრე ვასტანგ I გორასლანამდინ (342—446).

მირიანის შემდეგი მეფენი: ბაქარ I 342—364; მირდატ III 364—379; ვარზ-ბაქარ 379—393; ტორდატ 393—405; ფარსმან IV 405—408. მირდატ IV 408—410; უმეფობა 410—413; არჩილი

413—434; მიწღატ V 436—446; ამ მეფეების დროს, საქართველო ექვემდებარებოდა და ხარკს აძლევდა სპარსეთსა. ბაქარის დროს მესროფმა და ჯილამ მოიგონეს და შემოიღეს «სუცურია» ანბანი. მიწღატ IV სიკვდილის შემდეგ სამის წლის განმავლობაში (410—413) ქართველებს მეფე არ ჰყოლიათ. როდესაც სპარსნი გართულები იყვნენ მტრებთან ომებში, ქართველთ აღმობრძნის საქართველოს მეფედ მიწღატ IV. შილი არჩილი I, რომელმაც აღადგინა ეკლესიები. არჩილის წინააღმდეგ სპარსთ არანის მთავარი გამოგზავნეს, მაგრამ ქართველთ დაძაბვას იგი და აიგლეს თვით არანი. მეორედ არჩილმა გაგზავნა არანში თვისი შილი-მიწღატ, რომელმაც გამარჯვების შემდეგ შიერთო არანის მთავრის ასული-სუნდუხტა. 434 წ. გარდაიცვალა მეფე არჩილ I და გამეფდა მიწღატ V, რომლის მეფობაში მშვიდობიანობაში გაიარა; მაგრამ 445 წ. სპარსეთის მეფემ ბრძანა საქართველოსა და სომხეთის დაჭერა და ჯარების გაყვანა აქედან სპარსთა მტრების ჭუნების წინააღმდეგ; ამგვარად იყო საქართველოს საქმე, როდესაც გარდაიცვალა მიწღატ V 446 წ.

26 ვახტანგ I გორგ-ასლანი 446—499.

ემუნარადს მგელ-ლომ გამოსასული,
ხელსა მახვილით, ვინ მოკალს გრგვინვით?
ვით ბრძოლის ღმერთი, თვით მბრძანებელი,
მზად არს საომრად სახე შერისხვით!

ესე არს გმირი, ის გორგ-ასლანი,
რომლის შესეღვით სპარსელნი ქოროთოდენ,
მისწყდნენ სადაც მის ძლიერნი მკლავნი,
მტერთა შელეწდენ და შემუსვრიდნენ.

თ. გრ. ორბელიანი.

446 წელს გარდაიცვალა მეფე შირდატ V. დასტავა ცო-
ლი სუნდუხტა (არანის მმართველის ასული), შვიდის წლის
გაჟი ვახტანგი და სამის წლის ასული. რადგანც ვახტან-
გი მცირე-წლოვანი იყო, საქართველოს გამგედ დადგა
დედოფალი სუნდუხტა. ამ დროს სპარსეთის მეფის
ბრძანებით არანის მთავარი უნდა შემოსეოდა საქართვე-
ლოსა ჭარბის გამოსაყვანად. ამ უბედურების ასაცილებ-
ლად სუნდუხტა წავიდა არანში და სთხოვა თავის მამას,
რომ საქართველო არ აეოჩხრებინა, პირობაც მისცა-
საქართველოში ჭარი შეეკრებნა სპარსეთში გასაცხვენად.
ეს თხოვნა შეწყენარებულ იქმნა და სუნდუხტამ პირობი-

სამებრ დაბრუნების შემდეგ შეკრიბა საქართველოში ჯარი და გაგზავნა სპარსეთში. თუმცა ამ ქართველებმა დიდი სიკეთე და ღვაწლი დასდგეს სპარსებსა, მაგრამ მაინც სრულიად ამოხრცილი იქმნენ სპარსეთის მეფის ბრძანებით ტეცხლთა-თაყვანის-მცემლობის გმობისათვის. ამინაზად საქართველოს უკეთესნი ვაჟკაცნი ამოწვეტილნი იუვნენ და არც მძლავრი მეფე ჰყვანდა საქართველოს. ამ გარემოებით ისარგებლეს რსებმა 449 წ. შემოესივნენ ქართლსა, აღაოხრეს საშინლად, დაარბივეს მცხოვრებნი, დაატყვევეს მრავალი და მათ შორის ვახტანგის დიდი და დაბრუნდნენ ისეკ მთებში. ვახტანგი სპარსთა ჩვეულებისამებრ იზრდებოდა სხვის სასლში და აღზრდა შეასრულა. მთავარ-ეზისკოპოზ მისხაილთან. ვახტანგი იუომშენიერის სახისა, ტან მაღალი და ჯანმთელი. იგი 456 წ. შესრულდა თხუთმეტის წლისა, გამეფდა და დაიწყო სამეფოის განმგებლობა. მეორეს წელსვე გამეფების შემდეგ იმან შეაგროვა ჯარი და გაილაშქრა რსების წინააღმდეგ. ორივე ნაპირი მდ. თერგისა მოიენილი იუო რსების და ხაზარების ჯარებითა. როგორც წესი იუო ჯერ ფალანგები გამოიუვანეს მოწინააღმდეგე ხანაკებიდგან. ვახტანგმა თავის ხელით მოკლა ორი მტრის უმთავრესი ფალანგი: რსი ბაჟათარი და თარხან ხოზარი. ქართველის ჯარმა შეუტია მტერსა, უკუ აქცია და დაამარცხა. ქართველები ვახტანგის წინამძღოლობით შევიდნენ რსეთში; აქედგან ვახტანგი გადვიდა პერსეების ქვეყანაში, დაიპყრა იგი, აიღო დიდი ხარკი და ისეკ რსეთში მოიქცა: რსებო დამორჩილდნენ ვახტანგსა, დაუბრუნ-

ნეს დაი, მიაჩთვეს დიდი და მრავალი ძღვენი და აღუ-
 თქვეს ხარკის ძღვევა. ვახტანგი გამარჯვებული დაბრუნდა
 ქართლში აფსაზეთით. ვახტანგმა მადლობა გადაუხადა
 თავის მხედრობასა და დაასაჩუქრა იგინი მეფურად. შემ-
 დეგ ვახტანგმა გაუგზავნა სპარსეთის მეფეს მდიდარი
 ძღვენი და სთხოვა იმას თვისა ქალი ცოლად. სპარსთა
 მეფემ მისცა მას ქალი 448 წ. და უწოდა ვახტანგს
 უდიდესი „ათ მეფეთა შორის“. ამ ქორწინებით მოაშ-
 რა ვახტანგმა საქართველოს დროებით სპარსეთის მხრით
 შიში. ვახტანგის წინაპარების დროს, როდესაც საქარ-
 თველს დაუძღვრებულ იყო სპარსთაგან, ბერძნებმა
 დაიჭირეს რამოდენიმე ნაწილი დასავლეთის საქართვე-
 ლისა. ვახტანგმა მოინდომა ამ ადგილების შემოერთე-
 ბა, ამისთვის შეკრიბა საჩქაროდ ჭარი და გაემართა
 ბერძნების წინააღმდეგ. ბერძნები და ქართველები შეს-
 დნენ ქ. ტრაპიზონთან. ქართველებმა დაამარცხეს ბერძ-
 ნები და ბერძენთ იმპერატორმა ლეონ დიდმა დაუბრუნა
 ვახტანგს უკვლავ ადგილები, რომელნიც კი უწინ სჭერო-
 დათ ქართველებსა: რაკი ვახტანგმა გაათავა გარეშე საქ-
 ძეები, ახლა თვისის სამეფოს შინაგანის საქმეების გან-
 კარგებას შეუდგა: იგი მართავდა შოალებსა, აშენებდა
 ციხე ქალაქებსა. საეკლესიო წიგნები გადათარმნილ და
 გასწორებულ იქმნენ. ვახტანგმავე გაამრავლა საეპისკო-
 პოზო კათედრები და სხვ. ამ დროსვე დანიშნა თვისი
 უფროსი შვილი დანი ვახუთისა და ჭყრეთის ერისთავად.
 ვახტანგს მოუგვდა პირველი ცოლი და მეორე ცოლად
 შეირთო იმპერატორის ლეონის ასული ელენე, რომელ-

სადა თან მოჭყვა მსწავლული საბერძნეთის სამღვდელთა. ბერძნებთან აგრეთი დაკავშირება ვახტანგისა ფრიად ეჭვ-კრათ სპარსთა, რადგანაც საქართველოში დარჩომილი ცუცხლ-თაყვანის-მცემელთ მიფარველი აღარავინ იქმნებოდა ვახტანგის პირველის ცოლის სიკვდილის შემდეგ. ამ გვარ-ში შიში ქართველებისა განაცხოველეს უფრო საქართველოში მეოფთ მოგებთა (ცუცხლ-თაყვანის მცემელთ მღვდელნი), რომელნიც სწერდნენ სპარსეთის მეფეს: ქართველთ მეფე და თვით ხალხი გვლევნის და გვიკრძალავს ჩვენის სარწმუნოების აღიარებასა და აღსრულება-სა და ურჩევდნენ საქართველოზედ გამოლაშქრებას. ვახტანგმა ეს ამბავი შეიტყო, შეიპყრა უკვლავ ძაგები და მათი სალოცავები სრულიად მიანგრ მოანგრევინა; ამასთანავე დაიწყო ომისათვის მოზადება და შემწოდ მოაწვია ბერძნები. ვახტანგმა გაამაგრა სპარსეთის მხარე სამზღვრები, ციხე-ქალაქები, რომლებშიაც დააყენა ჯარები, ხოლო სამზღვრებზედ მოსახლე. ხალხი მთებში შესივნა. სპარსელები შემოვიდნენ საქართველოში. ჯერ ციხეებში მდგომმა ჯარებმა დიდი ზიანი მისცეს სპარსელებსა სხვა და სხვა მხრიდამ თავს-დაცემით. შემდეგ თვით ვახტანგმა 488 წ. საშინლად დაამარცხა სპარსები. ამ ბრძოლაში მამაცობისა და ვაჟ-გაცურ მოქმედებისათვის სპარსთ დაარქვეს ვახტანგს „გორგ-ასლანი“ (მკელ-ლომი). სპარსეთის მეფემ მოითხოვა შერიგება და გამოუგზავნა ვახტანგ გორგ-ასლანს ძვირფასი გვირგვინი ნიშნად საქართველოს დამოუკიდებლობისა სპარსთაგან. ვახტანგმა თავის მხრით მეგობრობის დასამტკიცებლად მისცა ფი-

რუმს თვისი დაი ცოლად და დაჰპირდა ინდოეთსად გალა-
 შქრებაში მონაწილეობის მიღებას. ვასტანგმა შეკრიბა თა-
 რმეტი-ათასი კაცი და ვაემგზავრა იერუსალიმისაკენ წმ
 ადგილების თაყვანის საცემლად სახლობითურთ. აქ გა-
 ნამშვენებია იერუსალიმის მონასტერი, აქ ენებუ-
 ღი მიწიანისაგან, შეწირა მრავალი სიმდიდრე და
 დასახლა იქ რამდენიმე ქართველის ჭარი, რომ-
 ედღე შთამომავალნი აქამომდე სცხოვრებენ,
 მხოლოდ ლაშაჩუბენ არაბულად. იერუსალიმადმ ვა-
 ტანგმა სახლობა საქართველოშივე გამოისტუმრა და თვი-
 თონ თარმეტი-ათასის კაცით გაემართა სპარსეთისაკენ
 და აქედამ სპარსეთის მეფესთან ერთად — ინდოეთისაკენ.
 ინდოეთიდან ვასტანგი გამარჯვებული დაბრუნდა თავის
 ჭარით და მრავალი სიმდიდრე მოიტანა; სხვათა შო-
 რის აბრეშუმის ჭიის თესლიც. საუბედუროდ ქა-
 რთველებმა შეითვისეს მრავალი ინდოელების
 ცრუ-მარწმუნობაც, რომლის გავლენა ჩვენს დრომდე
 მომდინარეობს ხალხსად. ვასტანგი დარწმუნდა, რომ სა-
 ქართველოს ეკლესიური საქმეები ფრიად უთავბოლოდ
 მიმდინარეობდა, რადგანაც იგი (ეკლესია) ექვემდებარ-
 ებოდა ანტიოქიის პატრიარქსა. ამ უთავბოლობის ასა-
 ცილებლად ვასტანგმა მოინდომა საქართველოში საკუთა-
 რის ქათალიკოზი — პატრიარქის ყოლა. ამ მიზნით კონს-
 ტანტინეპოლის პატრიარქის შემწეობით დაიწყო ანტიოქ-
 ქიის პატრიარქი, რომ ამ უკანასკნელს მიეცა ქართველები-
 სათაბის საკუთარი ქათალიკოზი ანტიოქელთაგან. 475 წ.
 შინკველი საქართველოს ქათალიკოზი იყო ბეტრე. ქათალი-

კოჩის ექვემდებარებოდნენ: თორმეტი ეპარქია ქართლში, თორმეტი—კახეთში; ცხრა სომხეთში და ორი იმერეთში. ქათალიკოზი იწოდებოდა სულიერ მეფედ და თუ გითარბო ღირსება და პატივის ცემა ჰქონდა ქათალიკოზისა ს:ქართველში ვახტანგ VI სჯულის ერთი მუხლთაგანიდგან სჩანს. აი რას ვგითხულობთ ვახტანგ VI სჯულის მე 25 (ოცდახუთ) მუხლში: მეფისა და ქათალიკოზისა საქმე: „უკადრისი რაც რამ ორისა სწორი არის, ამიტომ რომ ერთი კაცისა ხელმწიფე არის და მეორე სულისა. გურთხევა და პატივი ღეთისაგან და კაცისაგან სწორად აქვს. დასტურ მეფეს უფრო პატივს სცემენ, მაგრამ ხორციელის შიშით იქმოდნენ. ამიტომ მათი საქმე ჩვენ სწორედ დაგვიწერია. თუ არა სჯობდეს ვინც უკეთ იცოდეს, ჩვენ ნუ რას გვაბრალეხს, იმან დასწეროს“... ქათალიკოზი სსვა ეპისკოპოსთაგან განირჩეოდა შემდეგის ნიშნებით: ბარტყულის კალთებსედ ჰქონდა ორი სეკანთიმი მარგალიტით ასხმული; გუნკულაზედ ჟვარი (წინ-შუბლზედ); ხაკერდის მანარა (მანტია) გერცხლის წყარებით (არშებით); მიტრა გვირგვინით და ზემოდ ჟვარითა და ორი პანაგია—სამღვდელ-მთავრო გულ-საკიდი ხატი. ვახტანგ გორასლანმა აღაშენა ქალაქი თბილისი. ხალხის გარდაქცემა თფილისის შენებას ვახტანგისაგან მააწერს შემდეგს გარემოებას: ერთხელ, როდესაც ვახტანგი დადიოდა სანადიროდ, დაინახა ხოხობი, რომელსაც მიუსია მიმინო. როდესაც მიმინო და ხოხობი ორივე ღელეში დაიძვინენ, ვახტანგი თავის აძლით გამოეკიდა და ნახა, რომ მიმინო და ხოხობი მოხარულან იქვე ღელეში მომდინარე ცხელ-წყალში

ვახტანგს მოეწონა ეს წყლები და დაიწყო აქ ქალაქის
 შენება, რომელსაც ადგილისა და წყლის თვისებისა გა-
 რად დაარქვა „თბილისი“. ტფილისში ვახტანგმა აღაშე-
 ნა შემდეგი ეკლესიები: სიონისა, მეტეხისა, ჯვარის-მა-
 მისა და ბეთლემისა და დაიწყო შენება აგრეთვე მცხეთის
 ტაძრისა. რომელსაც ვახტანგი ამ გვარს შინაურს საქმეებ-
 ში იყო გართული, გარდაიცვალა სპარსეთთა მეფე თი-
 რუზ. ვახტანგის სიძე (485 წ.) 491 წ. შემდეგმა მეფემ
 მოიმხრო არაბნი და ჭუნნი და შემოუთვალა ვახტანგს,
 რომ ეს დახმარებოდა სპარსებს ბერძნების წინააღმდეგ.
 გამჭრიახმა და ფრთხილმა ვახტანგმა უპასუხა სპარსთა
 დესპანს: «თქვენის მეფის განზრახვა მე კარგა მესმის;
 მას უნდა რომ მე გაუღესო მას ის მახვილი, რომელიც
 ჩემს წინააღმდეგ უნდა იხმაროს. წადით და უთხარით
 თქვენს მეფეს: ჯერ ჩემს წინააღმდეგ წამოვიდეს და შე-
 მდეგ საბერძნეთზედ». ვახტანგმა კარგად იცოდა სპარ-
 სთა სიძლიერე, ამასთვის მან ხალხი გაჭისინა მთა-ტყე-
 ში. მცხეთა ერისთავებს ჩაახარა და თვითონ ორის ერის-
 თავით გამაგრდა უჯარმაში. 499 წ. საქართველოში შემო-
 ვიდა მრავალი სპარსთა ჯარი მათის მეფის წინამწლობ-
 ლობით. სპარსებმა დაიჭირეს ქიზიყი, ჭერმის-ცახე, გე-
 ლის-ცახე (სიღნაღის მაზრაში) და უმთავრესი წუობა
 სპარსთა ჯარისა მდ. იორისაკენ წამოვიდა. უჯარმისთან
 შეხვდნენ ქართველები და სპარსელები ერთმანეთსა. შეი-
 ბნენ და შეიჭიდნენ ქართველნი და სპარსნი. საშინელი
 ბრძოლა გაგრძელდა სამი დღე, რომლის განმავლობაში
 ორთავე მხრიდან დაიხრცა მრავალი ჯარი. მეოთხე დღეს

ღამიანათ შუუტიეს ქართველებმა სპარსელებსა და თაქს-
 ზ:ნი დასცეს. ვახტანგმა თავის ხელით მოჭკლას სპარსთა
 მეფის შვილი, მაგრამ ამავე დროს თვით ვახტანგიც გვ-
 ნიგმიწა გულში მტრის ისრით. სპარსნი იძლიებენ, გაი-
 ქცენ და დაბანაკდენ წყლისაჲში. მაგრამ როდესაც ქსტენს
 ვახტანგის მიძიედ დაჭრილობა, სპარსნი გამხსნენ და
 დაანგრეს ახლად აშენებული თბილისი, არმაზ-ცისე და
 დაიჭირეს ქართლი, ვარდა მცხეთისა, რომელთაც გამაგ-
 რებული იყო ქართველთაგან. ვახტანგის უკანასკნელი თსო-
 ვნა ქართველთადმი იყო, რომ იგინი ერთგულნი ყოფი-
 ლიყვნენ სარწმუნოებისა, სამშობლოსა და მოქმეთადმი.
 ვახტანგი გარდაიცვალა დაჭრილობისაგან 499 წ-სა. გა-
 ძეგდა ვახტანგის შვილი დარჩილი (499—514), რომე-
 ლმანც სამუდამოდ ქუო თბილისს სატახტო ქალაქად,
 მხოლო მცხეთა დარჩა ქათალიკოზის სამყოფ ადგილად.
 სპარსთ დაიპყრეს დარიალის ხეობა და შეიქმნენ საქარ-
 თველთს მიუღობელად ეს თვლობელობა დრო გამოშვე-
 ბით იყო, რადგან-ც საქართველთს დაპყრობასედ სპარსთ
 ეცილებოდნენ აგრეთვე ბერძნებიც.

27. ათ-ცამეტი წმ. მამათა მოსვლა სი- რიდგან და მათგან საქართველოში ქრის- ტიანობის დამკვიდრება ვასტანგ-გორგ-ასლა- ნის დროს (446—499).

თუმცა საზოგადოდ ქართველებმა მირიანის დროს მიიღეს წმ. ნინოსაგან ქრისტიანობა, მაგრამ ზოგიერთ საქართველოს ადგილებში, ნამეტნავად მთიან ადგილებში კიდევ დარჩნენ უწინდელის ტყველთა-თაყვანის-მცემელი ქართველები. ამ წარმართობის დასათრგუნავად და სრულიად მოსასპობლად მოვიდნენ საქართველოში ათ-ცამეტი სი-
რიდგანი წმ. მამანი. აი იმათი სახელები: 1) იოანე—
მასწავლებელი დანაშთენთა მამათა; 2) აბიბოს; 3) ან-
ტონი; 4) დავითი; 5) ზენონ; 6) თადეოზ; 7) იასკე;
8) იოსები; 9) ისიდორე; 10) მიხეილი; 11) ჰირი;
12) სტეფანე; 13) შიო და 14) განუშორებელი იოანეს
თანამოგზაური დიაკონი ილია.

1. იოანემ დაისადგურა დაბურჯულის ტუით შემო-
სილს ზედაძენის მთაზედ, საიდანაც იგი დაუღალავად
იღვწოდა წარმართების წინააღმდეგ და ქრისტიანობის
გასაუკრებლად. იოანემ სრულიად მოსპო თავის სამ-
ყოფის ახლო-მახლო ადგილებში წარმართობა და დამ-

ტვიტა ქრისტიანობა. იოანესაგან სასწაულთა მოქმედებას და ხალხის მასწავლებლობას საწმენოებაში აქამოდვე გალობს საქართველოს ეკლესია. იმ ადგილას, სადაც სცხოვრებდა იოანე ზედაძნელი, შემდეგ აღშენებულ იქმნა ეკლესია, რომელიც ამ უამად დანგრეულია ამავე წმინდანის სახელობაზედ. საქართველოს ეკლესია იოანეს მოიხსენებს შვიდს (7) მათს.

2. აბიბოსმა მეფის და ქათალიკოზის თხოვნით მიიღო ეპისკოპოზობა ნეკრესის (კახეთშია) კათედრაზედ. აბიბოსმა საკრძნობელად შეამცირა აქ ცუცხლისთაყვანის-მცემლობა და მრავალი მთის ხალხი მოაქცია ქრისტიანობაზედ. აბიბოს ჩაქვავებულ იქმნა სპარსთაგან ქრისტეს სჯულისთვის. გვაში ამ წმინდანისა გ-ნისვენებს მცხეთის ტაძარში. აბიბოს საქართველოს ეკლესია მოიხსენებს 29 ნომბერს. ნეკრესის კათედრა ასე ჩრსებობდა მე XV^{III} საუკუნის გასვლამდინ. უკანასკნელი ეპისკოპოზი ნეკრესისა იყო ამბროსი, რომელიც ასათფლავია ს. შილდაში.

3. ანტონი მარტყოფელი იღვწოდა მარტყოფის მთაზედ ხალხისაგან. შეუნიშნავად. ბოლოს იგი შენიშნულ იქმნა მონადირეთაგან. იმ ადგილს, სადაც იღვწოდა ანტონი შემდეგ აღმართულ იქმნა ეპისკოპოსია. მარტყოფის უდაბნოში 1760 წ. მრავალნი მეუდაბნონი სცხოვრებდნენ. დღესასწაული ანტონისა ცხრაშეტ (19) იანვარს და თექვსშეტ აგვისტოს (16) არის.

4. დავით გარეჯელი იღვწოდა და ქადაგებდა გარეჯის უდაბნოში ს. საგარეჯოს მახლობლად. 1780 წლად

მდე ეს უდაბნო შესანიშნავი იყო მრავალის მეუდაბნოებით, სიმდიდრით და მრავლის მშვენიერის კლდეებში გამოკვეთილ ეკლესიებითა. წმ. ღვთისმშობლის სახარტველას ეკლესია მოიხსენებს ამდღების სწორზედ, ადღომის მეშვიდე კვირიაკის ხუთშაბათს.

5. იასე წილკანის ეპიკოპოზი იღვწოდა წილკანში. სახარტველას ეკლესია მდ. ქსნიდვან წილკანის მინდვრებზედ წელის გაუყანას მიაწერს იასეს სასწაულთა ძალას. იასე წილკანელის გარდაცვლას სახარტველას ეკლესია დღესასწაულობს ორს (2) ქრისტეშობისთვეს.

6. იოსებ ალავერდელი ქადაგებდა შიგნით კახეთში და აგრეთვე მთის ხალხებში, ახლანდელს ლეკებში. წმ. იოსები სცდილობდა მეუფისა და ქათალიკოზის შემწეობით გაემრავლებინა ეკლესიები და წმინდად დაეცვა ხალხში ქრისტეს საწმუნოება. გვამი წმ. იოსებისა განისვენებს ალავერდის ტაძარში—კახეთში. სახარტველას ეკლესია ამ წმ. მამას მოიხსენებს 14 (თოთხმეტს) ენკენისთვეს.

7. შიო მღვიმელი, წოდებული ანახორეტი, სცხოვრებდა და იღვწოდა მცხეთის მახლობლად—მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზედ. წმ. შიო სცხოვრებდა თვისგანვე გამოკვეთილს სენაკში, სადაც მას საზრდოს უზიდავდა მტკვდი. შიო მღვიმეს უდაბნო ოდესმე ფრიად განათლებული იყო მრავალის მეუდაბნოების ცხოვრებით. წმ. შიოს ძეგლები დიდხანს იუვენენ თაყვანის საცემნი ქართველთაგან. წმ. შიო მღვიმის უდაბნო ახსრებულ იქმნა სპარსთაგან შაჰ-აბაზის დროს. ამ წმ. მამას სახარტველას ეკლესია მოიხსენებს შველიერის ხუთშაბათს.

დანაშთენის წმ. მამათა ცხოვრების აღწერა დაკარგულია სპარსთა და თურქთა საქართველოში შემოსევების დროს, ხოლო ამ წმიდათა შესახდითი საგალობელი შეთხზული არსენისა, ნიკოლოზის, ანტონი I-ს, ბესარიონის და თეიმურაზ I-ის დის მკრინესაგან დღესანდლამდე იგალობებიან საქართველოს ეკლესიისაგან. ამ წმ. მამათა საფლავებზედ შემდეგ აღშენებულნი იქმნენ ეკლესიები, რომელნიც არსებობენ ჩვენა დრომდე. მაგ. ზენონს მოიხსენებენ სოფ. ივანთოში (კახეთში); თადეოზ-სტეფან-წმინდაში; ისიდორე-სამთავისში; მიხეილი უღუმბიაში; პირი ბრეთში; სტეფანე—ხარსაზედ. უკვლამათ-ცამეტთა მამათა საზოგადო დღესასწაული არის შეიღს მათს.

28 საქართველოს მდგომარეობა ვახტანგ გორგ-ასლანის მეძვიდრეების დროს (505—575).

ვახტანგ გორგ-ასლანის შემდეგს საქართველოს მეფეთ არა ჭქონდათ არც იმდენი ნიჭი და არც ძალა, რომ საქართველო ისევ იმ სიმაღლეზედ დაეყენებინათ, როგორც იყო ვახტანგ I დროს. თითქმის-ნახევარი საქართველო ბერძნების და სპარსელების ხელში იყო. საქართველოს იყო განდაქცეული ამ დროთა სასჯელმწიფოთა შორის, ბრძოლების ასპარეზად. ამ დროს საქართველოს სამეფოს შეადგენდნენ: ქართლი, კახეთი, იმერეთი და

საქართველოს სომხეთი. შემდგენი საქართველოს მეწიეები (ბაკურ II 514—528, ფარსმან VI 528—542; ფარსმან VII 542—557; ბაკურ III 557—570) ან ფერს აქცევდნენ უფრადლებასა, გარდა ქრისტიანობის წმინდად და შეუცვლელად შენახვისა და ეკლესიების განმრავლებისა. ამ დროს ფრიად განძლიერდნენ ანაგვისა და ქსნის ერისთავები. 570 წელსა გარდაიცვალა მეფე ბაკურ III და სპარსელებმა აღრავინ ამოიჩინეს მის მემკვიდრედ, რომ უფრო მტკიცედ დაეპყროთ საქართველო. მაგრამ, სპარსელებმა მალე გაიყენეს თვისი ჯარები საქართველოდგან თავის მტრების წინააღმდეგ. ქართველებმა ისარგებლეს ამ გარემოებით და სთხოვეს საბერძნეთის იმპერატორს, რომ უახსენელს მიეტაცა ქართველთათვის მეფედ ვახტანგ გორგასლანის შთამომავალთაგანი. მაგრამ შემაწინარა ეს თხოვნა და მისცა ქართველებს მეფედ კლარჯეთისა და ჯავხეთის მფლობელი გურგალ-შალატი *) გურამი, ვახტანგის ქალის შვილი. მორეც ცოლიდგან.

*) ეუროპელთა ანუ მაგიცროსი—ხარისხია, რომელსაც საბერძნეთის იმპერატორები აძლეუდნენ თავის სამზღვარ-გარეთ ქვეშევრდომსა განსაკუთრებულ ჩინებულის სამსახურისათვის. ეუროპელთა პალატის ნიშანი იყენენ: პორფირი, გვირგვინი და ბაირალი.

29. ბაგრატიონების შთამომავლობა. გურამ ბაგრატიონი 575—600 წ. და ეკელესიის საქმეები აღარნასეს დროს.

ბაგრატიონები, სომხის ისტორიკოსების თქმულებით, არიან შთამომავალი უწინდელის ებრაელთა მეფეთა—დავითისა და სოლომონისა. როდესაც ნაბუქოდონოსორმა 600 წ. ქრ. მოსკლის წინ გარდასასხლა პალესტინიდან. ებრაელები, ერთი გვარი მეფის დავითის შთამომავლობისა გარდასახლდა სომხეთში, სადაც შემდეგ, მესამე საუკუნეში ქრ. შემდეგ, მიიღეს ქრისტიანობა. ამ ბაგრატიონებმა თვისის ერთგულის და ჩინებულის სამსახურისათვის სომეხთა მეფეთა წინაშე მიიღეს სომხეთში პირველი ადგილები. მე VI საუკუნეში ერთმა ამ სომეხთის ბაგრატიონთაგანმა შეირთო ცოლად კახტანგ-გორგასლანის ასული მეორე ცოლის ელენესაგან შობილი და ამ გარემოებამ გაჭნადა ეს ბაგრატიონი სამცხე-კლარჯეთის მმართველად. შვილი ამ უკანასკნელისა აღმორჩეულ იქმნა საქართველოს მეფედ 575 წ. და ეს გურამი შეიქმნა საქართველოს ბაგრატიონების მამა-მთავარი ანუ წინაპარი.

რა კი გურამი დაემკვიდრა საქართველოს ტახტზედ, პირველი მისი უუკრადლება იყო მიქცეული თვისის სამე-

ფოს შესაფერ ნაწილებად დაუფთავებდ და ამ ნაწილებში
 კარგის, —სასარგებლო შიშროვებების დაუენებაზედ. ამი-
 სათვის გურამმა ჯერ კახეთი განჭეო ორ ნაწილად: სა-
 კუთარი კახეთი (ახლანდელი თელავის მაზრა), მისცა ბა-
 გურის III შეილსა; ხალა ქიზიუი წართვა სპარსელებსა
 და მისცა თავის ძმებსა. გურამმა განიზრახა ძველის ერი-
 სთავების გამოცვლა და ახლების დაუენება, მაგრამ ძველს
 ერისთავებს გიზანტიის იმპერატორების და სპარსთა მე-
 თეების სიგელები ჰქონდათ, რომლების ძალითაც მათ
 (ერისთავთ) ისეუ დაინარჩუნეს თავ-თავისი საერისთავოე-
 ბი. როდესაც გურამმა დაამყარა თავის სამეფოში სრუ-
 ლი მშვიდობიანობა, მოვიდა იმპერატორისაგან ჯარი და
 თული, რომლის შემწობითაც გურამს უნდა განედგინა
 საქართველოდამ სპარსნი. ამისთვის გურამმა მოიწვივა
 მოზაკებად ოსნი, ლეკნი, შეკრიბა ქართველნიც. ჯერ გა-
 ნდეკნა სპარსნი თბილისიდგან და შემდეგ გაილაშქრა სპა-
 რსეთისაკენ. დაიპყრა და აღაოხრა სრულიად ადრიბეჟანი,
 შევიდა სპარსეთში და რამდენჯერმე დაამარცხა სპარსთა
 ჯარები. სპარსეთი ფრიად შეშინდა და მოულოდა თავის
 სამეფოს სრულიად განადგურებასა, მაგრამ სპარსელებს
 გამოუჩნდათ ამ დროს ჩინებული სპარსლარი —სარდალი
 ბარამ ჩბენი, რომელმაც დაამარცხა ქართველნი და უკუ-
 დაახვეინა მათ. ქართველები დაბრუნდნენ საქართველოში
 და გურამმა იწეო ცისე-ქალაქების შენება და გამაგრება,
 რომ შემდეგის სპარსების შემოსევისათვის მაგრად დახ-
 ვედროდნენ ქართველნი. გურამმა აღაშენა თბილის-
 ში სიონის სობორო, წმ. ჯვარის ეკკლესია

მცხეთაში და მშვენიერი სასახლე თბილისშივე, რომელიც აჩსებობდა რომელიმე ქართლის მეფის დრომდე 1634. გუჩაძის დროს შესამჩნევად იყო მცხეთაში მცხოვრებთ რიცხვმა და, წინააღმდეგ ამისა, თბილისში იმატა მჯნოვრებთ რიცხვმა; გავრცელდა, გაუკეთეს და აღეკავდა. გუჩაძე გარდაიცვალა 600 წ. გამოეცა მისი სტეფანოზ I.

ვანცანგ გორგასლანმა ეკლესიების შესახებ მოახდინა ის ცვლილება, რომ საკუთარი ქათალიოზი გამოსთხოვა საქართველოსათვის, მაგრამ ეს ქათალიოზი ანტიოქიის პატრიარქის ამორჩეული და მისგანვე ქურთხებული უნდა ყოფილიყო. ადარნასეს (619—639) უნდოდა ამ გვარის დამოკიდებულებისაგანაც განეთავისუფლებინა საქართველო. ამისათვის, მან სთხოვა ანტიოქიის პატრიარქს თეოფილაქტეს, რომ საქართველოს ქათალიოზები ანტიოქიაში კურთხევის უმაგიერად საქართველოშივე კურთხეულიყვნენ აქაურის წარჩინებულის მღვდელ-მთავარაგან. ეს თხოვნა შეწყნარებულ იქმნა თეოფილაქტესაგან და ამით საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა ანტიოქიის პატრიარქისაგან აღიარებულ იქმნა. ამის შემდეგ საქართველოს ეკლესია შეიქმნა ავტოკეფალიად.

30. არაბთა შემოსევა საქართველოში. *)

მე-VII საუკუნეში არაბთა შემოსევა შეადგინა სასიძველესა და სარწმუნოება მოსდებინისა. ამ სარწმუნოების მცნება

*) იხილე სტატია, «მაჰმადის სფული».

იყო: „ერთი ღმერთი და მანძაღი მისი წინასწარმეტყვე-
ლი“. მანძადის სარწმუნოებას დროშაზედ ეწერა: „გაკრ-
ცელება მოსლემინობისა მასვილითა და ცეცხლით!“ ამი-
სათვის მანძადის მოადგილეთ მალე გააკრცელეს ახალი
სარწმუნოება ძალით. ვინც ახალ სარწმუნოებას უარ-ჰყუ-
ფდა იგი გახდებოდა ცეცხლისა და მასვილის მასვერძ-
ლად. შემდეგმა მოსლემინების მოთავემ ომარმა დაიპყრა
ეგვიპტე, სირია და პალესტინა და უოკელგან აქ ქრისტიან-
ები ამოწყვეტილი იქმნენ. ომარმა დაანგრია 40000
ორმოცი ათასი ტაძარი და მათ ნაცვლად აღაშენა 1400
ათას ოთხასი მეჩეთი. დაიბორონილეს და დაიპყრეს სრუ-
ლიად სპარსეთი ომარას სარდალმა ხალიდმა დაიპყრა
სომხეთი, შემდეგ აღმოსავლეთი საქართველო, თფი-
ლისში დააყენა მოსლემინთა ჯარა და დაადგა ქართვე-
ლებს მძიმე ხარკი. საქართველოს მეფე სტეფანე II.
(639—663); უძღური არაბების წინააღმდეგ, აიხარცა
თვისის სიმდიდრით და გადაესახლა დასავლეთ საქართვე-
ლოში. ეკლესიების სიმდიდრენი და სსვა შენახულ იქ-
მნენ მცხეთისა და საფხის გუმბათებში. ხალხი, დატო-
ვებული მეფისაგან და წიოკებული მტრისაგან, ეძებდა
თავ-შესაფარს მთა-ვლდე-ღრეებში; ვინც ვერ ასწრობდა
გაქცევასა, იგი აქ მანძადიანდებოდა, ან არა-და მასვილის
მსხვერძლი ხდებოდა. მირისა და არჩილას (663—718)
დროს საქართველომ მეორედ გამოჰსცადა საშინელება
არაბების შემოსევისა და აოხრებისა. მირვან-ურუმ დაიპ-
ყრა დარიალისა და დარუბანდის გასავლები; აღაოხრა სა-
ქართველო და ნამეტნავად თბილისი; ცეცხლითა და მას-

ვილითა მოსრნა ადგილნი ქართლისა და კასეთისანი. კერპინ კერ წინააღუდგა საშინელს მირვანსა; მხოლოდ არგვეთში (ზემო იმერეთში) დახვდნენ არაბთ ძმანი თნი და ვით და კონსტანტინე 1330 ქართლის ვაჟ-კაცით, რომელთაც დასთხავეს თვისი სისხლი მამულის ასამღლებლად. მაგრამ ეს ძლიერი მტერი მომეტებულს მს'ეკრძლს ითხოვდა; თვით და ვით და კონსტანტინე პატრიარქ ჭყვეს და მაჰმადის გმობისათვის მურვან-ურუს ბრძანებით დახოცულ იქმნენ. მათა წმ. გვამები მოწამეთის მონასტერში ასვენიან; დღესასწაული ამათი არის 2-ს ოკტომბერს. საქართველოს მეფეები გამაგრდნენ ნიკოპისის ციხეში. არაბებიც აქ დაბანაკდნენ, მაგრამ მომეტებულის სიცხისაგან არაბთ დაერივა ჭირი და მრავალნიც დაიხოცნენ. ქართველები დაეცნენ ღონე მიხდილ არაბებს და „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვით სამი ათასი (3000) დახოცეს. შემდეგ საშინლად აოხრებისა ქართლისა, სამცხესი და რანისა მირვანი მოკვდა. გარდაიცვალა მირიცა.

718 წ. კიდევ შემოესავენ მოსლემენები საქართველოს ასამის წინამძღოლობით. ქართველნი დაქანცულნი და დაუძღურებულნი, შეშინებულნი მირობდნენ ტყემთებში. ამისათვის მეფე არჩილ I მიენდო ღმერთსა, ჩაახარა ჭკეყნა ერისთავებს და წავიდა შესავედრებლად ასიმთან, რომ ამ უკანასკნელს არ აღეოხრებინა საქართველო. ასიმმა პატრიუს-ცემით მიიღო არჩილი, მაგრამ რა კი ჭკმო მაჰმადი, ჯერ ხაროში შეიპურეს არჩილი და შემდეგ თავი მოკვეთეს 718 წ. (დღესასწაული 21

იკლისს.) შემდეგ 731 წ. თბილისა ალბანებულ იქმნა სარდინთაგან. ამის შემდეგ ოთხასი (400) წლის განმავლობაში ბაგრატიდებს მხოლოდ სასულიერო კუთვნილება და ნამდვილი მფლობელნი საქართველოსი კი სარდინები იყვნენ. კახეთი სასანიდების ხელში იყო. ამ დროს კახეთის მფლობელთ შორის უფრო შესანიშნავია კირიონ, რომელმაც აღაშენა ალავერდის ტაძარი. ამ დროსვე შემოიღეს საქართველოში 532 წლიური ქორონიკონი (წელთ აღრიცხვა). ამასვე დროს აფხაზეთის მეფემ ლეონ II აღაშენა ქუთაისი. შემდეგ აშოთ გურგენ-პალატის გამეფებისა (787—827) არაბები საგრძნობელად აღარ აწუხებდნენ საქართველოს, რადგანაც არაბნი გარყვნილობისა გამო ფრიალ დაუძღვრდნენ. აშოთ მეფემ ხარკის ძლევა მოუსწო თბილისში მეოთხე ემირსა; ამისთვის ამ უგანასკნელმა კახეთის მფლობელის ერთად მოინდომა აშოთის დასჯა, მაგრამ დამარცხებულ იქმნა მდ. ქსანზედ ქართველთაგან. რადგანაც მანცა-და მანცა ქართლში არა ვითარი წესიერება არა სუფევდა, კახეთის მფლობელმა გრიგოლმა მიითვისა კახეთი, ჰერეთი და გუბეთი; იწოდა კახეთის ქორეოზად და გახდა დამოუკიდებელ მფლობელად. კახეთი შეადგენდა საკუთარ სამეფოს 1105 წლამდე, როდესაც დავით აღმაშენებელმა შეაერთა ეს საქართველოს ნაწილი დანაშთენს თავის სამეფოსთან. აშოთის შემკვიდრების დროს საქართველოში შემოესივა ემირი-ბუღა; აღაოხრა ქართლი, მრავალი ხალხი დახოცა და მრავალიც ტყვედ წაიყვანა. ხალხი ანებებდა თავსა ქონებასა და სახლ-გარსა და მიწობდა

ტყე-მთებში. ამ დროს ეკუთვნის მადალს მთე-
ბზედ და მიუდგომელს კლდეებზედ ეკვლე-
სიების აღშენება. ამ დროს ახსახებმა განწყესეს
თვისი სპუთარნი კათალიკოზი, რომლის ადგილ-სამყო-
ფელი იყო ფიციუნდის უღწინო. საქართველოს სა-
ბედნიერად აწახთა სამეფო გარუნ-აღ რაშიდის შემდეგ
გაიყო რამდენსამე სამეფოდ. რომელნიც ურთი-ერთ შო-
რის განუწყვეტელმა ბრძოლამ იწიად დააშლურა. ამას-
თანაკე საქართველო — ახსახეთში გამეფდა ერთი მეფე.....

31. ივერიის მონასტრის აღშენება ათო- ნის მთაზედ.

ღირს-სახსრვარია იწიად მოსახსენებლად «ივერიის»
მონასტრის დაფუძნების ამბავი. მით უმეტეს ძვირფასია
ქართველთა თვის „ივერიის“ მონასტერი, რომ მარტო
იგი იყო თითქმის ერთად ერთი წყარო, საიდგანაც მოი-
ფინებოდა მთელს საქართველოში სწავლა-განათლება. —
ივერიის მონასტერი ზრდიდა ქართველთა ახალგაზდობასა;
ივერიის მონასტერი გვიგზავნიდა ნასწავლს სულიერ მა-
მებს, ის გვაძლევდა და გვატნობებდა ევროპიის მეცნიე-
რებასთან; იგი გვაძლევდა მრავალს საერო და სასულიე-
რო წიგნებსა. 831 წ. ათონის მთაზედ განდგეილი მცხო-
ვრები მიუდაბნოვე გაბრიელ ეღირსა წმ. მღვთის მშობ-
ლის ხატის ზღვიდამ ამოღებასა და ეს ხატი დასვენე-
ბულ იქმნა ზღვისაკე პირას ათონის მთაზედ აღშენებულ

ეკლესიაში. ივერიის მონასტერში ჯერ სცხოვრებდა მსოფლად სამი მეუღაბნოკე: იოანე, ექვთიმე და გიორგი. ამათ აღაშენეს მცირე, მაგრამ ფრიად შემკული და მშვენიერი ტაძარი. შემდეგ თორნიკეს ბერად შესვლისა-კი ეს მონასტერი ფრიად გავრცელებულ იქმნა. როდესაც საბერძნეთს აუტყდა ომი სპარსეთთან, რომელმაც ფრიად შეაკვიწროვა საბერძნეთი, უკანასკნელის იმპერატორიცამ ზოიამ მიჰმართა ათონის მთაზედ მცხოვრებს თორნიკეს, რომ იმას მიეღო საბერძნეთის ჯარის სპასალარობა. თორნიკე უწინაც გამოჩენილი სარდლობით, ჯერ უარს-ტყუოდა მხედართ მთავრობაზედ, მაგრამ მეუღაბნოკთა და ნამეტნავად ივერიის მონასტრის წინამძღვრის არხიმანდრიტის წმ. ათანასე ათონელის თხოვნამ გაბედვინეს თორნიკეს ჯარში წასვლა. თორნიკემ ძალე-დაამარცხა და განდევნა სპარსნი საქართველოდამ. სასულეწიფო დიდების მაგივრად თორნიკემ იჩიოვა მონასტერშივე დაბრუნება. ამ ჩინებულის სამსახურისათვის თორნიკემ მიიღო იმპერატორისაგან ყოველი ის ნივთიერი თუ სხვა გვარი შემწეობა, რომლის საშეალობითაც აღაშენა და გავრცელა ივერიის მონასტერი. თორნიკეს სურვილისამებრ უმთავრესი ტაძარი აღაშენებულ იქმნა მღვთის-მშობლის სასულეობაზედ. ეს ტაძარი შესანიშნავია თვისის ხელოვნებით და ძვირ ფასის მასალით, რომლითაც არის ნაჭე-ბი. ამაკე მონასტერში ახლაც ინახება თორნიკეს საომარ-რი იარაღი, რომელიც შესანიშნავია თვისის სიმძიმით და ძვირ-ფასის ხელოვნებითა. როგორც შემდეგ ვნახავთ,

ეს ზონსტეკი შემდეგ უფრო ვრცელდება და იქნის დიდს მამულს საქართველოში.

32. არაბთაგან განთავისუფლება.

ბაგრატ III ერო-პალატი მეფე აფხაზეთისა და საქართველოსა (980—1014)

ბაგრატმა ასვლისათანაკვე საქართველოს ტახტზედ ამოწევიტა დანაშთენი მესხეთის ბაგრატიდებისა, რომ ამით მოკშორებინა თავიდან მოცილუ საქართველოს ტახტზედ. შემდეგ განჯუო მესხეთი რამდენსამე საერისთავოდ, რომლებს მმართველობა—ერისთავობა—მისცა მესხეთისკე მცხოვრებთ. ამ გვარად ჰოლიტიკურს ასწაწე-ფზედ გამოჩნდნენ დიდებული და დამსახურებული გვამნი: სულა ერისთავი-კალმახელი, გამრქეკელი, შემდეგ მიელობელი თორისა, საჩგის-თმოგველი, წინაპარი თამარის დროის ზოეტიისა; ჯაყელი—შემდეგ ათაბაგი ზემო-ქართლისა და სხვანი. შავის-ფლვის მთელი აღმოსავლეთით მდებარე მხარე იმერეთითურთ მეფის მოადგილეთა მმართველობის ქვეშ იყო. მმართველებად ამ აღგილუში ინიშნებოდნენ მეფესთან დაასდროებულ პირთაგანნი, ან თვით მეფის საგვარეულოდგან და იწოდებოდნენ ერისთავთ-ერისთავებად. ამ გვარი წყობილება გაგრძელდა ვიდრე 1259 ათას-ორას-ოცმოდ-და-ცხრამეტ წლამდე. ბაგრატის გამეფებამდე კასეთსა და ქიზიყს თავის საკუთარი მთავრები ჰქუანდათ. ბაგრატმა შეიპყრა მათი მთავარი კვირიკე

და კასეთში თავისი ერისთავი დასუენა. თავის სამეფოს შამოუერთა აგრეთვე სამეგრელოცა. სატახტო ქალაქად დრო-გამოშუებით იუენენ: ქუთაისი და უფლის-ციხე. თბილისს ამ დროს დიდი ფასი აღარა ჰქონდა, რადგან- ნაც განათლებული ხალხი უიერო დასაკლეთ საქართველო- ში სცხოვრებდა და თბილისში ჯერ ეიდევ ეპირები ჰსცხოვრებდნენ. ბაგრატ III დრო ითვლება საქართვე- ლოს განახლების დროდ, რადგანაც ბაგრატი იყო გო- ნიერი; ძლიერი და განათლებული. მეურნეობა და სხვა და სხვა გვარი წარმოება ამ დროს კაცს მდგომარეო- ბაში იყო საქართველოში; მცხოვრებთ წიხხემა იმატა. მშენიერს გეგმაზედ ნაშენი ტაძრები გამრავლდნენ მაღალს მთებზედ და მშენიერს ველებზედ. უჩინე- ბუფესი და უშუშუენიერესი ამ დროს საქარ. ტაძრებში — ქუთაისის ტაძარი, რომლის აგებაზედ მუშაობდნენ საბერძნეთის უყეთესი არხიტექტორები და ტაძარი ბედიაში, აფხაზეთის საზღვარზედ, ცხადად გვიმტკიცე- ბენ ბაგრატ III-ს აღმატებულს გემოვნებას და მის დროის ქართველების სიმდიდრესა. იუსტინიანეს ტაძართან, მარტვილში, ბაგრატმა აღაშენა მონასტერი, რომელიც დანიშნა ჭყონდიდელის ადგილ-სამყოფელად. ჭყონდიდე- ლი იყო ჭყონდიდის; ანუ მარტვილის კათედრის ეპისკო- პოზი. ჭყონდიდელი აღმოიწიგოდა იმგვარ პირთაგან, რომელთაც წინ უძღოდათ საზოგადო პატივისცემა ერის- ს განვითარებულის სწავლის-გამო და ზნეობითის სიწ- მინდის-გამო. ჭყონდიდელს ჰქონდა მინდობილი ვურად- ღება ქვრივ-ობლებზედ და დაკრძალვილებზედ, უსამართ-

ლო ქმნილებაზე და შეჭიჩკებულზე, ამათი შუამდგო-
 მელი და მომსხენებელი იყო ჭყონდიდელი. ის იყო აგ-
 რეთვე სასულეშიყო მწიგნობართ უფროსი, ის უცხადე-
 ბდა უმაღლეს მთავრობის ბრძანებას ეკლესიის მონასტ-
 რებსა და სკლის-უფლებსა (მოსკლეთ), იგი მოიწვევდა
 ლაშქართა და იმათს საჭიროებას აწინებდა მეფესა. გა-
 ლაშქრების დროს ჭყონდიდელი ჯვარით სულში უწინამ-
 ძლოლებდა ჯარებსა და შემდეგ კურთხევისა უკუბრუნდე-
 ბოდა უფროსად უკანა-ბრძოლის ჯარსედ. ბაგრატმა გა-
 ნამრავლნა ცისე ქალაქნი: ახალ-ქალაქი (ჯავახეთისა) და
 და ახალციხე ბაგრატ III-მის აშენებულნი აწინან. სასულიერ-
 რა და საერა განათლებაც ჭყვაგოდა ამ დროს საქართ-
 ველაში. თორნიკეს შვილმა ეჭეთიმემ ბერძნულიდან და
 სსკა-და-სსკა ენებიდან გადმოთარგმნა ქართულად 920
 ცხრა-ას-ოცი სასულიერო და საერო წიგნები. ქართვე-
 ლების ახალგაზდობა მრავალი იგზავნებოდა საბერძნეთში
 განათლების მისაღებად და როდესაც ბრუნდებოდნენ სა-
 ქართველოში, ერთგულად ჭებენდენ სწავლა-განათლებასა
 თავის ძმათა-შორის. იერუსალიმშიაც აღაშენა ბაგრატმა
 მონასტერი ქართველთ მლოცვაკათათვის. ბაგრატმა დაიპ-
 ყრა განჯა, ადერბეიჯანისა და სომხეთიდან ხარკს ჭკრე-
 თმდა. სპარსთა მეფე და ბიზანტიის იმპერატორი ვასი-
 ლი II მეგობრობას ეძიებდნენ ბაგრატთანა. ბაგრატ III
 გარდაიცვალა თავის სამეფოში მიმოსვლის დროს 1014
 წელსა და დასაფლავებულა ბედიის ტაძარში. ბაგრატ III
 შემდეგ გამეფდა მე მასი გიორგი I (1014—1027)

33. ბაგრატ IV, მე კიორგი I-ისა, მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა. (1027 1072. წ.)

ბაგრატ IV დაიბადა 1018 წ. „იგი იყო ცხოველი სასე თვისის მამისა და ამასთანავე მინიჭებული სიმშვენიერებათაგან, რომელნიც არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ და ავსწეროთ,“ ამბობს ქართული მატინე. მამის სიკვდილის შემდეგ ბაგრატი დაჩნა ცხრა წლისა. ბაგრატის მცირე-წლოვანობის მიზეზით საქართველოს მრავალი უბედურება მოელოდა: მესხეთში ასტყდა შიგთი და იქაური ერისთავები კონსტანტინე იმპერატორს მიემხრნენ, რომელმაც დაიჭირა მესხეთი თავის ჯარებით და აღაოხრა რამდენიმე ქალაქი და სოფელი. ბაგრატის მხარე დაიჭირეს ერისთავთ-ერისთავმა ლიპარიტ ორბელიანმა და ტბეთის ეპისკოპოსმა საბამ. პირველი ამათგანი ებრძოდა ბერძნებს კლდე-კართან, ხოლო მეორემ აღმართა სიმაგრე ტბეთის შესავალში. იმპერატორის უცრმა სიკვდილმა მოუღო ბოლო ამ ბრძოლასა. შემდეგი იმპერატორი რომანოზ III ანგირი იყო მშვიდობის მოყვარე და არა ძვირის მთქმელი საქართველოზე. ამისათვის საქართველო უფრო დიდად დაუმეგობრდა საბერძნეთსა ბაგრატის დედის-მარიაშის მეცადინეობითა. მა-

წინაში გაემგზავრა კონსტანტინეპოლში, სადაც სხვა საქმე-
 თა შორის ითხოვა თავის შვილის ცოლად იმპერატორის.
 დის-წული — ელენე. იმპერატორი დაჰსთანხმდა თხოვნა-
 ზედ; მიანიჭა ბაგრატს ძველის ჩვეულებისა-იებრ ღირსე-
 ბა კურატ-პალატისა და მიჰსცა ბაგრატს ოქროს ბუღლას
 საქართველოსთან მეგობრობაზედ. ელენეს მზითვად სსვა-
 თა-შორის მოჰყვა საქართველოში ერთი ლურსმანი, რომ-
 ლითაც მისცვალეს ჯვარსედ მაცხოვარი და ოქონის
 მღვთის-მშობლის ხატი, რომელიც ამ უამად დაცულია
 ქ. გორში. 1038 წ. ერისთავების ლიპარიტ ორბელიანის
 და ივანე აბაზაძის რჩევით ბაგრატმა შეკრიბა ჯარი, მოი-
 წვივა შემდეგ კახელი და მოინდომა ტფილისის ეპირის
 განდევნა და მისის საგანმგებლოს თავის სამეფოსთან
 შემოერთება. ამისათვის ბაგრატმა შეკრიბა ჯარი და
 ორის ძხრით შემოერთდა ტფილისსა: მტკვრის მარჯვენე
 დაიბანაკეს აბხაზ-ქართველებმა; მარცხენე-გი კახელებმა.
 ამ მდგომარეობაში გაატარეს ორი წელიწადი. ეპირი და
 თვით ქალაქის მცხოვრებნი ისეთ-ნაირად შესწუსდნენ,
 რომ კირის ხორცს, რომელიც ლიტონ ას (100) დრამ-
 მად ისუიდებოდა, დაუწიეს ჭამა. ტფილისის მცხოვრებთ
 გადასწევიტეს დამორჩილება ბაგრატისადმი და ეპირსაც
 მზადა ჰქონდა ტიკები და ბარქასები (ნავ-ტიკები), რომ-
 ელებითაც აპირებდა ღამე გაჰარკვას ტფილისიდან, გან-
 ჯისაკენ. მაგრამ საქმემ სულ სხვა ნაირი მიმართულება
 მიიღო. აფხაზეთის დიდებულთ თურადა ეთაჟილებოდათ,
 რომ ეს საქმე ლიპარიტის რჩევით სრულდებოდა და
 თანაც ეშინოდათ მისის განმლაყრებისა; ამისათვის მათ

ურჩიებს ბაგრატი ტფილისის დატოვება ისევე ემირის-
 ჯაფარის განმკებლობაში, სანამ იგი ცოცხალი იქმნებო-
 და: ბაგრატი უსმინა მათ ლაპარაკის დაუკითხავად და
 დაითხოვა აფხაზთა ლაშქარი. ჯაფარი დაჩნა ისევე ტფი-
 ლისის ემირად თავის სიკვდილამდე... თუმცა ორის წლის
 შეძევტ ჯაფარი გარდაიცვალა და ტფილისიც ბაგრატიმ
 დაიჭირა, მაგრამ ეს გარემოება კი გასდა მიხეზად იმ
 ხანგრძლივის და საქართველოს დამღუპველ, დამაუძღუ-
 რებელის ბრძოლისა, რომელიც ასტუდა ბაგრატიმ და
 ლიპარიტის შორის... ლიპარიტს ფრიად ეწყინა თავისის
 აზრის ჩაიჭურვა და აფხაზთა დიდებულთ გამარჯვება მე-
 თვის წინაშე...

როდესაც მეფე ტფილისში იყო საქმეებში გართუ-
 ლი, ლიპარიტიმ დაიწყო ბრძოლისათვის მზადება ბაგრა-
 ტის წინაშე. ბაგრატი და მისნი მსლებულნი, ერთ-
 გულნი ფრიად შესწუსდნენ ამ აზრითა; რადგანაც იცო-
 დნენ, თუ რა ხასიათის კაცი იყო ლიპარიტი, რა ძალი
 და მძლავრობა ჰქონდა და რა მტერობა შეეძლო მას მე-
 თვისადმი... ლიპარიტიმ გამოჭსთხრავა იმპერატორს ჯარი,
 გამოიხშო სტამბოლიდამ ბაგრატიმ ძმა დიმიტრი (წინა-
 პარი თამარის მეორე ქმრის დავით-სისლანისა), რომლის
 სახელითაც მიიმხრო თავისაკენ მრავალნი ქართველნი,
 ლიპარიტის მხარე დაიჭირეს კახელთაც. ლიპარიტის ჯა-
 რი მოადგა პირველად ჭ. ატენსა (ამ ჟამად სოფელია
 ჭ. გორთან, ს. ხიდის-თავის თავში). მაგრამ რადგანაც
 ატენი კარგად იყო გამაგრებული და მცველნიც-დაცხენიც
 მეუღის ერთგულნი და ფრიად მხნენი იუენენ,—ამ ქალა-

ქმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწივა ლიპარიტსა. ბაგრატი
 ამ დროს ჯავახეთში იყო და ამბობდა ქ. ასალ-ქალასა,
 რადგანაც სამთარძა უსწრო და ომის გაგრძელება შეუ-
 ძლებელი გახდა, ბერძნები თავის სამშობლოში დაბრუნ-
 დნენ; საბერძნეთშივე დაბრუნდა დიმიტრიცა. შემდეგ რა-
 მდგენისამე დროისა ლიპარიტმა კვლავ შეკრიბა ჯარი,
 დაიპყრო დედოფლის ქალაქი ანი და შეიპყრო ყველა იქ
 მყოფნი ქართველთ დიდებულნი, და ამათ შორის ივანე
 დადიანიცა, უძველესი ისტორიისაგან ცნობილი დადიან-
 თაგანი. ლიპარიტმა მიიმხრო სომეხნიცა და ომი შეუ-
 გულ ქართლში გადმოიტანა. ბაგრატი და ლიპარიტი შეჭ-
 ხდნენ სასირეთის ტყის შესავალში; რადგანაც ბაგრატმა
 მესხეთის ჯარს არ მოუცადა და მხოლოდ მცირედის ქა-
 რთველების ჯარით და 700 ვარიაგით შეებრძოლა ლიპა-
 რიტის ჯარსა, — დამარცხებულ იქმნა. შემდეგ ამისა ლი-
 პარიტი უფრო განძლიერდა, მაგრამ დიმიტრი — ბაგრა-
 ტის ძმა კი გარდაიცვალა. მეორე ბრძოლაც წააგო ბა-
 გრატი. ლიპარიტმა დაიპყრა მთელი მესხეთი 1046 წ.
 იმპერატორმა შეარია ბაგრატი და ლიპარიტი ერთმან-
 ერთთან: ბაგრატი ისევ მეფედ დარჩა და ლიპარიტი თავის
 სამთავროებში უნდა დამყარებულიყო. მაგრამ ლი-
 პარიტი უსაქმოდ ვერ მოისვენებდა; ამისათვის იგი იმ-
 პერატორის მიწვევით წავიდა საბერძნეთში და იქ მიიღო
 სპასალარობა იმ ჯარისა, რომელიც ოსმალების წინააღ-
 მდეგ იყო დანიშნული. მრავალ-ჯერ გამარჯვების შემდეგ
 ლიპარიტი მოჭყვა ტყვედ ოსმალებში და შემდეგ
 თავისუფლებისა დაბრუნდა სტამბოლში და იქ შეიმოსა

ბერძნობა. ლიპარიტი გარდაიცვალა 1064 წ. და დასაფლავებულ იქმნა კაცხის მონასტერში, არგოეთის მაზრაში, რომელიც იყო ძველადვე ლიპარიტის გვარეულობის სამარხად და რომელსაც ჰქვანდა შეწირული 8070 სულთა და ჰქონდა ვრცელი მამულები....

34) II

თუძცა ბერძნები ჰიწად მეგობრები იყვნენ ქართულთ მეფეებისა, მაგრამ საქმით კი ყოველს შემთხვევაში სცდილობდნენ საქართველოს დამცირებას; მეტადრე მასინ, როდესაც საქართველოს დაეტყობოდა ხალხე შინაგანი ერთობა და მით გარეგანი სიძლიერეცა. ბაგრატის დროსაც ამ გვარად მოიქცნენ ბერძნები, როდესაც მიემსრენ ლიპარიტსა. ლიპარიტისადმი მიმხრობათ ბერძნებს უნდოდათ დაესუსტებინათ საქართველო, რომელიც უფრო-და-უფრო ერთდებოდა და ძლიერდებოდა; იმპერატორს ჰქონდა აზრად ჩვენის ქვეყნის დამონაკება; მაგრამ ის კი არ იცოდა, რომ დრო შეიცვალა; ის კი ავიწყდებოდა, რომ თვით ბუნების კანონებისაგან იყო განწყისებული, რომ ერთხელ ჩვენ ქვეყანასაც უნდა ეგემონა სიტკბობა ერთობისა და მტკიცედ დამყარებისა. შოერთის ატეხვა საქართველოში ამ დროს დროებითი იყო მასინდელ მდგომარეობაში. შოერთისა და სისხლის ღვრას: ორისავე სიძულვილი უნდა ალექნა ქართველებში, ეგრძნობებინა იმათთვის საჭიროება და სიკეთე საზოგადო თანხმობისა სამშობლო მამულში. ამ დროს საბერ-

მნეთი (კიზანტია) სუსტდებოდა და იშლებოდა; ანაბეზმა დაჰქარტგეს ძალა და ოსმალნი ჟერ არ იყვნენ საშინი... ამავე დროს ბაგრატონთ აღმოჩინეს ხასიათის სიმტკიცე და თვით ამ დროის ჭარბეულნიც იქამდინ იყვნენ შესწავლულნი და განვითარებულნი, რომ საკმაოდ გრძნობდნენ თუ რაში მდგომარეობდა მამულის ბედნიერება და ამისათვის ყოველთვის აძლეოდნენ შემწობას თავის მეფეს. ამასთანავე ადგილობრივი მთავარი და მთვლობელი მოუძღურდნენ ბაგრატონ ბრძოლაში; ამისათვის მარტო ლიპარიტი კელარს გააწეობდა, თუმცა ისე შემძლე კი იყო, რომ უწესობის მოხდენა შეეძლო, მაგრამ დღეს თუ არა, ხვალ ისევ წესიერება დამუხრებოდა. მაშასადამე რაც უნდა ცდილიყო, იმპერატორი საქართველოს დამცირებას კელარ მოახერხებდა. ლიპარიტის მიმხრობით იმან მხლელად უპატროსნება და უსინდისობა აღმოჩინა“... 1050 წ. თვით ბაგრატ IV თავის დედით წავიდა კონსტანტინოპოლში და სამდურავი გამოუფხადა იმპერატორს ამ სიტუცებით: „შენ იცოდო ჩემი ჭანონიერი უფლება ტახტზედ, მაგრამ ავით მომეჭკრიო; შენ დაარღვიო ვაჟშინი და მეგობრობა იმისთანა შემძლე ქვეყანასთან—ახაზგიანთან (ასე უწოდებდნენ ბერძენნი ახაზეთს) და მიემხრე ჩემს მეშფოთუ ქვეყნდომთა“... ბაგრატმა არც კახელთ აპატივა ლიპარიტისადმი მიმხრობა: წაართვა კახეთის მეფეს ჭკრეთი და ჭიზიყი და მხლელად საკუთარი კახეთი დაუტოვა მას... თუმცა შინაური შფოთი და სისხლის ღვრა შესწედს საქართველოში, მაგრამ 1064 წ. ახლა გარეშე მტრები—

ოსმალები შემოესივნენ საქართველოში აჩვ-ასლანის წინამძღოლობით. 100,000 ოსმალთს ჟარმა გაიარა და აღაოხრა შავშეთი, კლარჯეთი და თაო. ბაგრატმა ამ დროს იმყოფებოდა თაოში და აქედან გაიქცა ქართლში, აჩვ-ასლანი მიაღვა ასალ-ქალაქსა და სამის დღის მამაცურის ბრძოლის შემდეგ ქართველნი დამარცხდნენ და ციხეც ოსმალთ დაიპყრეს. ოსმალთ მძევინეარებას არა ჰქონდა საზღვარი: აჩვ-ასლანმა შემუსრა აქ ყველანი და ყოველივე. აქედან აჩვ-ასლანმა გაგზავნა დესპანი ბაგრატთან, რომელსაც ჰპირდებოდა მშვიდობასა იმ პირობით, რომ უკანასკნელს მიეთხოვებიან სულთანისათვის თვისი დისწული, ასული კახეთის მეფის სუმბათისა. შემდეგ შეიპყრა მრავალი ტყვე და დიდის დავლით დაბრუნდა სპარსეთში. ბაგრატმა ძალით წაართვა სუმბათს მისი ასული და გაგზავნა აჩვ-ასლანსა. 1068 წ. აჩვ-ასლანმა ხელახლად გამოილაშქრა საქართველოზედ 500,000 ჟარით. მან დაიპყრა კახეთი, ქიზიყი და ჰერეთი. კახეთის მცხოვრებნი მთებში შეეფარნენ და კახეთის მეფე ახსარტანი კი დაემოწმებოდა მძლავრს მტერსა და მავშადიანობაც მიიღო. კახეთის და სომხეთის მეფენი წამოიყვანნ თან და წამოვიდა ტფილისზედ, საიდგანაც ემირის ერთად დახანაკდა მცხეთის მახლობლად და აქედან გაგზავნა სხვა-და-სხვა საქართველოს კუთხეებში თავის ჟარების დასტები ასაოხრებლად. რაც ნათესი მინდვრები იყო, სრულიად ამოსწვეს და აღაოხრეს ოსმალთ; მრავალი ხალხი დახოცეს და დაატყვევეს; ყველგან ეუარა ქრისტიანთა მძოგრები, რომელთ აუროღებული სუნი ჰსწამლავდა ჰაე-

წსა. რაც წმ მთა-ტყეებში გახიზნული და შეფარებული
 ხალხი იყო, იმათ ბოლო მოუღო შემოდგომის შე-
 მდგმა მკაცრმა წამთარმა. ბაგრატი მონათხროვ აწმ-ასლანს
 შეჩიბება. აწმ-ასლანმა დასდგა საქართველოს მძიმე სარკი;
 დაიპყრა ტფილისი და რუსთავი, რომელნიც უბოძა განჯის
 მთავარსა—ფადლანსა და თვითონ სპარსეთში წავიდა. ფა-
 დლანმა და მისმა ჯარებმა დაიწყეს ტფილისის არე-მა-
 რეში ქართველების ცაწყვა-გლეჯვა და ხოცვა. ქართველი
 დიდად შესწუსდნენ და მიწმართვეს ბაგრატს შემწობისა-
 თვის. ბაგრატი ჩამოვიდა ახსრეთიდან ქართლში და გა-
 გზავნა ჩამდგენი მკლასი კაცი ოსმალების დასათვალიერე-
 ბლად. ლიპარიტის შვილის იოანესა და ქვაბულიშვილის
 წინამძღოლობით ქართველი შეჭვდვენი ოსმალთ ჯარსა.
 დაიწყო ბრძოლა წიღების მასლობლად. იმღივნენ სპარს-
 ნი, უკუ დაიხივეს და შთაცვიდნენ ხევი (არაგვი?),
 სადაც იმალებოდნენ ახსრთ მსროლელნი. ახსრთ დაუ-
 შინეს ოსმალებს ისრები და სრულიად დაამარცხეს იგი-
 ნი. ფადლანმა ჩამდგენივე კაცით მოასწრო გაქცევა,
 მაგრამ მალე შეპყრობილ-იქმნა ქართველთაგან და წაყუა-
 ნილ კახეთის მეფესთან. ბაგრატი ამ დროს ბოჭორმის
 ცხეში იყო. ბაგრატმა ჩამოართვა ფადლანს რუსთავი,
 ფარცხისი, აგარანი და სხვა ქალაქნი; გამოართვა მას
 44,000 დრახმანი (დრახმანი—ხუთი შაურია); დაიჭირა
 ამანათად მისი ძმის-წული და სამი განჯის დიდებული;
 ხალხი თვით ფადლანი კი გაანთავისუფლა სულთანის
 თხოვნითა. მაგრამ ფადლანმა ისევ მალე დაიჭირა ბაგ-
 რატისადმი დათმობილი ქალაქები, რომელსაც უკანასკნელი

ახსარეთში იმყოფებოდა. რა შეიტყო ბაგრატიმა ეს ამბავი, — მოიწივა თვისი ცოლის-ძმა რსეთის მეფე 40,000 ჯარით, წახარა მას ქართველის ჯარისა და გაგზავნა განჯის დასაპყრობად. ქართველთ აღაოსრეს განჯა; იშოგეს მრავალი ტყვე და დაკლა და გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ სამშობლოში. ამ ჯარის შემწეობით ბაგრატიმა დაიბრუნა ფაღლანისაგან დაჭერილი ქალაქებიც. ამ ნაირად დროებით შესწდა ბრძოლა გარეშე მტრებთანადა...

(35) III ²

ბაგრატ მე-IV, ბუნებით კეთილი, მშვიდობისა და განათლების მოყვარე, ხანგრძლივის ბრძოლის შემდეგ მიეცა თავის გულთადი ნატურისა და სურვილის აღსრულებასა — საქართველოს განათლებასა და აღუფაგებასა. ამ აზრის შესასრულებლად ბაგრატმა გამოიხმო ივერიის მონასტრიდამ ჩინებულნი ქართველთ მწერალნი: იოვანე ხახულელი, წოდებული რქროპირად, იოვანე პატრიკი, ჩინებული მჭკვრ-მეტყველი, მთარგმნელი არისტოტელისა და პლატონის ფილოსოფიისა და გიორგი მთა-წმინდელი, რომელმაც დაასრულა წმ. ექვთიმესაგან დაწერილი სამღვთა-წერილის თარგმანი. ამავე დროს გადმოთარგმნილ-იქმნენ წმ. მაძათა ქმნილებანი და საეკლესიო კანონები. წმ. ექვთიმისა და გიორგი მთა-წმინდელის ხელ-მძღვანელობის ქვეშ და იმათის მაგალითით მთელი გუნდი ქართველთ მშრომელთა დაუღალავად მუშაობდა და გადმოჰქონდა სამშობლო ენაზედ ურიცხვნი

განმარტებანი სამღვთო ქმნილებისანი. პატრიკი, რომელიც
 საბერძნეთში იყო გაგზავნილი მეცნიერების შესასწავლად,
 რა დაბრუნდა სამშობლოში, შეუდგა ბერძნულთ
 ქართულად თარგმანს. მასინდელთ მწერალთ რიცხვში
 პატრიკიმ ყველაზედ მეტი ღვაწლი
 დასდო საერო ენას: ამან გაამშვენებინა ქართული
 სალიტერატურო ენა... ამაკე დროს გაგრძელდა
 საქართველოში თარგმანთა, ღვთის-მეტყველება,
 სიტყვიერება, ამ სწავლა-განათლებას მიემატნენ
 სხვა-და-სხვა ახალი ცოდნანი, შემოღებული და
 შემოტანილნი არაბთაგან: სხვა-და-სხვა
 გვარის ლექსთ-თხზულებისა და ლექსთ-წყობილებისა,
 რითმა; არაბული რიცხვები (ციფრები);
 გეოგრაფიული ცნობები სხვა-და-სხვა
 უცხო ქვეყნებზედ, შენობათა გეგმი და
 არხიტექტურა; ვაჭრობისა და სხვა-და-სხვა
 წარმოებათა წესები, აბრეშუმის ჭიის
 მოშენება და მოვლა და სხვანი. ერთის
 სიტყვით ბაგრატიან დროს განათლებამ
 და სხვა-და-სხვა გვარმა წარმოებამ
 ისე მკვიდრად გაიდგეს ფესვები საქართველოში,
 რომ მათმა სხივებმა თვით
 თამარ მეფის დრომდე მიაღწიეს...
 განუწყვეტელმა მტრებთან ბრძოლამ
 და საქართველოს ბედნიერების
 და კეთილ-დღეობისათვის დაუღალავმა
 შრომამ უძროვოდ დაასწავლეს და
 ბოლო მოუღეს მეფეს ბაგრატსა.
 სიკვდილის წინად ბაგრატმა წარუდგინა
 საქართველოს დიდებულთ თვისი
 მემკვიდრე გიორგი და გარდაიცვალა
 ნოემბერში 1072 წელს, 45 წლისა.
 ბაგრატი ფრიად შესანიშნავი ქართველთ
 მეფეთა შორის: იგი იყო მდადის
 გონებისა, სწავლის მოყვარე, გულ-კეთილ-

ლი, მოწყალე ბრალეულთათვის და უსვი დაჩიბთათვის, დაუიწყარია ბაგრატიის სამსახურში საქართველოსადმი: ამან აღმაღლა სამეფო უფლება და დაუმორჩილა მას საქართველოს დიდებულნი; დასცა ტფილისისა და განჯის ეპიტნი; გამოიხსნა საქართველო ვიზანტიის დამოკიდებულებისაგან. ქართველნი ამ დროს იცნობებოდნენ გონიერების ნიჭით, სამსჯედრო ახოვანებით, მხნეობითა და პატიოსნებით. ბერძენნი და ოსმალ-თურქნი კამიებდნენ ქართველთ მიზიდვას სამსახურში და ასაჩუქრებდნენ მათ უმაღლესის სამსჯედრო და სამოქალაქო თანამდებობითა... ბაგრატ მე IV-ის დროს აშენდა საქართველოში მრავალი ტაძრები, რომელნიც ჩვენს დროშიაც-კი შესანიშნავნი ამიან თავის სიურცითა, არხიტექტურითა და ხელოვნებითა. ამ გვარნი არიან, მაგალითად: სიონის ეკლესიასი, ატენში, ზარზმა, ნიკორ-წმინდა, კაცხი, სამთავისი, აშურისანი და სხვანი. ბაგრატ IV-ის დროსვე დასრულდა ბაგრატ III-ისაგან დაწუობილი ქუთაისის დიდშენიერი ეკლესია. ბაგრატმავე დააფუძნა იერუსალიმში განთქმული ჯვარის მონასტერი, რომელიც აქამომდე ჭეულაბს მამულებს საქართველოში (ბერძნების ხელშიცია!) ყველა ამ საქმეებისათვის ბაგრატ IV წოდებულია „მეფეთ-მეფედ“. ანუ თვით-მზურობელად აბხაზთა, ქართველთა, სომეხთა და კახელთა და მთელის აღმოსავლეთის კუროპალატად.

36. გიორგი II, მე ბაგრატ IV-ისა, მეფე აბსაზეთისა და ქართლისა 1072—1089.

ბაგრატ IV-ის შემდეგ გამეფდა შვილი მისი გიორგი II. გიორგი II ხსნათითა და თვისებით თავის მამას მიემსგავსებოდა და მრავალის სიკეთის მოტანად შეეძლო საქართველოსათვის, მაგრამ მუდმივმა და განუწყვეტელმა ანაბთა შემოსევამ არ მოაგვალეს იგი სამშობლოს აღუკავებისათვის: იგი ყოველს უამს სმალ-ამოდებულნი იყო სამშობლოს დასაცველად. აღმოსავლეთ-დასავლეთი საქართველო სრულიად აოხრებული იყო მძვინვარე არაბთაგან. მტკვრისა და ალაზნის ნაპირებზე დასასდინენ ავაზაკი თათრები, რომელნიც არ ასვენებდნენ მშვიდობის მოყვარე და მწუერვალე ქართველთა. ტფილისი რსმალთ სელში იყო და ქუთაისი დამწვარი (1080). მეფე გიორგი II მწუხარებით უმზერდა თავისს სამეფოის აოხრებასა და ქვეშევრდომთ უბედურობასა, მაგრამ ღონის-ძიებას ვერ ქპოვებდა მტრის განდევნისათვის. ბოლოს თვით მეფე წავიდა მელიქ-შაჰთან, რომელმაც მეფის თხოვნით დროებით შეაყენა საქართველოს აოხრება; მაგრამ ნაცვლად ამისა ქართველთ ფრად მძიმე ხარკი დასდვა... ამ გვარს უბედურ მდგომარეობაში იყო საქართველო თორმეტის წლის განმავლობაში...

37. დავით III აღმაშენებელი, მე კიორგი II-ისა, მეფე აბხაზეთისა და ქართლისა 1089—1125

„ზეცა წყალობად, ნუგეშად, ივერსა გაოხრებულსა
მეფედ მოუვლენს დავითსა, ზეგარდმო სიყრმით-ცხე-
ბულსა,
მსედართ-მთავართა უძლეველს, გულ-მოწყალებსა მსაჯულსა,
ზე-ჩაგონებით განსწავლულს, ენა-მდინარე მეტყველსა!

„დავით ჭსთქვი: „იუან ჭალაქნი!“ და აღმოსცენ-
დნენ ჭალაქნი!

განვლე უდაბნო, ოსერი,—სავსე დაბებით შეჭქმენი!
დაჭკარ წერაქვი და აღინდნენ ტაძარნი ტურფად ნაშენნი!
მუნ შენთან ღმერთსა ჭმადლობენ გალობით შენნი ივერნი!

„ხმა ჭყავ და აღსდგა ივერი ჭენიქსებრ განახლებული,
დიდებით სსივით შემოსილ, მშვიდობით აღყვავებული!...
აღმსედრდი ღაშქრად და ილტვის სულთანნი შეძრწუნებული,
შირვან, დერბენდი ჭყავ საზღვრად შენის ხმლით შემო-
ხაზული!...“

გრ. ორბელიანი.

«სადღეგრძელოდამ.»

დავით-ადამაშენებელი თექვსმეტის წლისა იყო, რო-
დესაც საქართველოს ტახტზედ ავიდა. ქართლი სრულიად
დაცარიელებული და აოსრებული იყო არაბთაგან. ტფი-
ლისი, რუსთავი, მთელი სამშვილდე, თაო, თრიალეთი
და კლდე-კარნი (წალკა) თურქ-ოსმალთა სელში იყო.
იმერეთში, თვით ქუთაისში საბერძნეთის იმპერატორები
თავის ნებაზედ განაგებდნენ საქართველოს საქმეებსა.
მხოლოდ ახსანეთის მთები და ხეობები-და იყვნენ მეფე-
თა და ხალხის თავ-შესაფარი ადგილები... მეფის სამეფო
ადგილად ითვლებოდა თეგულის-თავი, ღიზის მთის მი-
წში, იმერეთის მხარეს. ამავე დროს ტფილისის არე-
მარეში მცხოვრები არაბ-თათრები შეუბრალვლად და
დაუწყნარებლად აოსრებდნენ ქართლ-კახეთს: ნაყოფიერი
და ოდესმე აღყვავებული საქართველოს ველნი უდაბნო-
ბად იყვნენ გარდაქცეულნი ამ დროს; მართლ-მსაჯულე-
ბის მაგივრად უსამართლობა მეფობდა და ხალხი, ქრის-
ტეს სარწმუნოებისათვის თავ-განწირული ქართველი ხა-
ლხი სარწმუნოებაშიც კი ვერა ჳზოვებდა ნუგეშსა!... ამ
გვარს უბედურს მდგომარეობაში იყო საქართველო იმ
დროს, როდესაც დავით III გამეფდა... როგორც იქნა
ეკროპიის ქრისტიანებმა გამოუცხადეს მკვამლიანებს სარ-
წმუნოებრივი ბრძოლა და გაემართნენ იერუსალიმისაკენ *)
არაბთ გამოიყვანეს საქართველოდგან თავისი ჯარები და
გაგზავნეს იერუსალიმისაკენ-ვე ეკროპიელთა წინააღმდეგ.
გაიმართა «ჯვაროსნობის ომები»... როდესაც დავითმა

*) იხილეთ სტატია «ჯვაროსნების ომები.»

შეიტყუო ევროპელებთან იერუსალიმის დაპყრობა და მან-
 მადიანთა დამარცხება; ცოტა არ იყო ს გული მოეცა და
 იმედი მოიცა საქართველოს ოსმალთაგან გამოხსნისა და
 თვითონაც მასწინვე შეუდგა საქართველოს განთავისუფ-
 ლების საქმესა. თუმცა ბერძენნი ყოველს ღონისძიებასა
 ჭმსმარობდნენ საქართველოზედ თავის გაკლენისა და უფ-
 ლების გასაგრძელებლად, მაგრამ ამ გვარი ბერძენთ გან-
 ზრახვა დავიტომა თავის შორს-მხედველობის, კეთილ-
 გონიერების, მტკიცე სასიხთის და ვაჟ-კაცობის წყალობითა
 თუქანდჩაატარა. დავითმა თვითონ დაიპყრა პირველი ადგილი
 იმერეთ-ახსნეთის სატახტო ქალაქ ქუთაისში და აღვიდა
 თავის წინაპართ ტახტზედ როგორც მეფეთ-მეფე... სა-
 ქართველოში მყოფ ოსმალ-თათართაგანნი, ზოგი დამ-
 შვიდა და დაიმონავა, ზოგიც სრულიად განდევნა საქა-
 რთველოდგანა და მათი ადგილები დაუბრუნა კანონიერს
 მფლობელებსა. ტფალისი წაართვა მანჭმადიანებსა და მე-
 ჩეთების მაგივრად ისევ ეპკლესიები აღადგინა. თუმცა
 არაბ-სელჯუკებმა დიდი ჯარი გამოგზავნეს დავითის წი-
 ნაადმდეგ, უნდოდთ კვლად საქართველოს დაპყრობა,—
 მაგრამ 1500 ვაჟ-კაცმა ქართველმა მასწინლად დამარცხა
 მტერი, გაფანტა და განდევნა იგი საქართველოდგანა;
 რაც-კი რამ სურსათი და განმეულობა მოეპოუბოდა ამ
 მტერსა,—სრულიად ქართველთ დარჩათ. კახეთი და ჭერე-
 თიც შემოუერთდნენ დანაშთენს საქართველოსა; კახეთის
 მთავარს კვირიკე IV დავითმა წაართვა ციხე ზედა-ძენი
 (1101 წ.); შემდეგ (1155 წ.) გააუქმა კახეთ-ჭერეთის
 სამთავრო და შეუერთა თავის სამეფოსა. დიდის-ხნის

განცალკევებულმა მხარემ აღიარა დაკითხი მთელის საქარ-
თველლის დიქსეულ მთვლობელად და დიდის აღტაცებით
მიიღო იგი. თვისის სამეფოს მტერთა განდევნით და-
ვითმა გააფართოვა საქართველოს საზღვრები შავის
ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე; დარუბანდი დაიდვა მაგარ
ცისე-ჭალაჭად იმ ხეობისა, რომელზედაც გადიოდა ერ-
თად-ერთი გზა კელუჩის ხალხების გასავალ-გამოსავ-
ლულად,

შირვანი, რანი და მოვკანი ხელ-ახლად შემოუერთ-
დნენ საქართველოსა და სომხეთის საზღვრად მდ. არეზი
დაიდვა. ძველა-მოსილმა მეფემ შავის ზღვის ნაპირებზედ
ანატოლიაში და ტრაპიზონშიც-კი დასტოვა ქარ-
თველთა ძლიერების და თვისის დიდების ბეჭდები.
წაართვა არაბებს თაო; ხოლო სომხებს, საქართველო-
ში ავანაგურად შემოსევისათვის, წაართვა მათი სატახტო
ქალაქი ანი. დავით III-ს ჭეუანდა მხოლოდ 40,000 კა-
ცი ჯარი და ამ მცირედის მხედრობით მან აღასრულა
დიდი საქმე: შეაერთა საქართველო ერთ სამეფოდ და
შემოხაზა იგი ძველის საზღვრებით: შავის ზღვიდამ
კასპიის ზღვამდე და კავკასიის მთა-გრესილიდამ მდ.
არეზამდე!...

ვერც ერთი საქართველოს მტერი კვლავ ჭბუდავდა
საქართველოში შემოსევასა მის შემდეგ, რაც დავითმა
უგანასენელი ოსმალთა შემოსევა გააუქმა და დაამარცხა.
თუმცა ოსმალთა და სპარსთა კიდევ რამდენჯერმე გა-
მოილაშქრეს დავითის წინააღმდეგ, მაგრამ უგანასენელმა
ყოველგან ღ ყოველთვის დაამარცხა მტერი: მუხნარ თაო,

არეზი, მტკვარი, მანგლისი, დიდ-კარნი (1115—1121) და სხვა ადგილები, შესანიშნავნი დავით-აღმაშენებელის გამარჯვებით ოსმალ-სპარსებზედ, შთამომავლობას უმოწმებენ, თუ ვითარნი ძლიერი, უძლეველი და დიდებული ყოფილა დავით III თავის ქართველებითურთ!... ტანად მაღალი და ძლიერი (ღონიერი), დავითი ადვსებული იყო სულგრძელებითა. ბრძოლაში ყველაზედ წინ იყო ყოველთვის, მაგრამ მისმა ძლიერმა მარჯვენამ არ იცოდა მახვილის გაცდენა და დაღლა. მისი ხმა მიემსგავსებოდა ღომის გრგვინვას... ოსმალები და სპარსები ყოველთვის და ყოველგან დამარცხებულნი, ქართველი მხედრობის ხელში სტოკებდნენ მრავალს ტყვეებსა და სიმდიდრესა, რომლითაც დავითმა ადავსა და გაამდიდრა თვისი სამეფო... ყოველთვის მტრებზედ გამარჯვებით გაქვზებულთ ქართველთ განიზრახეს გალაშქრება და იერუსალიმის გამოსასხნელად ევროპიელების ერთად ბრძოლა მანჭმადანთა წინააღმდეგ; განიზრახეს ზ ადასრულეს კიდევ: თუძვა პირველი წყობა ქართულის ჯარისა, წასული იერუსალიმისაკენ, აღელვებულმა ზღვის ზვირთებმა შთანთქქეს; მაგრამ ამ უბედურმა შემთხვევამ მანც ვერ დაშლევინა ქართველებს თვისის წმინდის განზრახვის აღსრულება: მეორე წყობა ქართველთა ჯარისა მშვიდობიანად მივიდა იერუსალიმში, სადაც თავ-განწირულად იბრძოდნენ ქრისტეს სათლავის გამოსასხნელად... დაუდალავის შრომის, ძლევა-მოსილის მხედრობის და თვისის გონიერების წყალობით დავითმა თვისი სრულიად აზხრებული არაბთაგან სამეფო იმ სიმაღლეზედ დააყენა და ისე განა-

ძლიერა, როგორც მხოლოდ კასტანგ-გორგ-ასლანის დროს იყო. დავით-აღმაშენებელის სამეფოს საზღვრები იყვნენ: დასავლეთით- შავი ზღვა და ტრაპიზონი; სამხრეთით — არჩატის მთა; აღმოსავლეთით — კასპიის ზღვა; ჩრდილოეთით — კავკასიის მთა-გრესილი. მეივე დავით სამხედრო საქმეებთან არ იგიწეებდა აგრეთვე სასულიერო და საერო განათლებასაც. არაფერი უშეკარდა დავითს ისე, როგორც სამღვთო წერილის და წმ. მამათა ქმნილებათა კითხვა. ეკლესიურის საქმეთა წესიერად მსუფლობისათვის დავითი ჰმართავდა სამღვდლო პირთ ყრილობებს, რომელთა შემწეობით და აგრეთვე კონსტანტინეპოლის პატრიარქის დახმარებით საქართველოს შერეული ეკლესია ისევე დამოუკიდებელ იქმნა. ყრილობათა გარდაწვევტილებანი ჩაწერილ იქმნენ ცალკე წიგნში — ნომოკანონში. დავითს განზრახვა ჰქონდა სომხეთისა და საქართველოს განცალკევებულ ეკლესიათა შეერთებისა, მაგრამ სომეხთ არ მიიღეს დავითის წინადადება... რაიცა შეეხება ქართველების მაშინდელს საერო განათლებასა, — დავითმა არც ამ მხრით დასტოვა ქართველნი გულ-ნაკლულად: მის დროს რამდენიმე სამეცნიერო სასწავლებელი გაიძარცა საქართველოში: თვით დავითის აღმზრდელმა და მოძღვარმა, ღირსმა მამამ არსენიმ (გვარად თ. ვანნაძემ), აღზრდილმა წმ. ჯვარის მონასტერში — და ზედ-მიწევნით მცოდნემ ბერძნულის, ასურულის და ებრაულისა, გადმოთარგმნა მრავალი სამეცნიერო წიგნები. ამავ არსენიმ დაარსა სოფ. იუალთოში — კახეთში (თელავიდან შვიდ კერსზედა) დიდი სასწავლებელი, რომ-

მელშია ც სწავლიდნენ: ფილოსოფიასა, მღვთის-მეტყვე-
ლებასა, სიტყვიერებასა, უცხო ენებსა და სხვა მეცნიე-
რებათა. რადგანაც დავით III მოწყალეც იყო, ამისათვის
იგი დაწინაურდა და დაკრძალულთათვისაც ზრუნავდა: ამათ-
თვის ჭმართავდა სადგომებსა და თავშესაფარებსა, სადაც
თვითონ მეფეც ხშირად დაიარებოდა და ემსახურებოდა
უძლურებსა. ძლიერი მეფე მტერთაგან შექმნილის სი-
მდიდრით აშენებდა და ამშვენებდა ეკლესიებსა და სა-
სწავლებლებს ქართველ ახალ-გაზდობისათვის. უძვირფა-
რესი და უდიდებულესი დაკითხისაგან აღშენებულ ტაძრე-
ბთა-შორის არის გელათის მონასტერი, ქუთაისის მა-
ხლობლია. იგი აღშენებულა უზარ-მაზარის თლილის
ქვებითა და ერთი, ყველაზედ უდიდესი ქვა, სალხას გა-
რდმოცემით, თვით დავით მეფის ძლიერის ხელით არის
დადებულა. გარდა ამისა, დავითმა განაახლა სახულის
მღვთის-მშობლის ტაძარი, მღებარე მღ. ჭოროსზედ და
სინაის მთაზედ აღაშენა ეკლესია წმ. ეკატერინეს სახელ-
ზედ. საქართველოს აღდგინებისათვის დავით III წოდე-
ბულია „აღმაშენებელი“; ხოლო საქართველოს ეკლესიის
აღდგენასა და ქრისტეს სჯულის დაცვისათვის, ეკლე-
სიამ შერიცხა ქართველთ წმიდათა შორის (დღესასწ. 26-ს
იანკარს). დავით აღმაშენებელი გარდაიცვალა 1125-ს წელს
და დასაფლავებულ იქმნა გელათის ტაძარში. შთამავ-
ლობისათვის დაუწიწარის მეფის დავით აღმაშენებლის
საფლავის ქვაზედ ხუცურის ასოებით ამოჭრილია შემდე-
გი წმ. დავით წინასწარ-მეტყველის სიტყვები: «ესე არს
განსასვენებელი ჩემი უკუნიითი უკუნისამდე, ამას

დავემკვიდრო, რამეთუ მთნავს ესეა ფსალ. 131, მუს. 14).

38) საქართველოს მეფენი: დიმიტრი I
1125—1155; დავით IV 1155—;
გიორგი III 1156—1184.

დავით აღმაშენებლისაგან დაწოზილი საქმე—საქართველას განძლიერება ზ განათლება, გაგრძელებულ იქმნა მის შემკვიდრეთაგან. ამათ შორის უფრო შესანიშნავია გიორგი III, ქე დიმიტრი I-ისა, შვილის-შვილი დავით აღმაშენებლისა. გიორგიმ მრავალი ქალაქები შესძინა საქართველას თავის გონიერების და ნამეტნავად მამაცობის წყალობითა; ასე რომ ახლა საქართველოს საზღვრები უფრო გაერცვლებულ იქმნენ, ვიდრე დავითის დროსა. გიორგიმ ასე ნაირად გაუჭირა საქმე ახლათ სპარს-სომხთ, რომ უკანასკნელთ არ იცოდნენ რა ექმნათ! ცალკე-ცალკე რომ ვერა დააკლეს-რა, შეჭერეს მანქმადიანთ შეერთებულის: ძალით მოქმედების პირობა გიორგის წინააღმდეგ, შეკრბეს ჯარები მთელის სამანქმადიანადგან და წამოვიდნენ გიორგის წინააღმდეგ, გიორგი არ შეშინდა: იგი თავის მამაცის ჯარით პირველად თავს დაესხა მანქმადიანთ შირვანში და საშინლად დაამარცხა. ამ გუარადვე დაამარცხა გიორგიმ მანქმადიანები სომხეთში. შემდეგ, თვისთა წარჩინებულთა თხზვით,

გიორგიმ თვითონ გაილაშქრა მკვამლიანთა წინააღმდეგ. თავისი ჯარი შვიდ წუთად განჯეო: პირველი წუთად გაგზავნა ვანში, მეორე არზრუმში, მესამე განჯისაკენ, მეოთხე ოლთისისაკენ, მეხუთე ალაზნის მტკვართან შესართავიდან — შირვანმდამ... მეშვიდე წუთით თვითონ გაემართა ძარალიანისაკენ (იშერეთისაკენ). ეს გალაშქრება ისე უეცრად და ჩინებულად გაათავა გიორგიმ, რომ გეგუთის მცხოვრებნი განცვიფრებულნი დაჩხენ ქართველთა აგრე საჩქაროდ დაბრუნებით მრავალის საშოკარით და არ სჯეროდათ, თუ მეფემ მონაწილეობა მიიღო გალაშქრებაში... «ქართლის ცხოვრება» გვარწმუნებს, რომ საბერძნეთი, ინდოეთი, არაბეთი, ხორასანი, სირია, ეგვიპტე, იონია, ხაზარები, ალანები და სხვანაირები ეძიებდნენ გიორგი III-სთან შეკავშირებას... გიორგი III-ის დროს საქართველოში გადმოასახლდა ბიზანტიის იმპერატორის მანუილის ბიძაშვილი — ანდრონიკე — გომნენი, რომელიც გიორგიმ დაასახლა კახეთში და აჩუქა მას ადგილები. ეს ანდრონიკე-გომნენი გახდა წინაპრად თ. ანდრონიკა-შვილებისა. — რადგანაც გიორგი ყოველთვის ამარცხებდა მტრებსა, — მან შეიძინა მრავალი სიმდიდრე, რომელიცაა, ზოგი სახელმწიფო საჭიროებისათვის მოიხმარა, ზოგი (მომეტყველებული) დაფლავა და შეინახა ქ. შჯარმაში თავის ერთადერთი ასულის ოამარისათვის. თავისუფალს დროს გიორგის უყვარდა ციხე-სიმაგრეთა შენება და ტაძრების გამშენიერება. მისი განსაკუთრებითა ყურადღება მიქცეული იყო თვისის სადგომის ვარძიის გამშენიერებაზედ... გიორგი III გა-

რდაიცვალა 1184 წელსა და თავის შემკვიდრედ დასტოვა
 თვისი ერთადერთი ასული — თამარი.

39) თამარი, ასული გიორგი III-ისა, 1184—1212 წ.

ვარსკუფლავად გვინათს სასუ ნათელი,
 თჳალნი სიამის გამომატენნი,
 სარო-ტანადი, ნაზად მრხეველი,
 თითნი ნარნარად ბრალის ნათაღნი!

ვითარცა ღმერთა მშვენიერების,
 ქველ-მოქმედების, სახიერების;
 ვით ტრედი მადლის მშვიდი და წყნარი;
 ეგრეთ შეენებით მოგაღს თამარი!

სსივ-ცისკროვანი მისი გვირგვინი
 უწყნავს დიდებას და სათნოებას;
 წინაშე მისსა ძლევა და მუზნი
 განადიდებენ მისსა მეუობას!

მის ღრმას მოჭსდევს დიდი ორბელი,
 შოთა უკვდავი, ბრძენი ჭყონდიდი,
 მხედართ-მთავარი დიდი მხარ-გრძელი
 და გამრეკელი ღომებრ გულადი!

თამარის ღრმას გაშაღეს, შეკრბა დიდუბეს ლაშქარი:
 კასი ფარ-შუბით, თუში ხმლით, ფშავ-ხეკსურს ჭშვენის
 აბჯარი.

მკლავით ძლიერით ქაჩთლელი, ვით ცინკ-ბურჭი მკანდი,
 ოსი ფეხ-მარდი, მთიული ბრძოლაში შეუპოვარი!

შესნი სწავლითა ქებული, გმირო იმეკი ზრდილობით,
 და შეილდოსნობით ახსანი, გურული, მეგრე მკვირცხ-
 ლობით!...

თამარი ღონაკს ჟვართთა, ჟარს ამხნეეს გულის-უსვე-
 ბით;

გული მეფისა ზღვა არის, უსაზღვრლება წყალობით!...

გალაშქრდენ, მისწვდენ კარნუსა, ერთის შეტევით მი-
 ლეწეს!

ლომებრ მისცვივდენ სინაჰსა, — მის ცინკ ზღვაში გა-
 რდაგდეს;

განუღეს არეში, თაკიში, ფათლანქუ გარდაიარეს,
 და მტკერი გახსრებისა, ღვთის რისხვად ფაშმინს თავს
 დაქსცეს!

ო. გრ. ორბელიანი
 (ესაღღერეკელადამა).

საქართველოს მატონენი არც ერთს საქართველოს
 მეფეს არა ქმარებენ თამარის შესადარსა, გარდა ვახტანგ-
 გორგ-ასლანისა და ღვათ აღმაშენებელისა და უწოდებ-
 ბენ მას „მეფესა“ და არა „მეფასა“ ანუ „ღვთაფაღსა“
 საქართველოსას. ტახტზედ ასვლის შემდეგ თამარმა
 დაიღვა თავზედ წინაპართ გვირგვინი ქ. ტფილისში.
 ქუთაისის მთავარ-ეპისკოპოსმა ანტონმა მიართვა
 გვირგვინი; რაჭის ერისთავმა კახაბერმა შემოარტვა ხმა-
 ლი, რომელიც მიართვეს თამარს იმერეთის უხუცესთ
 და უწარჩინებულესთ თავად-ახნაურთა: კარდანიძემ, სა-
 გ

გვიძღვრებ, ამანუღებ და სხვათა. თამარის დროის დამა-
 მშენებელ წარჩინებულ პირთა შორის ღირს-საცნობნი
 არიან შემდეგნი: სპასალარი სარქის მხარგრძელი; შვილი
 სარქისისა, თამარის მხლებელი ივანე; სახლთ-ხუცესი
 ტიბერე; თოფხანის უფროსი კახაბერ ვარდანიძე; სასა-
 ხლის მოსამსახურეთა უფროსი ვარდან დადიანი; მეფის
 სუფრაჯი მარუშიანი, შეჯინიბეთ უხუცესი გამრეკელ
 თორელი, რომელიც შემდეგ სარქის მხარგრძელისა სპა-
 სალარად გახდა. ერისთავებად იყვნენ: სვანეთისა — ვარ-
 დანიძე, რაჭისა — კახაბერ კახაბერიძე, ახსნეთისა —
 დოთანოს შარვაშიძე, სუსუმისა — ამანუღიძე, ოდიშისა
 — ბედიანი, ქართლისა — რატ სურამელი, კახეთისა —
 ბაქარ კომაშაღანიძე, ქვერეთისა — ასათ გრიგოლიძე, სა-
 მცხისა — ბოცო ჯაყელი... დასახლებულ გვამთ უპირა-
 ტესობა გამოინატებოდა მით, რომ მათ უფლება ჰქონ-
 დათ სასახლეში ბალიშებზედ სხდომისა იმ დროს, რომ
 დესაც დანაშთენნი გვამნი ფეხზედ უნდა მდგარიყვნენ...
 თამარმა თავის წარჩინებულთა ჩრევით შეერთო რუსის
 მთავრის ანდრია ბოლოლიუბსკის (მღვთის-მოყვარისა)
 შვილი გიორგი. გიორგის დროსვე თამარმა მრავალი
 ადგილები შექმნა საქართველოსა, რადგანაც თითქმის
 უოკულთვის იმარჯვებდნენ ქართველები ჩინებულის მხე-
 დართ-მთავარის სარქის მხარგრძელის წინამძღვრობი-
 თა...

თამარისა და გიორგის ცოლ-ქმრობის საქმე ვერ
 კარგად მიდიოდა; მაგრამ შემდეგ რომაენისამე დროისა
 გიორგი უნებლით გარყვნილებისა გამო შექმნა უღირსი

თამარის ქმრობისა და ამისათვის დატოვებულ იქმნა და განდევნილ სსქართველოდგან: გიორგი წავიდა კონსტანტინეპოლში და აქ სცდილობდა დაკარგულის ტახტის დაბრუნებას. თამარმა ქართველთ გედრებით და თავისგან მოწონებით შეიერთა მეორე ქმარი, დავით სოსლანი, ბაგრატიონთ გვარისა (დავით სოსლანი იუა შთამომავალი ბაგრატ IV ძმის დიმიტრისა). თამარი თავის სამეფოს შინაურ საქმეებში იუა გართული; სსქართველთ მშვიდობიანობით და მეუღრეებით ჭსტებებოდა. ამ დროს კონსტანტინეპოლში მეოფმა გიორგიმ გამაქსთხვა ვიზანტიის იმპერატორს ჯარო და წამოვიდა სსქართველს დასაპყრობად. გიორგის მიემხრენ თითქმის უველა იმერეთის ერისთავები, აგრეთვე გლარჯეთიც. განდგომილთ აღახრეს ზოგიერთი ქართლის სოფლები და ტფილისისაკენ წამოვიდნენ. თამარმა შეიტყო თუბრა ეს ამბავი, შეკრიბა ჯარო და სპასპეტის გამრეკელის წინამძღოლობით გაგზავნა აჯანუბებულთა წინააღმდეგ. გამრეკელმა პირველს მისვლასუდევე დაამარცხა და გაფანტა აჯანუბებულთა მხედრობა და გიორგი განდგომილ ერისთავებთურთ შეიპყრა და წარუდგინა თამარს. ამ შემთხვევაში თამარმა ჩვეულებებისმებრ დიდი სულ-გრძელება და მოწყალება გამოიჩინა: უველა დამნაშავეთ მიუტევა დანაშაულობა და აპატავა; გიორგი-ვი ცხუკ სტამბოლში დაბრუნდა, სიადგანანტ იმპერატორმა განდევნა. შემდეგ გიორგისა არ არის აღწერილი შემატანეთაგან... რაკი თამარმა დაამშვიდა აჯანუბებულნი, განიზრახა სპარსთა და სარაცინების სამუდამოდ დაუძლურება და დამშვიდება.

ამისთვის შეკრება ჯარი, რომელიც დავითის წინამძღოლობით გაგზავნა სამხრეთ საზღვრებისაკენ, სპარსეთისაკენ, სადაც ქართველთ მრავალი ციხე-ქალაქები დაიპყრეს. გალაშქრებაში ქართველთ იშოვეს: 12,000 ტყვე, 2000 ცხენი, 17,000 ჯარი, 15000 აქლემი, დატვირთული საქონლითა და მრავალი ოქრო-ვერცხლის განძეულაბა. შემდეგ ქართველთ წაართვეს სარაცინებს ქ. შარსი, რომლის გამგებლად თამარმა დააყენა ივანე ახალციხელი. ქართველების განძლიერებით შეშინებულმა ეგვიპტის ძლიერმა სულთანმა ალექსანდრედინმა, ამბობენ, შეკრება 700,000 ქვევითი ჯარი და 100,000 ცხენოსანი და გამოილაშქრა საქართველოზედ. როდესაც ალექსანდრე საქართველოს საზღვრებთან მოვიდა, გამოუგზავნა თამარს დესპანი და შეუთვალა: დიდის ძალით მოვდივარ შენის ქვეყნის დასაპყრობათაჲ; თუ შემიერთაჲ და საქართველოც გამაჭმადიანდება, — მხოლოდ მაშინ შევიწყენარებ ქართველთაჲ... დაასრულა თუ არა დესპინმა სულთანის შემონათვალი, — ამ დროს სასახლეში მყოფმა შაჰარია მხარე გრძელმა ისეთი ლაზთიანი სილა სტიციად დესპანსა, რომ იგი მაშინათვე უგრძნობელად დაეცა და, შემდეგ მოსულიერებისა — შერცხვენილი დაბრუნდა თავის მბრძანებელთანა... თამარის ბრძანებით შეკრება ლაშქარი და, დავითის, შაჰარია მხარგრძელის და ივანე და შალვა ამილახვრების წინამძღოლობით გაემართა შირვანისაკენ. თვით თამარმა ქ. ურსამდინ გააცილა ქართველთ მხედრობა... დაინახეს თუ-არა ქართველთ ალექსანდრე, — პირველად თვითონ ეკვეთნენ ღ ცოტას ხანში საშინლად

დაამარცხეს სარაციონები. გარდმოცემის სიტყვით ქართველებმა იმდენი ტუვე იშოვეს, რომ თვითთუღს ქართველს ოც-ოცი საწადინი შეჭხვდა! წაიცა შეესება საშოკარსა, დაკლასა, — სულადისა და ხოცაგეულობის გარდა იმდენი ოქრო და ვერცხლი, თვალის და მარგალიტი იშოვეს, რომ გარდმოცემის სიტყვით, მეუფის სუფრასზედ. სრულად ოქრო-ვერცხლის ავეჯულობასა ხმარობდნენ ზე მვირ-ფასს ქვეს, საწყაოთი ჭსწყავდნენ...

შემეხილის სიმდიდრით თამარი ამკობდა და ამშვენებდა საქართველოს ტომებსა; ხშირად უცხო ქვეყნებში მეოფთ მართლმადიდებელთა უდაბნოებში ჭკზაზნიდა. თამარმა წაართვა პონტო საბუკმეთის იმპერატორსა, მიჭსტა ალექსი გომენსა (ანდრონიკეს შვილსა) და, როდესაც კონსტანტინეპოლი ლათინთ დაიპყრეს, — თამარმა დაასწა ტრაპიზონის იმპერია თავის განმკებლობის ქვეშ... მრავალი ეკლესიები და ცისე-ქალაქები მალაღს, თვალაუწვდენელს მთა-კლდეებზედ მოგვიტხრობენ დიდის თამარის დიდებულს მეუობაზედ! თამარმა აღაშენა (დაასრულა) ვარძიის მონასტერი და სამების ეკლესია ალვანში, აღაზნის მარცხენა ნაპირზედ, სადაც ახლაც, 700 წლის შემდეგაც-კი ეტუობა დიდ პალატთა ნანგრევები! ალვანში უფარდა თამარს შრომის შემდეგ თავისთუფლის დროის გატარება... 1210 წ. ქართველთ დაიპყრეს გარდებილი ადრბეჯანში; ამავე წელს მსარგებელის რჩევით თამარმა გაგზავნა ჯარი ხორასნის დასაპყრობად. ქართველებმა დაიპყრეს ჟუღფო, თაგრიზი, ხორასანი და, რა იგრძენეს, რომ მომეტებულს საშოკარის გამოისობით შეუ-

ძლებულია ლაშქრობის გაგრძელება—მოიქცნენ საქართველოში. თამარის ხელის უფლება გავრცელდა უკვე მთის ხალხებზე, რომელნიც იხდიდნენ დადგენილს ხარკსა საქართველოს სასარგებლოდ. უკვე საქართველოს მდინარეთა ნაპირები აღუვაკებულნი და განცსოკელებულნი იყვნენ თამარის დროს. მრავალ გვარის წარმოებითა, ვაჭრობითა, მეურნეობითა; ერთის სიტყვით ქართველთა სიცოცხლე დუღდა თამარის დროსა. რაც თამარის წინაპართ. დროს ხელოვნება, სწავლა-განათლება, მეურნეობა ვაჭრობა და სხვა უოკელ-გვარი ცოდნა შემოსულა საქართველოში, მხოლოდ ესა, თამარის დროს, მიაღწიეს თავის უმაღლეს წერტილამდინ, უმაღლეს და უკეთესს განვითარებამდინა!.. პოლიტიკურ მდგომარეობით, მოქალაქეებრივის ცხოვრებით, სხვა-და-სხვა წარმოებითა გამრავლებით და განვითარებით, ხალხის სიმდიდრით, ტომარ-ციხე-ქალაქების მშენებრებით და სწავლა-განათლებით თამარის მეფობის დროს არც ერთი საქართველოს მეფის დრო არ შეედრება და არ მისწვდება; ასე რომ მხოლოდ თამარის დრო ჩაითვლება. «ქართველთათვის ბედნიერ დროდ». თამარმა განამრავლა სასწავლებელნი; თამარი იყო მთავრული ყოვლის მმართველის კაცისა და ნამეტნავად სარდლებისა და თავისის დროის ჩინებულთ მწერალთა და მოლაქსეთა. თამარის მეფობას შეამკობდნენ და უმღერდნენ: მოსე ხონელი, ბჭე მდივანი თამარისა. ამან დასწერა მოთხრობა «ამირან დარეჯანისი»... დილარგეთ-სარგის თმოგველი, რომელმაც სთარგმნა სპარსულიდან მოთხრობა «ვისრამიანი». აბდულ-მესსია-შავთელი, სპ-

ზემოაღნიშნულ მწერალთა უფროსი (სახელმწიფო სეკრეტარი) და უკეთესი მდივანი თამარისა. ამან დასწერა პოემა თამარ მეფის შესახებ ლექსად. ჩანს, რომელიც იყო საჭურჭლეთ-უხუცესი თამარისა და რომელიც დასწერა პოემა თამარ მეფის შესახებ ლექსად. ჩანს, რომელიც არც ერთს ევროპელს ენაზედ არ გადაითარგმნება... რუსთაველი შოთა, რომელიც ჩინებული განათლება მიიღო საბერძნეთში — ქ. ათინაში; და, შემდეგ საქართველოში დაბრუნებისა, დადგენილ-აქმნა საჭურჭლეთ-უხუცესად. ბოლოს იერუსალიმში წავიდა; მიიღო ბერობა და იქვე გარდაიცვალა. დასაფლავებულია იერუსალიმის ქართველთა ჭკარის მონასტერში. შოთა რუსთაველმა დასწერა და დაგვიტოვა თავისი უკვდავი მოთხრობა — «კეფის-ტყალსანი» — ლექსად... თამარ მეფე გარდაიცვალა 1212 წელს. ნამდვილად არ ეიცით სად არის დასაფლავებული თამარი. ზოგნი-გი გელათის მონასტერში ამბობენ. თამარის სიკვდილით სამუდამოდ დაიწვას საქართველოს მეუღრობა და მშვიდობიანობა!...

40. მონღოლების შემოსევა საქართველოში *) (1212—1318).

საქართველოს ფრინად მალე დაეტოო თამარის სიკვდილი. გაემეუდა თუ არა თამარის შვილი ლაშა გიორგი, განჯა გაუდგა საქართველოსა. მეორე გალაშქრებაზე განჯის დასაბრუნებლად და ხოჩასნის დასაპურობლად გიორგი დატყვევებულ იქმნა. რაც სანი გადიოდა, საქართველოს საზღვრები უფრო-და-უფრო ვიწროვდებოდა, თითონ გიორგი, ტყვეობიდან დაბრუნებული, მიეცა საშინელს გარყვნილობასა, რომლის შედეგი ის გარემოება იყო, რომ მას დაშორდნენ თამარის დროის გონიერი, მხნე და გამოცდილი კაცები და ამით მაგიერ დაუახლოვდნენ გარყვნილი და გაიძვერა კაცები. ეს უკანასკნელი გარემოება იყო უაღრესი მიზეზი საქართველოს დაუძღურებისა და შემდეგ—დამხობისა. ლაშა გიორგი გადაიცილა 1223 წ. და გაემეუდა მისი დაი (1223—1243) რუსუდანი, რომელიც თავის ძმაზე უფრო გარყვნილი იყო.

1225 წ. მონღოლებმა დაიპყრეს სომხეთი და 1226 წ. აღახრეს თფილისი. რუსუდანი ქუთაისში გაიქცა და

*) იხილეთ სტატია, «თათრები».

ბერძნებსა ქსთხოვა შემწეობა. მონგოლებმა რა შეიტყეს ეს ამბავი, დაიპურეს საქართველო სრულიად და ისე ნაიწად მიანგრ-მოანგრეს, რომ ერთი ეკკლესია არ და-ჩნომილა მთელი, გარდა ბოდბის წ. ნინოს ეკკლესიასა. 1229 წ. რუსუდანმა რომის ხაჰას სთხოვა შემწეობა, მაგრამ უარი მიიღო. რუსუდანის შემდგომ მეფობა განონით ლაშას ძეს დავით სოსლანს უნდა მიეღო, მაგრამ რუსუდანი თავის შვილის-დავით ნარინისთვისა სცდილობდა; ამისთვის როცა მონგოლებმა დავით სოსლანი აღიარეს მეფედ, რუსუდანმა თავის შვილი გაგზავნა მონგოლებთანა

1243 წ. მონგოლებმა ორივე აღიარეს მეფედ. ორივე მეფეებს უყვარდათ ერთმანეთი და ხრჭხს აძლევდნენ მონგოლებსა. ქართველებს უფრო უყვარდათ ლაშას შვილი დავით სოსლანი და როდესაც მონგოლებმა ქართველის ჯარი მოითხოვეს, ქართველებმა დავით ნარინის წინამძღოლობით გაგზავნეს, რომ იგი აღარ დაბრუნებულყო. მაგრამ ნარინი გზიდგან გაიპარა და იმე-რეთში ჩავიდა, სადაც იგი ერისთავების შემწეობით აღიარებულ იქმნა დასავლეთის საქართველოს მეფედ 1258 წ. ამ ნაიწად ივერიის საუბედუროდ საქართველო ორად იქმნა გაყოფილი. თუმცა ამის შემდეგაც ორი მეფე მეგობრულად იყვნენ ურთი-ერთ შორის, მაგრამ საქართველოს დიდი ძალა დააკლდა: — «ერთობა». ამ მეფეების დროსაც აღიარეს მონგოლებმა მთელი საქართველო, რადგანაც დავით სოსლანმა მოინდომა მათგან განთავისუფლება. დავით სოსლანის შემკვიდრე იყო დიმიტრი

თავდადებული (1270.—1289 წ.), რომლის მეუობაშიაც ისევე მონგოლთაგან იყო შეწყუბუნებული საქართველო და თვით დიმიტრისაც შურის ძიებით მოკვეთეს თავი 1289 წ. ანკუნის ბრძანებითა, რომელსაც დაასმინეს, რომ ვითომ დიმიტრი ანკუნის წინააღმდეგ ყოფილიყო.

მრავალჯერ აღაოხრეს მონგოლებმა საქართველო. მრავალჯერ და მრავალ ჭკეუნიებში იბრძოლეს ქართველებმა მონგოლების მტრებთან. თითქმის არც ერთი ჩინებული ბრძოლა არ მოუვიათ მონგოლებს დასაუღიფთს აზიაში რომ ქართველებს არ მიეღოთ მონაწილეობა, მაგრამ უმადურა მონგოლები მაინც არ გრძნობდნენ ქართველების სიკეთესა და რაც დრო მიდიოდა, იმდენი უფრო უარესად აოხრებდნენ საქართველოს, შეუბრალებლად უღეტდნენ ქალსა და კაცსა, მოხუცსა და უცმასა. ამ ხანის უბედურს მდგომარეობაში იყო საქართველო 1318 წ., როდესაც გამეფდა გიორგი V, ძე დიმიტრი II-სა, წოდებული აბრწყინვალეა.

41 მონგოლებისაგან განთავისუფლება და შემოსევა თემურ-ლენგისა (1318—1445 წ.)

გიორგი V ბრწყინვალე, ძე დიმიტრი II სა (1318—1346),

გიორგი V ბრწყინვალემ შეაერთა რუსუდანის შემდეგ ორ სამეფოდ გაყოფილი (1258 წ.) საქართველო ისევე ერთს სამეფოდ. გამეფებისათანავე გიორგიმ ჯერ

ოსებზედ. გაილაშქრა, დაიპყრა მათი ადგილები და დას-
 დვა. მათ ხარკი, რადგანაც იგინი აოხრებდნენ ქართლსა.
 საქართველოს ბედზე მონგოლების სამეფოც დაუძღურდა,
 რადგანაც დაიწყო რამდენიმე ნაწილად. ამ გარემოებით
 ისარგებლა გიორგიმ, აიღო ხელში იარაღი და ცოტას
 ხნის გამნმავლობაში სრულიდ განდევნა მონგოლები
 საქართველოდგან. შემდეგ შეკრიბა საქართველოს ერის-
 თავები ცივის მთასზედ კახეთში, ურბები მათგანი გადა-
 უენა და მათ ნაცვლად დაუენა თვისი მორჩილი გვამები.
 აქედგან შემოიარა ჟარით რანა, შირვანი და დიდებით
 დაბრუნდა თფილისში. ამ დროს იმერეთში დავით ნარ-
 ნის ძეთა ურთვერთ შორის ბრძოლა ქჷმნდათ; ამისა-
 თვის სამეგრელოს, გურიას, სვანეთის და სხვა ერისთა-
 გებმა თვის დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს. ამ გარემო-
 ბით ისარგებლა გიორგი V, გადაიარა ჟარით ღიზის მთა
 და შევიდა იმერეთში, სადაც მცხოვრებლებთ აღტაცებით
 მიიღეს და აღიარეს იგი მეფედ, მხოლოდ ასალგაზდა
 მეფე ბაგრატ თვისის აღზრდელთ გამაგრდა ქუთაისში.
 გიორგიმ მალე აიღო ქუთაისი, ბაგრატის საცხოვრებლად
 შორაპანი დაუნიშნა და იმერეთი აღმოსავლეთ საქართვე-
 ლოს შემოუერთა; დაიმორჩილა უკვლავ ერისთავები, დაი-
 არა მთელი დასავლეთი საქართველო და უკვლავ წესები
 დააწესა; აგრეთვე კლარჯეთში დაუენა ათაბაგად უკარეუ-
 რე. ამის შემდეგ საათაბაგო უფრო და უფრო ძლიერ-
 დებოდა და შემდეგ ემორჩილებოდა მხოლოდ ძლიერს
 მეფეებსა. თფილისში დაბრუნებისათანავე, გიორგიმ გაი-
 ლაშქრა ოს მთიანეებზედ და მცირეს ხანში დაიპყრა მთე-

ღმ კაკაზი — ნიკოპსიიდან დაწეობილი ვიდრე დეკბენ-
 დამდის; დაიმორჩილა ადრებეიუანი, განჯა, დაამარცხა
 მცირე აზიის სულთანი და მრავალის საშოკარით დაბ-
 რუნდა თფილისში. ამ ნაირი ძლიერება ქართველებისა
 გიორგის დროს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ქართ-
 ველებში ძლიერი იყო კიდევ გრძნობა მამულის სიყვა-
 რულისა, თავისუფლებისა და ერთობისა, და, უეჭველია,
 რომ ამგვარი უაღრესის ზნეობითის ძალის შექონი ხა-
 ლხი უოკელთვის დაამარცხებს თავისზედ უფრო რიცხვით
 ძლიერს მტერსა (ხალხსა). როგორც უოკელი საქართვე-
 ლოს მეფე, აგრეთვე გიორგიც დიდს უურადლებას აქტე-
 ვდა ეკლესიის საქმეებსა და მეტადრე ხალხის დაცემუ-
 ლის ზნეობის აღდგინებასა. გიორგიმ შეადგინა „კანონე-
 ბი“ მთის ხალხებისათვის, რომლებიც (კანონები) შემდეგ
 გასტანგ VI-მ თავის სჯულის წიგნში ხაუროთ. გიორგი
 V-მ თავის ვაჟ-კაცობისა ღ გონიერებისათვის თანა მედ-
 როკეთაგან მიიღო წოდება „ბრწყინვალისა.“ გიორგი
 ბრწყინვალის შვილი დავით V II 1346—1360 წ. თა-
 თხმერე წლის განმავლობაში უოკელს ღონისძიებას ხმა-
 რობდა საქართველოს კეთილ-დღეობისათვის.

42. ბაგრატ V დიდი 1360—1395 წ.

ოც-და-ხუთი წლის განმავლობაში ბაგრატ V გონივრულად მართავდა თავის სამეფოს, მაგრამ 1385 წ. საქართველოს შემოესივა ახალი მტერი ქრისტიანობის თემურ-ლენგი *). შვიდჯერ ერთი მეორეზედ შემოესივა თემურ-ლენგი საქართველოსა და ერთხელაც არ მოუხარეს მას თავი ქართველებმა. არც ერთს დიდის სახელმწიფოს მცხოვრებთ არ გაუწევიათ თემურ-ლენგისათვის ისეთი ძლიერი წინააღმდეგობა, როგორც მან გამოსცადა პატარა ქართლის ერისაგან; მაგრამ მაინც ქართველების უთავგანწირულმა გმირობამ კერ დასძლია შავ-ხვედრი“. ქართლში შემოვიდა თემური 1387 წ. მისის მხედრობის კვალი წარმოადგენდა დამწეარ გადაბეგულს დაბაჭალებსა და დახოცილ ქართველთა ძეგლების ფორებსა.

ბაგრატი გამაგრდა თფილისში, მაგრამ მტერმა აიღო თფილისი და თვით შეეეც. შეიპყრა. 1393 წ. ხელახლად შემოესივა ქართლს თემურის მხედრობა იმ განზრახვით, რომ საქართველოში არაინ და არაყერი არ უფილიყო შეწენარებული. ამ დროს გაიძარცვა და დაიწვა კასტანგ-გორგ-ასლანისაგან აშენებული მცხეთის

*) იხილე სტატია «თათრები»

სვეტის-ცხოვლის ტაძარი და ქვაბთა ხევის მონასტერი (ს. კავთის ხევის მახლობლად ქართლში.) უკელა კავკასიის მთის სახლები დაემოწმებინა მას. თავის დასახსნელად ბაგრატიმ მაჭმადიანად ახვეს თავი თემურ-ლენგსა, რომელსაც ეს გარემოება ფრიად იამა. შემდეგ ბაგრატი გამოსთხოვა ჯარი თემურს, ვითომ იმ პირობით, რომ მთელს საქართველოს ხალხს გაემაჭმადიანებო. თემური მოსტუედა და მისცა ჯარები, რომლებიც ბაგრატის სრულს ბრძანების ქვეშ უნდა ეოფილიყვნენ. ბაგრატი კი წინათვე მოსწერა თავის შვილს, რომ მას საქართველოში ჯარი დაემზადებინა. როდესაც თათრები შემოვიდნენ საქართველოში, ბაგრატი დაბანაკება უბრძანა ხუნანში, სადაც უეცრად დაეცნენ ქართველები და სრულიად ამოწუვიტეს. ამ მოტუეებით განძვინებულმა თემურ-ლენგმა შეკრება დიდი ჯარი და შემოვიდა საქართველოში. ქართლში, მდ. მტკვრის პირად შესვდნენ ქართველნი და თათრები და დაიწყო საშინელი ბრძოლა, რომელშიაც თუმცა ორი მესხეთელი თათრის ჯარისა დახოცული იყო ქართველთაგან, მაგრამ სიცოტავისა გამო ქართველნი მაინც უკუ-იქცნენ ღ მთებში დაიძალნენ. თათრებმა თუმცა ხალხი კერ ქპოვეს საქართველოში, მაგრამ თუ სადმე აქა-იქ რაკდენიმე შენობა იყო დარჩომილი ისინიც მიანგკ-მოანგრიეს და დაბრუნდნენ უარაბალში. შემდეგ ამისა თვით ბაგრატი V დიდი გარდაიცვალა 1395 წელს.

43. გიორგი V^{II} (1395—1407 წ.) კონსტანტინე (1407—1413 წ.), პენი ბაგრატ V^o-სა

ბაგრატ V შვილების დროს თემურ-ლენგმა ორჯერ კიდევ აღაოხრა საქართველო ისე ნაირად, რომ ჭკა-ჭკა-ზედაც კი აღარ დაანარჩუნა. თუმცა თვით მეფეები განიერები იყვნენ, მაგრამ ხალხი იყო ფრიად დაუძლეურებული და დაღარბებული. მთლად ქართველობა შეუვალს მთებში იყო დამალული.

ალექსანდრე I, ძე კონსტანტინესი (1414—1442 წ.)

ამ მეფის დროს უფრო მშვიდობიანობა იყო საქართველოში, რადგანაც გარეშე მტრებმა ტოტას-ხნით შესწუვიტეს საქართველოში შემოსევა. ამ გარემოებით ისარგებლა ალექსანდრემ, გამოიხმო მთებიდან ხალხი, დაასახლა კელებზედ და დაიწყო საქართველოს განახლება იმ გზად, როგორც დავით აღმაშენებელმა არაბთაგან გაოსრებული საქართველოსა. მცხეთის ტაძარიც ხელ-მეორეთ აღაშენა იმ გზად, თოგორც ჩვენს დროს არის. ეკლესიური (წესების) საქმეების წესთყრად წარმართებისათვის მოახდინა ეპისკოპოსთა კრება და ერთი ეპისკოპოსთაგანი — სოფრონი გაგზავნა ფლორენტიის კრება-

ზე, მაგრამ, რადგანაც ხსენებულის კრების გარდაწვეტი-
 ლებანი ეწინააღმდეგებოდნენ მართლმადიდებლობის საწ-
 წმუნოებასა, ხელის მოწერამდინ დაბრუნდა საქართველო-
 ში. ალექსანდრე I სტდილობდა აგრეთვე შინაგანის მშვი-
 დობიანობისათვისაც; იგი სტდილობდა ერისთავების ურ-
 თი-ერთშორის შეგობრობასა და, როდესაც უკმაყოფი-
 ლებას შეამჩნევდა, მოაჩივებდა. თუმცა ახალციხის ერის-
 თავი უჩინობას აპირებდა, მაგრამ ალექსანდრემ დაამარცხა
 იგი და შეიპყრა, მაგრამ შემდეგ ისევ დაუბრუნა ერის-
 თაობა. სხვათა შორის ალექსანდრემ 1431 წ. წაართვა
 რსმალებს ღორე და თემურ-ლენგისაგან დაშთომილი
 თათრები სრულად განდევნა საქართველოდგანა. მოხუ-
 ცებულობის უამს დაუძღურებისაგამო ბერობა მიიღო მცხე-
 თის წმ. მიხეილ-მთავარ-ანგელოზის ეკლესიაში და მე-
 შკვიდრობა დაუტოვა თავის შვილს ვახტანგ IV 1442 წ.,
 რომლის სამის წლის მეფობამ მშვიდობიანად გაიარა.
 ვახტანგ IV მეფის სიკვდილით 1445 წ. გათავდა საბო-
 ლოთ საქართველოს ერთობაც და საქართველოს მატარა
 სამეფო განიყო სამს მანაწა სამეფოდ: ქართლისა, კახე-
 თისა და იმერეთისა და ერთს საათაბაგოდ.

44. საქართველოს გაწოფა სამ სამეფოდ და ერის სამთავროდ—საათაბაგოდ 1445— 1469 წ.

«გარნა გლეხთა უწიგნოთაცა უწიან ძლიერება გორგ-ასლანისა, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფისა, გარნა შურითა ურთი-ერთთა და გარეშეთა მტერთაგან იქმნა განუოფილება (საქარო-კულოსა), ვითარცა დავითისა (სოსლანისა) ჭ და-ვით ნარინისა და მათ ჭვევითა» (შემდეგთა. ქარ. ცხ. ნაწ. II გვ. 2).

შეერთებული გიორგი V ბრწყინვალესაგან საქართველო ერთს სამეფოდ (1330 წ.) განიყო ხელმეორედ და საბოლოოდ გიორგი VIII-ს დროს. ჯერ განსდგა გიორგის წინააღმდეგ იმერეთის ერისთავი ბაგრატ, რომელსაც მაშინვე მიჭბამეს დანაშთენთ დასავლეთის საქართველოს ერისთავებმაც და ვეკლამ ერთად გამოუცხადეს გიორგის იმერეთის დამოუკიდებლობა. გიორგიმ შეერიბა ჯარი და წავიდა იმერეთის დასამშვიდებლად, მაგრამ ბაგრატმა დაამარცხა გიორგი VIII დაბა ჩხართან და უკანასკნელი იძულებული შეიქმნა ბაგრატ II აღიარებინა იმერეთის მეფედ 1455 წ. ამ გარემოებით ისარგებლა

ათაბაგმა უკარუყარემ და თავის მოსამზღვრე თავადების შემწეობით გამოუცხადა გიორგი VIII-ს ომი. ერთს ბრძოლაში 1465 წ. თვით გიორგიც დაატყვევეს. თავასუფლება გიორგიმ მიიღო მხოლოდ მაშინ, როდესაც სამცხე აღიარა დამოუკიდებელ საათაბაგოდ და უკარუყარესაც ათაბაგობა მისცა. გიორგის ტყვეობაში მყოფობის დროს იმერეთის მეფემ დაიპყრა ქართლი. აღარც კახელები ჩამოუყარდნენ სხვა საქართველოს ნაწილებსა, — ამათაც აღმოიჩინეს კახეთის მეფედ დავით ბაგრატიონი. გიორგიმ საათაბაგოს ვხარის შემწეობით დაიბრუნა ქართლი და წავიდა კახელების დასასჯელათ. კახეთის მეფე დავით დატოვებული კახთაგან, სახლობით გაიქცა დიდოში და კახეთი ისევ ქართლს შეუერთდა, — მაგრამ როდესაც 1465 წ. გიორგი VIII გარდაიცვალა და ვამეფდა მისი შვილი კონსტანტინე (1465—15-) კახელებმა მოიპატიჟეს სულთმურედ დავით დიდოეთიდან. დავითი ეკურთხა მეფედ ბოლბუში 1469 წ. და თავის საცხოვრებლად აღმოიჩინა დაბა გრემი, კახეთში გადმა მხარში. ამ გვარად საქართველო განიყო სამს. სამეფოდ ერთი-ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ სამეფოდ: ქართლისა, კახეთისა და იმერეთისა და ერთს სამთავროდ — ასალ-ტინის საათაბაგოთ: ჯერ ათასის წლის ბრძოლამ მრავალის; მტრების წინააღმდეგ მრავალჯერ აღაოხრა. საქართველო და მრავალი მშვიდობის მოყვარე ხალხი იმსხვერპლა და ამ ერთობის დარღვევამ — ვატარა: საქართველოს თითო ბუნო სამეფოდ დაყოფამ სრულიად დაუძღურეს საქართველო და ბოლოს იმ უძღურებამდის მიადწიკეს

ქართველთ, რომ თავისის თავის მოკლას რომ აღარ შეეძლოთ, — სხვას მიაჩემეს თავისის წინაპართაგან სისხლით მოწვეული და დაცული საუკარკელი მამული, — „ჩვენის თავისათვის კელარ გვიპატრონებია და აჭა, თქვენ გვიპატრონეთ“. თვითოვეული სამეფო უოკელს ღონის ძიებას ხმარობდა, როგორმე დაეუძღურებინა თავისის მოძმის სამეფო, — ქართლი — იმერეთისას, კახეთი — ქართლისას და სხვა... საქართველო გაიყო სამ სამეფოდ 1469 წ.

45. საქართველოს მდგომარეობა სამ სამეფოდ გაყოფის შემდეგ 1469—1605 წ.

შემდგომად მეფისა გიორგი VIII დაჰდა მე მისი კონსტანტინე, აწამედ ვინადგან გამეფდა ბაგრატ იმერეთს ამან კონსტანტინემ მოუწოდა ათაბაგსა ბაადურს და ჭერ-კახთა და არღარა მოვიდა ათაბაგი, რამეთუ დაეპურა სამცხე-კლარჯეთი... და არცა ჭერ-კახთა ინებეს, აწამედ გარდამოიყვანეს დიდოეთიდგან დაკით და აკურთხეს მეფედ, და იქმნა მიერ უამით-გან სამეფოსა განხეთქილება სამად. რამეთუ ერთი მეფე დაჰდა იმერეთს, ერთი კახეთს და ნუშტი ღარნა მეფესა ქართლისასა და არცადა თუ ამას აკმაჩეს. აწამედ განდგა თავადათ ათაბაგი და მან დაიპურა საათაბაგო, რომელ არს სამცხე-კლარჯეთი, კვალად განდგა იმერთაგან თავადად დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე და სხვანი და მათ დაიპურეს საზღვარნი თავისნი, ვიდრე აწამდე 1744-სა წ. არღარა

იქმნა შეკრება მისი. არამედ კალაღაცა უფროსად დაკნი-
ნებანი“. (ქარ. ცხოვ. ნაწ. II გვ. 13) უთავ-ბოლოდ
მიდიოდა საქართველოს საქმეები ს.მს სამეფოდ დაუო-
ფის შემდეგ, რადგანაც დაუწყებარებული ბრძოლა ქქონ-
დათ საქართველოს მეფეებს ურთი-ერთს-შორის. როდესაც
რომელიმე მეფე თვითონ ვერას გააწურობდა მეორე
მეფის წინააღმდეგ, მოიწვევდა სპარსელებს, ანუ თურქებს
და ამათის შემწეობით აოხრებდა საქართველოსა. კახე-
თის მეფის თხოვნით სპარსელები შემოესივნენ ქართლში
და ალაოხრეს 1478—1481 წ. ხშირად ქართლის მე-
ფენი სპარსეთს დაუმეგობრდებოდნენ და ამავე დროს
რუსეთს სთხოვდნენ შემწეობას. ამ გვარად მოიქცა კახეთის
მეფე ალექსანდრე I (1492—1511), რომელმაც
სთხოვა შემწეობა რუსეთის მეფეს ვასილი III. იმერეთის
მეფემ ალექსანდრე II-მ (1478—1510—1509 წ.)
ალაოხრა ქართლი. ამ ნაირის ქართველთ მეფეების ურთი-
ერთ-შორის ბრძოლის შედეგი ის იყო, რომ საქართვე-
ლო თან-და-თან უფრო უძლურდებოდა და ბოლოს იმ
უძლურებაში მიაღწია, რომ სპარსები და რსმალები*)
განაგებდნენ თავის ნებაზედ საქართველოს საქმეებსა. ამ
დროს ეგუთნის სასულიერო წოდების განმდიერება და
ეკლესიების გამდიდრება. ეკლესიის უმანი და მამულები
განთავისუფლებულნი იუვენენ ყოველ ნაირის გარდასახა-
დისაგან. ყოველის უმეპყიდრო კაცის ქონება ეკლესიის
ხელში გადადიოდა. მეორეს მხრით განმრავლდნენ თავად-

*) იხილეთ სტატია «რსმალები».

აზნაურნი. ამ უკანასკნელს ცუდი შედეგი ჰქონდა საქართველოს კეთილ დღეობისათვის, რადგანაც ხშირად ეწინააღმდეგებოდნენ მეფეებსა და ბევრჯერ ებრძოდნენ გიდეგატ. მთელი უძა და მძელი ეკლესიისა და თავდაზნაურების ხელში იყო; ამისთვის თვით მეფეები იმდენად ღარიბები იყვნენ, რომ წლის შემოსავლით თავის სახლობას ძლიერს ჰკლებდნენ წლით-წლობამდე. რაიცა შეესება ამ დროის სელოვნურს წარმოებასა, იარაღის მეტი საქართველოში არა მსადღებოდა რა. 1510—1520 წლებში სამთავრო სამეფოში არეულობა იყო: ხან ერთი მეფეს მოჰკლავდნენ, ხან ერთი სამეფო მეორეს ათხრებდა. 1520 წ. ძახეთში გამეფდა ლევანი 1520 — 1574 წ. ლევანის ცოლმა თინათინმა აღაშენა შუამთის მონასტერი კახეთში, თელავის მახლობლად. ლევანას დროს ქართველებმა დაიპყრეს იერუსალიმი და აი რა მიზეზით: ოსმალების სულთანი სულეიმანი ეომებოდა სპარსელებს და ქართველები რომ არ მიშველებოდნენ სპარსელებსა, მისცა წინადადება სამთავრო საქართველოს მეფეთ: კახეთისას ლევანს, ქართლისას გიორგი IX 1525—1534 და იმერეთისას ბაგრატ III 1510—1548 წ. რამეთუ ადგილი სჯულისა თქვენისა იერუსალიმი დაიპყრეს ურჯულთა, აწ მიმინიშებიეს თქვენდა, მოკვდიოთ და განასხენით იგინი და დაიპყრენით თქვენდა“ (ქრ. ცხ. ნაწ. II გვ. 21) სამთავრო მეფეთ შეკრბეს ჭარბები, მოიწვიეს აგრეთვე ათბაგი უვარუვარე და წავიდნენ იერუსალიმისაკენ. მისგლისა-თანავე დაამარცხეს მტერი და დაიპყრეს იერუსალიმი; იშოვეს მრავალი სი-

მდიდრე, შეამკეს ბეთლემი; ქრისტეს საფლავი, გოლგოთა, რომელნიც სულთანმა ქართველებს აჩუქა და დაბრუნდნენ თავ-თავის სამეუკოში. ლევანმა დაიმორჩილა თუმ-ფშა-ხეკსურნი და ლეკნი, რომელთაც ხაჩჭის მიტყმის მაგივრად ზაფხულობით ყინული უნდა ეზიდნათ ღურ-გით კახეთში — გრემში. 1556 წ. სპარსელებმა დაიჭირეს უმთავრესი ადგილები საქართველოსა. 1558 წ. ლევანმა სთხოვა შემწეობა რუსეთის მეფეს ივანე IV გროზნის, რომელმაც ჯარი გამოუგზავნა სასღვრების დასაცველად, მაგრამ სპარსელების თხოვნით ისევე მალე დაბრუნდნენ რუსეთში. მხოლოდ კასეთი ლევანის და მისის ძის ალექსანდრე II-ს. (1574 — 1605 წ.) მეფობაში თითქმის შეურყეველს მშვიდობიანობით სარგებლობდა, რადგანაც სპარსეთის მეფენი შაჰ-თამაზ და შაჰ-აბაზ I დიდი მოწყალის თვალთ უფურ ბდნენ კახეთის მფლობელთა. ეს ამისათვის, რომ ისინი მონაწილეობას არ იღებდნენ იმ დაუცხრომელს; ბრძოლაში, რომელნიც ამ დროს იმერეთს, ქართლსა, საათაბაგოს და სხვა სამთავროების ურთი-ერთ-შორის იყო ატეილი ერთის მხრით, და მეორეს მხრით ოსმალეთისა და სხენებულ სამფლობელოთა შორის. ამის დროს ლევანისა, რომელმან გრემში აღაშენა მშვენიერი მთავარ ანგელოზის ტაძარი, რომელშიაც თითონაც ასაფლავა, და მეტადრე ალექსანდრე II დროს კახეთი განათლდა და აღუვაგდა ყოველის მხრით. „შემდგომად შაჰ თამაზის სიკვდილისადაც, მოგვიტხოვს ქართლის ცხოვრება, იყო ალექსანდრე II მშვიდობით, რამეთუ ყამსა ამისსა ესრეთ

აშენებული იყო კასეთი გითარ ძნიად სადმე იზოგებოდა
 სანადირონი მსკლადი“ (ქარ. ცხ. ნაწ. II გვ. 110).
 ქართლში და იმერეთში ისევე არეულება იყო და ოსმა-
 ლები არა ერთხელ შეესივნენ და აღსახრეს იმერეთი.
 ბოლოს 1578 წ. კახეთსა და ქართლსა მოუხდათ ურთი-
 ერთ შორის ბრძოლა, მაგრამ ისევე მალე შერიგდნენ. ამ
 დროს უფრო შესანიშნავი შეიქმნა ქართლისა იყო სიმონ
 I (1558 — 1600 წ.); რომელმაც არა ერთხელ დაამა-
 რცხა ოსმალები და წაართვა (თბილისი) ტბილისი. ძა-
 ხეთში ალექსანდრეს მოხუცებულობის დროს მოხდა
 ცოტა არიულობა: ალექსანდრეს შვილმა დაჯითმა II
 შეიპურა თვისი ძმა გიორგი და მამა თვისი მეფე ალექ-
 სანდრე და თითონ გამეფდა 1605 წ., მაგრამ ექვსი
 თვის შემდეგ გარდაიცვალა და დასტოვა ცოლი წმ. მოწ.
 ქეთევანი და მცირე წლოვანი შვილი თეიმურაზი. გამე-
 ფდა ისევე ალექსანდრე ქეთევანმა გაგზავნა თვისი შვი-
 ლი თეიმურაზი სპარსეთში შაჰ აბაზთან, რომელიც „შა-
 ტივსა უყოფდა თეიმურაზსა და ასწავებდა წიგნსა სპარ-
 სთასა“. ქეთევანმა გაგზავნა თვისი შვილი სპარსეთში
 იმ განზრდსკით, რომ თუ მოგუდეს ალექსანდრე, დაი-
 პურასა გიორგიმ (ალექსანდრეს მეორე შვილმა) კახეთი
 და შურ აგოს მესა ჩემსა (ქარ. ცხ. ნაწ. II გვ. 112),
 რადგანაც ქეთევანის ქმარმა დაჯითმა შეიპურა გიორგი.
 შაჰ-აბაზმა კახეთის მეფობა მისცა ალექსანდრეს მეორე
 შვილს კონსტანტინეს, რომელიც სპარსეთში იმყოფე-
 ბოდა გამაჰმადინებული. როდესაც კონსტანტინე მოვი-
 და კახეთში, ჯერ მოჰკლა მამა თავისი ალექსანდრე II

და მის თვისი გიორგი და როდესაც გაქცეულა, უსირ-
ცხვილოთ შეუთვალა თავის რძალს ქეთევანს: „რამეთუ
ჟერ არს სჯულისა მაჰმადისასა შერთვა რძლისა და აწ
მე დავაპყარ გახეთი ნებითა უენისათა, შვირთვე და
იუკან კუალადცა დედოფალი და უკეთუ არს ინებო, მე
ძალით ვუო ესე“ (ქარ. ცხ. ნაწ. II გვ. 113). ქეთე-
ვანსა შემწეობისათვის მიჰმართა კასელებსა, რომელნიც
შეკრბნენ, დაამარცხეს კონსტანტინე და მოჰკლეს. გახე-
თის განმგებლად დადგა ქეთევანი. რა შეიტყო ეს ამბავი
შაჰ-აბასმა, მიისმო თავისთან თეიმურაზი და უთხრა:
„კონსტანტინეს მოუკლავს მამა და მის თვისი, რომელი
წარკვლისე მშვიდობის უოფად და სილვად მამა მმასად (თვი-
თონ შაჰ-აბასის ბრძნებით მოჰლა კონსტანტინემ თვი-
სი მამა და მის). არამედ მასდაცად უგიათ ჰასუსი გას-
თა და მოკვლავთ იგიცა, — აწ წარკედ შენ მასწრაფედ,
რათა არა შეგოთი რამე იქმნას კასეთს მათს შორის.
(ქარ. ცხ. ნაწ. II გვ. 114). შაჰ-აბასის ის მიზანი ჰქონ-
და, რომ გახეთი არ შეკრებოდა ქართლსა. თეიმურაზი
კურთხა ბოდბეს და მოვიდა გრემში 1605 წ. ამ 1605
ახალი მეფეები დადგნენ სამეფო სამეფოში: ქართლში
— ლუარსაბ II (1605—1616 წ.), იმერეთში გიორ-
გი III (1605—1639) და აახეთში თეიმურაზ I
(1605—1664 წ.).

46. საქართველოს მდგომარეობა სწარსე- ბისა და ოსმალების უფლების ქვეშ 1605—1744 წ.

რადგანც არც გარეშე მტრები აწესებდნენ საქართველოსა და თვით მეფენიც კეთილ-განწყობილებით იყვნენ ურთი-ერთს-შორის, საქართველომ ცოტას სწობით შეისვენა. არც მეფე ი აღმოჩნდნენ უნიჭიანი და ზარმაცნი: იმერეთის მეფე გიორგი III ხალხის ზნეობის გაწირვას შეუდგა; ქართლის მეფემ თფილისის მოურავის გიორგი სააკაძის შემწყობით დაამარცხა ბაღდადიდამ მომაკალი უიროის ხანი 1609 წ. ამ ბრძოლაში დედაკაცთაც მიიღეს მონაწილეობა. რადგანც მეფემ ლუარსაბმა შეირთო ცოლად გიორგი სააკაძის და, ამისთვის დანაშთენს ქართლის თავადებს ეწუნათ ეს ამბავი და შეამუღეს სააკაძე მეფესა. გიორგი სმარსუთში გაიქცა. შ.ჭაბაში სცდილობდა როგორმე ქრისტიანობის წესების დარღვევით შეემცირებინა ქრისტიანობა საქართველოში და ამ გზარად მოემზადებინა ქართველები მანქმადიანობის მისაღებად. ამისთვის როდესც თეიმურაზის პირველი ცოლი მოკვდა, შ.ჭაბაში დაიბარა თავისთან და ძალად შეართვეკვინა ნათესავი, ლუარსაბის ასული. 1615 წ. შ.ჭაბაში მოკიდა დიდის ჯარით განჯას და შემოუთავა

თეიმურაზსა: „მე მივალ ბრძოლადად ოსმალთა (სტუგოდა და მხოლოდ მიზესს ეძიებდა, რომ საქართველო აღეოსრებინა) ამისთვის აწ-მომეც მძევლად მე შენი, რათა არ ეძწო ოსმალთა, ვითარცა ჭყო შაჰამან შენმან და ვსცნა ერთგულება ჩემი შენგან.“ (ქარ. ცხ. ნაწ. II გვ. 116.) თეიმურაზმა გაიგო ბოროტება შაჰ-აბაზისა და არ უნდოდა შვილის გაგზავნა, მაგრამ კახელებმა ძალად გააგზავნინეს უმცროსი შვილი ალექსანდრე, თვისი დედა ქეთევან დედოფალი და თ. ნოდარ ჯორჯაძე. რა ნახა ესენი, განრისხდა შაჰ-აბაზი და შემოუთვალა თეიმურაზსა. «არა თუ ვარ ძიძა და მზრდელი ძისა შენისა, წაწმომივლინე მე შენი უხუცესი, უკეთუ გრებავს ერთობა ჩემთანა და მეც ისტე შატვი დედასა შენსა და უკუნ ვიქნე.» დიდად დაღონდა თეიმურაზი და შვილის გაგზავნის უარსკდ იყო, მაგრამ კახელებმა უთხრეს: ერთის შენი შვილისათვის მოელი ქვეყანა უნდა აღაოსრებინოთ. თეიმურაზი დამორჩილდა. შაჰ-აბაზმა თვით მეფეც დაიბარა. თეიმურაზი ახლა კი აღარ დამორჩილდა შაჰ-აბაზსა. ქართლის მეფის ლუარსაბის II შემწეობით გაამაგრა კახეთი. შაჰ-აბაზი შემოესივა კახეთსა, აღაოსრა შემდეგ ქართლიცა. ორთავე მეფენი იმერეთში გაიქცნენ. ლუარსაბი II მოტყუებით დაიბარა თავისთან და რადგანაც მჭამდიანობა გმო, ჯერ დაატყვევა და შემდეგ 1622 წ დააღწრობინა. კახეთის გამგებლად — ნოდარ ჯორჯაძე დაუენა, ქეთევანი და თეიმურაზის ძენი შირაზში გაისტუმრა და დაატყვევა და თვითონაც დაბრუნდა სპარსეთში. საში თვის შემდეგ ნოდარ ჯორჯაძემ და კახელთ შუთ-

გაღეს თეიმურაზს: «მოკვდ და ეპატრონე კახეთს საბატონოსა შენსა.» თეიმურაზი მოკვდა კახეთში 1616 წ., მაგრამ 1617 წ. შაჰ-აბაზმა კვლავდა გამოილაშქრა საქართველოსაკენ. თეიმურაზმა საშინლად დაამარცხა მოწინავე ჯარი ალიყული ხანის წინამძღოლობით და წართვა მრავალი სამდიდრე. ამასუდ შაჰ-აბაზი «განძვინდა ვითარცა ვეშაპი» და შემოესიკა კახეთსა. თეიმურაზი კვლავ გაიქცა იმერეთში. სპარსელებმა სრულიად აღიარეს კახეთი, მრავალი ხალხი დახოცეს და მრავალიც გარდასასლეს სპარსეთში. თეიმურაზი სტამბოლში წავიდა შემწეობის სთხოვნელად, მაგრამ ხელ-ცარიელი დაბრუნდა ისევ იმერეთში

1623 წ. როდესაც კახელთა განდევნეს სპარსელები, კვლავდ მოიყვანეს მეფედ თეიმურაზი. ამ დროსვე თეიმურაზი არაგვის და სსკა ერისთავების შემწეობით სცდილობდა ქართლის კახეთთან შეერთებასა. როდესაც შაჰ-აბაზმა შეიტყო თეიმურაზის კვლავდ გამეფება განრისხდა და განძვინდა, მოუწერა შირაზის ბეგლარ-ბეგსა წათა გაამაჰმადიანოს დედა თეიმურაზისა ქეთევან დედოფალი და უკეთუ არა ჭყოს გმობა ქრისტესი, მოკლას ტანჯვითა ფიცხელითა და ამან მოკლას ქრისტესთვის ტანჯვითა ფერად ფერადითა 1624 წ.» (ქარ. ცხ. ნაწ. II გვ. 119). აი როგორის საგმობელის სიტუქებით ჭსატავს თ. გრ. რაბუღიანი ქეთევანის ტანჯვას:

დრონი იცვალნენ (შემდეგ თამარისა) იხილეთ ქეთევან ნაზად აღზრდილი,

მამულისათვის იტანჯვის სარწმუნოების დამცველი!
 ხოლო დიკლევილი შანგებით მკერდზედა ტეცსლ ანთე-
 ბული,
 სულის ხიმალღეს გამტკიცებს ზეცად დიდებით აღმასკ-
 ლელია!
 (სადღეგრძელო).

1628 წ.ლში გარდაიცვალა საქართველოს დაუდგ-
 რომელი მტერი შაჰ-აბაზ I და თეიმურაზ I ახლა კი
 აღარულა თავისი აზრი: ქართლისა და გახეთისა შერ-
 თება ერთს სამეფოდ. არაგვის ერისთავმა მოკლა ქართ-
 ლის მეფე სიმონ II (1619—1629 წ.) და თეიმურაზ-
 მა I დააპყრა ქართლი 1629 წ.

---

47. თეიმურაზი I მეფე ქართლისა და კახეთისა 1629—1634 წ.

თეიმურაზ I შეიქმნა ქართლ-კახეთის მეფედ (1629—1634). ქართლ-კახეთის სამეფო ამ დროს მშვიდობიანობით სტკებოდა, იმერეთის მეფე გიორგი III ფრიად შეწუხებული იყო დადიანისაგან, რომელმაც მრავალჯერ დაამარცხა მეფის ჯარები, აღაოხრა იმერეთი და მრავლის იმერეთის წარჩინებულთა შორის დაატყვევა 1638 წ. თვითონ მეფეც, რომელიც განთავისუფლებისათვის გარდაიცვალა ჯარისაგან 1639 წ. და გამეფდა შვილი მისი ალექსანდრე II 1639—1661 წ. თეიმურაზის განსაკუთრებული უურადლება მიქცეული იყო ეკლესიების აღდგენაზე და მაჭმადიანებისაგან შერყეულის ქრისტიანობის აღდგენაზე. ამისთვის იგი არ უშლიდა რომის პაპისაგან გამოგზავნილი მქადაგებელთ ხალხის სწავლებას. გასაკვირველია თეიმურაზის ცხოვრებაში ის გარემოება, რომ თუმცა ეს მეფე განუწევრებლად ბრძოლაში ატარებდა დროსა, მაგრამ კიდევ კმაკვებდა თავისუფალს დროსა, რომელსაც სწინაკვდა ქართულის მწერლობასა. თეიმურაზს ფრიად უყვარდა ლექსთ-მთხუზველობა და თვითონაც კი სწერდა ლექსებსა და სთარგბნი-და სპარსულიდამ მოთხრობებსა. მაგალითად — თეიმურაზი

რას ეკუთვნიან: „ვარდულებულიანი“, „შედაკება“, „საუ-
ბარი“ (ლექსებიითა) და სხვა წერილი ლექსები. სთარგმნ
სპარსულიდან: ლექსად — „იოსებისა და ზალიქოს სიყვა-
რულზედ“; ორი მოთხრობა: „ძირიანი, ლეილიანი (და
ზალიქოს“). თუმცა თეიმურაზი სპარსეთში გაიზარდა,
მაგრამ მისგან გალექსულნი ეკლესიური ძილის-პირობი
და დოქტრები ამტკიცებენ მის მეცნიერებას საღმრთო
წერილში. თეიმურაზმა აღაზრდა მდ. არეზის ნაპირები
დაიპყრა ულუზორი, განჯა და უკანასკნელის ბეგლარ-ბე-
გი (განმგებელი) დავით უნდილაძე გადმოასახლა თავის
სამეფოში. შაჰის სეუის თხოვნით თეიმურაზმა არ მი-
სცა უნდილაძე. ამისთვის შაჰმა გამოგზავნა დიდძალი
ჯარი გიორგი სააკაძის შვილის, როსტომ სააკაძის წინა-
მძღობლობით. თეიმურაზმა ეს ჯარი საშინლად დაამარ-
ცხა და უკუ აქცივა. მეორე უფრო დიდ-ძალი ჯარი
გამოგზავნა შაჰმა და თეიმურაზი სახლობითურთ გაიქ-
ცა იმერეთში და სპარსელებმა 1634 წ. უბრძოლველად
დაიპყრეს ქართლ-კახეთი. ქართლში გამეფდა დავითის
შვილი მოხუცებული როსტომ I (1634—16) ხოლო
კახეთის განმგებლად შაჰმა დააყენა სელიმ ხანი. ამ დროს
გაინაწილეს საქართველო სპარსელებმა და ოსმალებმა *)
ეს მოხდა 1638 წ. საათაბაგოში ცოტ-ცოტად შევიდა
მაჰმადიანობა და 1659.—1679 წლების განმავლობაში

*) ქართლი, კახეთი, ერევანი და ქუთაისი ტანის ერთი ნა-
წილი დაიჭირეს სპარსელებმა, დასავლეთი საქართველო და სა-
ათაბაგო — ოსმალები.

გამაჰმადიანდა. აზნაურები იწოდნენ. — ბეგებად, თაშებად — აღებად; ვინც კი არ გამაჰმადიანდებოდა საქართველოში უნდა გარდასახლებულიყო. ამასობაში იმერეთში მუოთი თეიმურაზი ყოველს ღონის ძიებას ხმარობდა კახეთის დაბრუნებისათვის. ქათალიყოზის დომენტისა და აჩაგვის ერისთავის შემწეობით განდევნეს კახეთის მმართველი სულამ ხანი და თეიმურაზი ისევ გამეფდა 1636 წ. იმერეთში ისევ ურთი-ერთ შორის ბრძოლა იყო შეუწყვეტელი; — დადანი წამ-და-უწყებ აზნაურება იმერეთსა, სტარცვიდა ხალხსა და ატყაუებდა. ქართლისა და კახეთის მეფეთაგ მათუხდათ ურთი-ერთის შორის უკმაყოფილება და შემდეგ ბრძოლაც. ჟერ 1640 წ., როდესაც თეიმურაზი დიდოელების დასამშვიდებლად იყო წასული, ქართლის მეფე როსტომ შემოესივა კახეთსა, დაამარცხა კახეთის ჯარი და ალაზხა რამდენიმე სოფელი და დაბრუნდა ქართლშივე 1646 წ. თეიმურაზმა სთხოვა შემწეობა რუსეთის მეფეს ალექსი — მიხეილის ძეს, მაგრამ კერათერი შემწეობა ვერ მიიღო. ქართლის მეფე როსტომ I 1648 წ. ხელ-მოკრედ შემოესია კახეთსა, ჟერ დაამარცხა და მოჰკლა თეიმურაზის შვილი დავითი, შედეგ თეიმურაზიც დაამარცხა და დაიპყრა კახეთი. გაბორტებული თეიმურაზი იმერეთში წავიდა. (თეიმურაზი იმერეთიდან 1655 წ. წავიდა რუსეთში. 1659 წ. დაბრუნდა იმერეთში, სადაც თვისი ცოლი გარდაცვლილი დახვდა. 1661 წ. სთხოვა ქართლის მეფეს ვახტანგ V, რომ ამას გაეგზავნა სპარსეთში შაჰთან. ვახტანგ V გაგზავნა. თეიმურაზი I მრავლის უბედურების შემდეგ გა-

რდაიცივალა ასტრაბადში ბერად 1662 წ. ამ დროს მოვიდა რუსეთიდან თეიმურაზის შვილის-შვილი ირაკლი I. თეიმურაზის გვამი მოასვენეს კახეთში და 1664 წ. დაასაფლავეს ალავერდის ტაძარში.)

თუმცა როსტომ I მკვდილიანი იყო, მაგრამ იგი უოკლის ღონის ძიებას ხმარობდა ეკლესიების გამშვენებებისათვის; მაგ. მან აღაშენა მცხეთისა და სიონის სობორების ჩამონგრეული გუმბათები — ამანვე შემოაკლათ ტფილისის მტკრის მარჯვენა ნაპირს მაგარი ციხე. მაგრამ როსტომ I უკვლავად შეახნიშნავი აღაშენა ტფილისში სასახლე თავისათვის. ერთის სიტყვით, როსტომის შეფობა ერთი უკეთესთაგანი იყო ქართლისათვის. როსტომ I გარდაიცივალა 1658 წ. 92 წლისა...

48. საქართველოს მდგომარეობა 1658 წ-დან 1703 წ-დე. ბაგრატ IV იმერეთის მეფე 1661—1683 წ.

მახტანგ V მეფე ქართლისა 1658—1675—რ-
დგანაც რუსთომ პირველი უშვილო იყო, მან შვილი
ნებართვით სიცოცხლითვე დანიშნა თავის მემკვიდრეთ
თვისი ნათესავი ვახტანგ ბაგრატიონი, თავადი მუსრან-
ნისა. ვახტანგი რუსთომმა 1657 წ. გაუგზავნა შავსა,
რომელმაც გაამაჭმადიანა, და უწოდა სახელად „შავ-ნავან“
და დიდის საჩუქრით გამოისტუმრა ქართლში. გამეფე-
ბისათანავე ვახტანგ V კერ დამშვიდა და მოჰკლა არ-
გვის ერისთავი, შემდეგ წავიდა იმერეთის დასაწყრო-
ბლათ, რადგანაც იქ მეფობდა თავის დედინაცვლისაგან
დაბრძანებული ბაგრატ IV (1661—1683 წ) 1660 წ.
იმერეთი გაიფიქს დადიანმა და ვახტანგმა. მეორე წელს
ხელმოკრედ გაილაშქრა იმერეთზე ვახტანგმა დადიანის
წინააღმდეგ, რადგანაც უკანასკნელმა თვისი ასული არ
მისცა ვახტანგის შვილს არჩილს; სრულიად დაიპყრო
იმერეთი და იმერთა ნებით ქუთაისში გაამეფა თვისი
შვილი არჩილი, ხოლო დაბრძანებული იმერთა მეფე
ბაგრატ IV წამოიყვანა ქართლში. როდესაც ეს ამბავი
შეიტყო სულთანმა (ოსმალთა მეფემ) მისწერა შავს:

ქრისტიანული წესის შორის (ჩვენ ზემოთ ვსთქვით, რომ საქართველო სპარსელებმა და რუსებმა გაიყვეს ერთმანეთში 1636 წ.) და აწ დაუპყრავს იმერეთი შაჰ-ნავაზ და თუ გნებავს ვბრძოთ ურთიერთსა (ქარ. ცხ. ნაწ. II გვ. 52) უეინმა შემოუთავა ვასტანგ V, რომ არჩილი აქ გამოძიგზავნე და უკეთეს ადგილს მივსცემო. ვასტანგმა 1663 წ. არჩილი შაჰთან გაგზავნა და იმერეთში ისევ ბრძა ბაგრატ IV გაამეფეს. უეინმა მატევისცემით მიიღო არჩილი და შეიყვანა იგი დიდად. შემდეგ მიადებინა მამულები და 1664 წ. მისცა კახეთის შეფობა.

არჩილი ძახეთის მეფე 1664 — 1675. არჩილი თუმცა მამულები იყო, მაგრამ ქრისტიანობრივი რწმენა ძალადი სწეობა და მღვთის მოყვარეობა მას ქრისტიანად ხდიდნენ. უკვე მის მოქმედებას ქრისტეს სარწმუნოება მიუძღვოდა წინ. თვით შესედელებაც მშვენიერი და მამაცური ქქონდა. ამისთვის კახეთმა აღტაცებით მიიღო იგი. არჩილმა ძალე დაამშვიდა კახეთი და კეთილდღეობა მიანიჭა თავის ქვეშემრდომთ. არჩილმა დასდგა სატანტო ქალაქად გრემის მაგივრად თელავი და აღაშენა აქ სასახლე. ამ დროს ჩამოვიდა თუშეთით ირაკლი, მისძე თეიმურაზ I-სა კახეთის დასაპყრობად, მაგრამ დამარცხებული არჩილისაგან თუშდავე მიიქცა. არჩილმა შეირთო იმერეთის მეფის ბაგრატ IV ნაცოლარი ქეთევან 1667 წ. ამან არჩილ ქუო სასახლე თელავს (წინათ ხომ გრემში სცხოვრებდნენ) და განაახლა კაკლესიანი უკველნი კახეთისანი, დასხნა კვისკოპოზნი, ქმატა შე-

ნობასა და სჯულსა ქვეყანისა: და შემდგომად გახეთი, ვინადგან იყო მშვიდობა და უმტრობა და ნიჭიდა და სწულაობდა უკენი არჩილსა, რამეთუ ვერცღა თუ ლეკნი იკადრებდნენ ხდომასა... არამედ მუნ სოფ. ღიღოს, სადაც იყო ქორწილი არჩილის ძმის ღუარსაბისა, მოუღესთ ჭარელთა ცხენითა უინული, შეიპურა და სტანჯა იგინი, აღვიდა კვალად ტვირთად და მოაღებინა კვალად მუნიდაძეცა ტვირთითვე უინული (ქ. ც. ნ. II გვ. 127) „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვით ქართლის მეფე ვახტანგ V იყო მხნე, ასოვანი, ჭკროვანი, გამოცდილი ბრძოლთა შინა... ღრმად გამგონე, ღრმად მოუბარ, განმზრახვი, უხვი, ჭკრივ-ობოლთ შემწვალე; განაკრცო ქართლი, ჭმატა რჯულსა ქრისტიანობისასა და ეკლესიასთა, რამეთუ სცდილობდა, რათა როსტომის გარყენილნი მოეგო კვალსავე თვისსა. და რომ ვახუთის მეფე არჩილი რწმუნით ქრისტიანი იყო და ქრისტიანულის სჯულის სწავლაში განუითარებულ იყო, გვიმტყიცებს მისგან დაწერილი თხზულება: „არჩილიანი“ (თეიმურაზ I ცხოვრება), ამავე არჩილ მეფემ პირველად შეკრიბა დახადება ერთად და რა ვერ ჭპოვა სირახისა და მაკაკეის წიგნები, — გარდამოაღებინა ბერძნულიდამ ქართულად. ერთი სიტყვით ორივე მეფე (მამა-შვილნი) ქართლისა და ვახუთისა უკეთესთაგანი მეფენი იყვნენ საქართველოსა. როდესაც ტახტზედ ავიდა შაჰ-სულეიმანი 1667 წ. იგი უოკლის ღონის ძიებასა ხმარობდა ვახტანგ V დაუძღურებისათვის. მაგრამ რადგანაც ვახტანგი ფრთად გონიერი და გამჭრიახი მეფე იყო, სულეიმანმა პირ-და-პირ,

ცხადად კა ვერ გახდა კასტანგის წინააღმდეგობა და თავის განზრახვის აღსრულების იარაღად აღმოიჩინა თემურაზ I-ს ძის-ძე ირაკლი, რომელიც ჯერ რუსეთში იდგა დაიბარა, შემდეგ სპარსეთში მიიხილა და კასეთის მეფობა აღუთქვა. რადგანაც ამ დროს იმერეთში არეულობა იყო, შაჰმა ურჩივა არჩილს იმერეთის დაპყრობა. არჩილი ვერ მიხვდა უეცრად ბორცო განზრახვასა და საუბედუროდ თავის გონიერის მამის დაუკითხავად წავიდა იმერეთში, სადაც გახეიდა კიდეც. მაგრამ იმერლებმა ისევ მალე დაატოკებინეს ტახტი. არჩილი კასეთში გამოეშურა, მაგრამ შაჰ-სულეიმანმა კასეთში მმართველი დააყენა და ქართლის მეფობა კასტანგ V მეორე შილს გიორგის IX აღუთქვა. ამ ნაირად არჩილმა მოუფიქრებლობის გამო მეფობა დატოვა, 1678 წ. სულეიმანმა კასტანგი დაიბარა სპარსეთში. თუმცა ავად იყო კასტანგი, მაგრამ მანინც წავიდა და გზაზედ ხოშკარში გარდაიცვალა 1675 წ.

49. საქართველოს მდგომარეობა სპარსეთისა და 1745 ოსმალების სრულს მფლობელობის დროს (1676—1744)

1676 წლიდან დაწყებული ვიდრე 1744 წლამდე საქართველო ისეთ წინააღმდეგობას იწვევდა, რომ თაყისის მამულის დაცვის იმედიც კი აღარ ჰქონდათ. 68 წლის განმავლობაში მყოფ საქართველოს მეფეთა შორის არც ერთი არ იყო საქმად გონიერი და გამჭრიახი კაცი, გარდა ვასტანგისა ამისათვის მთელი საქართველო სპარსებისა და ოსმალების განმგებლობის ხელში იყო. ეს ხალხები თავის ნებაზე დაწვდნენ ეიდეც მეფესა და გადაყენებდნენ კიდევ, როდესაც მათი სარგებლობა მოითხოვდა. ამ წინააღმდეგობაში ბატონობდნენ ოსმალები, რომელნიც ბაგრატ IV და ალექსანდრე IV მეფობის დროს შემდეგს გარდასახადს იღებდნენ: საკუთარის იმერეთისაგან — 80 ქალსა და ვაჟსა, გურიიდან 46 ქალსა და ვაჟსა, სამეგრელოდან 30,000 ადამიანს ოქროს ქსოვიდს. გარდა ამისა ოსმალები ფრთხილად იათვად ჰყიდულობდნენ დასავლეთს საქართველოში ქალებსა და ვაჟებსა. ამ გვარ ვაჭრობაში დიდს წარგებლობას ჰქნებდნენ ოსმალები, რადგანაც ერთი ხუთად და ხშირად ერთი-ათადაც ასაღებდნენ ოსმალეთ-

ში იმერეთში ნასუიდს ქალსა და კაჟსა. ქართლში 1703 წლამდის მეფობდნენ გიორგი XI, შემდეგ ირაკლი I. კახეთში სპარსების ნება იყო 1675—1707. იმერეთში მეფობა თითქმის ყველა გამოჩენილს გვარეულებას შესუდა. იქ მეფობდნენ გურიელები, აბაშიძე, 5—6 ჯერ გიორგი VI (1707—1770). როგორც ზემოთა ვსთქვით, ამ დროს მთელი საქართველო სპარსებისა და ოსმალების გამგებლობის ქვეშ იყო და არც არავითარი ღირს შესანიშნავი საქმე არ მომხდარა, ამ დროის განმამავლობა საქართველოსა გამოიხატება რამდენიმე სიტყვით: ქრისტიანობა დათრგენილი იყო მკვლადიანებისაგან, ქართველები დაუძღურებულნი და დაღარიბებულნი იუვნენ და კლდეებში ეძებდნენ თავის შესათარს, ქართველების შვილები უბრალო ნიკეთებსაკით ისუიდეობდნენ, — ერთის სიტყვით იყო დრო უსამართლოებისა და მონებისა.

50. 1703—1744 წლების განმავლობაში მეუობდნენ:

ქართლში: ქაიხოსრო 1703—1711; ვახტანგ VI განმგე ქართლისა 1703—1711, —მეფედ 1712—1714 და 1719—1724. იასე 1714—1716; ბაქარ—1716—1719.

კახეთში: ირაკლი I 1703—1706; დავით III იმამ ყული-ხანი ძე ირაკლი I სა, 1707—1729; კონსტანტინე ძე ირაკლი I მაჭხად-ყული-ხანი 1723—1729. თეიმურაზ II 1737—1744.

იმერეთში: ალექსანდრე V 1720—1752.

როდესაც 1707 წ.ში — სპარსეთის შაჰისაგან გა-გზავნილი ავღანელების წინააღმდეგ მეფე გიორგი XI მოკლეს (გიორგი თუმცა 1688 წლიდან სპარსეთში იყო, მაგრამ ქართლის მეფედ ითვლებოდა ისევ) ქართლის მეფედ უკნმა დააუენა ქაიხოსრო, ძმისწული მოკლული გიორგი XI-სა. გამეუებისათნავე ქაიხოსრომ შეკრიბა ქართლში 4500 მხედარი და წავიდა სპარსეთში, სადაც იბრძოდა სპარსელების მტრების წინააღმდეგ. უფრო ადრე, როდესაც გიორგი XI სპარსეთში იყო, უკნმა 1703 წ. ქართლის განმგედ დააუენა ვახტანგი, ძე სპარსეთში წასრფლის გიორგის ძმის ლევანისა. ქართლის ცხოვრების სიტყვით, ვახტანგ VI იყო ღვთის მოშიში და ძლიერ მოღვაწე, სამღვდელთა. ჰატივის მცემელი, მოწაღე,

ცოდნის-მოუყარე. ქაიხოსროს და გიორგის სპანსიკოტში
 მუთაფობის დროს, ვახტანგის განსაკუთრებითი ყურად-
 ლება მიქცეული იყო ქართლის ყოველის მხრით განკარ-
 გებაზედ. მით უფრო შექმლო ვახტანგს თვისის მამუ-
 ლისადმი სამსახური, რომ ამ დროს ქართლს არ აწუხე-
 ბდნენ, არც გარეშე მტრები და არც შინაურები. ვახტან-
 გმა მართლად რომ გონიერულად ისარგებლა ქართლის
 მუუდროებითა... ალაშენა და განაგრძო ქართლი, მოგ-
 ვითხრობს ქართლის ცხოვრება, მას მოაჩივლებდნენ იმე-
 რნი, უსმენდნენ კასნი. მოიღო მბეჭდველობა და დაარსა
 შირველი წიგნთ-საბეჭდავი სტამბა ტფილისში 1709 წ.
 და განამრავლნა წიგნნი საღმთონნი, რამეთუ უმეტესწი-
 ცა სამღვთოთა წერილთ იკითხავდნენ. ვახტანგმავე აღ-
 ბეჭდა შირველად ჩვენის უკვდავის პოეტის შოთა რუს-
 თველის უკვდავი თხუზულება — პოემა „ვეფხვის ტყაო-
 სანი“... დასწერა წიგნი სამართლისა და მითი (სჯილენ)
 სჯიან მსაჯულნი; მოსპო ტყვეების გასყიდვა. მაგრამ
 ვახტანგის უაღრესი ღვაწლი საქართველოსადმი არის
 „ქართლის ცხოვრების“ შედგენა. ამ წიგნის შესადგენად
 ვახტანგმა მოიწვია ნასწავლი ქართველები, შეკრიბა სხვა-
 და-სხვა საქართველოს გუთხეებში გაბნეული ძველი მა-
 ტიანეები და სსენებულის ქართველებისა და მეტადრე-
 თავის შვილის ვახუშტის შემწეობით შეადგინა ქართლის
 ცხოვრება და მოიყვანა თავის მეუობამდე. ხოლო ვა-
 ხუშტიმ განაგრძო და მოიყვანა 1770 წლამდე... ამ
 გარდა არ იქცოდა კახეთის მეფე ირაკლი I. ზარმა-
 ტობა, ურწმუნობა და ყოველ-გვარი შამაძრუწინებელი.

ზნობის წინააღმდეგ მოქმედება შეადგენდნენ ირაკლის და მის თანა მოსამთავროების თვისებას. ირაკლის, კახეთის სახელმწიფოდ, დად-სანს არ უმეჟნა კახეთში. იგი მიწვეული სწავსეთში უენისაგან შეპურობილ იქმნა სპატიმროში და ამის მაგიკრად კახეთში მეუობა მის შვილს დავით III (იმამ-ყული-ხანს) მისცა უენმა (1607 წ.) რადგანაც დაკითი სპარსეთში იყო აღსრდილი მამადის სუულზედ, ამასთკის, როგორც ჭეშმარიტს მამადიანს, შარველ სძულდა თავის ჭეშევერობის სარწმუნობა და სცდილობდა კიდევ კახეთის სრულიად გამამადიანებას, მაგრამ როდესაც დაინახა კახელების თვისდამი ერთგულება და როდესაც გაიცნო და დაუხლოვდა ქართლის მეფეს მღვთის მოყვარე ვახტანგს, — იმამ-ყული-ხანი სრულიად გამოიცივლა. მამადიანობის მომჭირნე-ჭეშმარიტ ქრისტიანად ღ ქრისტიანობის მომჭირნედ და სამღვდლოების მიფარველად შეიქმნა თავის ჭეშევერობითა სასასარულოდ. როდესაც ქართლ-კახეთი ლეკთაგან იყო შეწესებული, ვახტანგი სპარსეთში იმყოფებოდა, რადგანაც უენი მას მეუობას არ ამღვედა მამადიანობის მაულებლობის გამო. 1719 წ. ვახტანგმა სახით მიიღო მამადიანობა და უენმა გამოგზავნა იგი ქართლის მეფედ. მოსკლისთანვე ქართლში, ვახტანგმა ჯერ მოწინააღმდეგე ერისთავები დაიმორჩილა და შემდეგ კახეთის მეფის შემწეობით უნდოდა ლეკებს დამშვიდება, მაგრამ ამ დროს კახეთის მეფე გარდაიცვალა და საქმეც წაიშალა. კახეთში გამეფდა კონსტანტინე II მამად-ყული-ხანი და იმერეთში აღეჭსანდრე V 1721—1752 წ.

1722 წ. რუსებმა დაიპყრეს კასპიის ზღვის სანაპიროები, რომლებიც ეკუთვნოდათ სპარსელებს. ამ საქმეში უკენმა ქართლ-კახეთის მეფეები გაამტუნა. ამისთვის უკენის ბრძანებით კახეთის მეფემ მანამდ-უფლი-ხანმა წაართვა ქართლი ვანტანგსა და თვითონ დაიპყრა. ვანტანგ VI სახლობით და 1400 სასულიერო და საერო მსახურებით გარდაესახლა რუსეთს, სადაც გარდაიცვალა 1737 წ. და დასაფლავებული იქნა ასტრახანის სობორში — ამისთვისაც უძღვის ვანტანგ VI-ს თ. გ. ორბ. ამ გვარ ლექსა:

აქა სჯულისა წიგნითა ვანტანგ სვე-დამწარებული,
სწავლის მოუვარე, მკარველი, გონება ამაღლებული
უნდოსა ცის ქვეშ მტრობს მისი საილავი ობოლი,
დაუტირავი ჩვენთაგან ჩვენთვის კი დამიწებული.

51. თეიმურაზ II კახეთის მეფე 1733—1744.

ამ დროს სპარსეთში არეულება მოხდა. ოსმალებმა ისარგებლეს ამ გარემოებით და რადგანაც საქართველოში მეფობის დიხსი ვერავინ ჰპოვეს, გაუნაწილეს ქართლის სამეფო ზოგი ერის-თავებს და კახეთი ლეკების მისხვერპლად დასტოვეს და დასდგეს საქართველოს მძიმე ხარკი ერთი სიტყვით, იმერეთი, ქართლი და კახეთი ოსმალების ბრძანებლობის ქვეშ იმყოფებოდა და მრავალს შეწუხებას და ტანჯვას ითმენდა. მაგრამ როდესაც სპარსეთში უკენ-

ნათ დაჟდა ნადირ შაჰი, საქართველოს ბედის ჩარხს სხვა ჩაიხად დატრიალდა. ნადირ-შაჰმა 1735 წ. ჟერ ოსმალები დაამარცხა, წაართვა საქართველოზედ მთელ-ბელობა და კახეთის მმართველად დააყენა კახეთის ბატონიშვილი თეიმურაზი II, ქართლში სეფი ხანი დაუყენა, იმერეთში კანონიერი მეფე ალექსანდრე V დამტკიცა და დაბრუნდა სპარსეთშივე. 1737 სეფი ხანმა თეიმურაზი და რამდენიმე საქართველოს დიდებული გზგზვნა ნადირ-შაჰთან, რომ უფრო მკვიდრად ეუფლა საქართველოზედ. ნადირ-შაჰის ბრძანებით თეიმურაზმა დაიბარა საქართველოდგან თვისი შვილი ირაკლი და როდესაც ირაკლი გამოეცხადა უკენს 300 ქართველის მხედრით, თეიმურაზი II გ.ძოისტუმრს კახეთის მეფედ 1738 წ., ამკვე წელს ნადირ-შაჰმა გაილაშქრა ინდოეთზე, სადაც წაიყვანა ირაკლიცა. რომ ირაკლიმ დიდი სამსახური გაუწივა ნადირ-შაჰს, — მტკიცდება იმ გარემოებით, რომ სანამ ნადირ-შაჰი ცოცხალი იყო საქართველოს მშობლობიანობა არ შერყეულა თვით ნადირიც მთავრული და დიდი შემწე იყო ქართველებისა, ნამეტნაკად თეიმურაზისა და ირაკლისა. ირაკლი თავის მხედრობით დაბრუნდა სპარსეთიდან 13 ენკენისთვეს 1739 წ. ერისთავების დასამშვიდებლად ყენის ბრძანებით თეიმურაზმა წაართვა არაგვის და ქანის ერისთავებს მამელი, რადგანაც ისინი მაშინ ურთიერთს შორის იბრძოდნენ და ამით ქართლ-კახეთს აწუხებდნენ, არაგვის საკრისთავო კახეთს შერყურთა და ქანსა გვიო ამილახვარს მისცა. ამილახვარმა განიზრახა არაგვის სერისთავს დაპყრობაცა. ამისთვის

შეაგროვა 50,000 ჯარი და წამოვიდა ბატონის-შვილის ირაკლის წინააღმდეგ, რომელიც ქანის ციხეს ადგა ასაღებად. ირაკლიმ დაამარცხა ამილახვარი, რომელიც გაიქცა ქართლში და დაიბარა რუსეთიდან ვასტანგ VI-ის შვილი ბაქარი ქართლის მეფედ. ბაქარი თუმცა მოვიდა, მაგრამ რადგანაც ნასა ამილახვრის განზრახვის აღსრულების შეუძლებლობა, ისევე რუსეთშივე დაბრუნდა. ამილახვარმა ახლა სულთასა ჭითხოვა შემწეობა, რომელიც 1744 წ. გამოუგზავნა ჯარი და ხაზინა, რომელიც უნდა გაეგზავნა დაღესტანში ჯარის დასაჭირავებლად. ოსმალ-ლეკების ჯარი არაგვის სეობის გზით წავიდნენ. ბატონიშვილმა მოასწრო ოსმალ-ლეკებს ვიწრო სეობაში და საშინლად დაამარცხა, ლეკების გამოჩენილი ბელადი-მაღანი თავის ხელით მოჭკლა. ეს ამბავი ტრფილისის ხანმა აცნობა ნადირ-შაჰს, რომელიც ამ გამარჯვებისათვის და წინააღმდეგის სამსახურისათვის თეიმურაზ II გამოუგზავნა საჩუქრად ერთი ცხენი ოქროს შემაწელებითა, ხრმალი მძიმედ მოჭედული და მოიცა ქართლის მეფობა; ხოლო ირაკლის ძესა მისსა, კასეთის მეფობა თვესა მისს 1744 წ.

52. თეიმურაზი ქართლის მეფე 1744— 1762 წ.

ირაკლი II მეფე კახეთისა 1744—1798 წ.

მოვიდა თუ არა თეიმურაზი II ტფილისში, მოკლულ იქმნა ქათალიკოზი ნიკოლოზ, რომლის მაგივრად აღმორჩილებს ანტონი I, შვილი იასე მეფისა. 1745 წ. ნადირ-შაჰმა შეაწერა საქართველოს 50,000 თუმანი გარდასახადი. ქართველები დაღონდნენ, წადგანაც არ შეძლათ ამ ხარჯის გარდახდა. საქართველოს გადასარჩენათ თეიმურაზმა შესწირა თავის სიცოცხლეს და გაემგზავრა ნადირ-შაჰთან. თუმცა თეიმურაზმა გზაზედ შეიტყო ნადირის მოკვლა, მაგრამ მაინც წავიდა ასალ შეენთან საშუამდგომლად. ამ დროს სომხეთის მხრათ სპარსელები მოადგნენ ტფილისსა. შეიტყო თუ არა ეს ამბავი ირაკლიმ, მაშინვე შეეკრება მცირედი ჯარი მსწრაფლ მოადგა ტფილისს, დამარცხა სპარსნი და თვით დაიბრუნა ტფილისი. აქედგან ირაკლი წავიდა ქიზიუსში, შემოიკრიბნა მხედრობანი და დაედევნა გარეთ-კახეთიდგან მომავალს ლეკებსა, რომლებსაც მოეწივა, მოჰკლა 300 კაცი და დაიბანა ღელთულის წყაროზედ (თუჭურ-მიშის მახლობლად). აქ ხელ-მოკრედ დაეცნენ ლეკნი ირაკლისა, მაგრამ დამარცხებულნი ქართველთაგან გაიფანტნენ. ამ

დროს ირაკლიმ ჩამოატანინა ბოჭორძის (ცისკა გომბორას მთის ერთს შტოზე მდ. იორის პირზე) დიდი ზაზაზანი, შემოაკრძა კახეთის ჯარს და გაემართა ტფილისისაკენ, სადაც აღიღეს მეტეხის ციხე და სხვა გამაგრებული ადგილები სპარსთაგან. 1748 წ. დაბრუნდა სპარსეთიდან მეფე თეიმურაზ II და ქართველის ჯარით წავიდა ერევნელების თხოვნით ერევნის გამოსახსნელად სპარსთაგან. დაიპყრა ერევანი და თვით ერევნელნი გაიხიდა მოხარჯეთ; ამავე წელს დაიპყრეს განჯა და, „ქართლის-ცხოვრების“ სიტყვით, იმდენი იშოვნეს ალაფნი, რომელ ცხვარს იხუდიებოდა აბაზად; სოფელ ცხენი, კამბეჩი და ძროხა ხუთ აბაზად და უკუ-მოიქცნენ ალაფით გამარჯვებულნი. ამ წინაიხად თითქმის განუწყვეტელი ბრძოლა ქჭონდათ ქართველებს სპარსთან, ხანებთან, აკანელებთან, მაგრამ წარბ-შეჭმუნვილი, ხმაღ-ხელ მოწვდენით ვაი მას შტოებსა, სადაც აღჩნდებოდა მეფე ირაკლი II: „ერთის შტოვით ბრძოლა წამსვე გარდასწყდებოდა“ ქართველების სასარტყებლად. 1756 წ. ქართველებმა შესწამეს ქათალიგოზს ანტონ I კათოლიკობა და ამისთვის ანტონ I განდევნილ-იქმნა საქართველს ქათალიგოზობიდან და თვით საქართველოდგანაც. ანტონი I წავიდა რუსეთში, სადაც აღიარა თავის სარწმუნოება. სინოდმა ანტონი I ქსენა მართლ-მადიდებელ ქრისტიანულ და მისცა მას მთავარ-ეპისკოპოზობა ქვლადიშირში. 1760 წ. თეიმურაზისა და ირაკლის შორის ჩამოვარდა უმძაფროფილება და თეიმურაზი წავიდა რუსეთში სადაც გარდაიცვალა 1762 წ.

როდესაც ქართლ-ქახეთის მეფენა ამ კვარად იმარ-
ჯებდნენ გარეშე მტრებზე, იმერეთი ფრჩად შეწუხე-
ბული იყო შინაურის და გარეულის მტრებისაგან. მეფე
ალექსანდრე V იმულებული იყო ოსმალს ჯარი ჭეო-
ლოდა თავის სამეფოს ურჩის ერისთავების წინააღმ-
დეგ. ქუთაისის სობორი ოსმალთ ცხენების თავლად
იყო გარდაჭეული. იმერეთის ხაზინა ისენაიჩად იყო
გაღარიბებული, რომ მეფე საჭირთებისათვის ეკლესიის
და თავის საკუთარს ძვირფასსა ჭეიდა. ჭეიდა აგრე-
თვე მეფის სამკაულსაც კი... იმერეთის ამ გვარ უბე-
დურებაში ცუდად იმოქმედა მეფე ალექსანდრეზე, რომე-
ლიც დასნეულდა და გარდაიცვალა 1752 წ. გამეფდა
შვილი ალექსანდრესი სოლომონ I 1752—1782. რო-
დესაც სოლომონ I გამეფდა, იმერეთში ბატონობდნენ
ოსმალები და იმერეთის ერისთავები, განსაკუთრებით
ჩაჭის ერისთავი. სოლომონმა დაინათესაგა ზოგიერთი
იმერეთის ძლიერი თავადები, შეკრიბა ჯარი და დაიმო-
წილა ურჩი ერისთავები. თავის განსაძლიერებლათ სო-
ლომონ I დაუახლოვდა ქართლ-კახეთის მეფეებსა, რომე-
ლთაც ხშირად ჯარებსაც აშეულებდა.

53. ირაკლი II მეფე ქართლისა და კახეთისა 1762 — 1798 წ. სოლომონ I მეფე იმერეთისა 1782 წლამდინ.

I

გარდაიწვალა თუ არა მეფე თეიმურაზი II, ირაკლიმ მოიწვია ანტონ I რუსეთიდან ისევე საქართველოს ქათალიკოზათ. „მე უშენოთ ვერ ვიქნები, თორემ ბოლოს გამოჩნდება, სწორდა ირაკლი წინადაც რუსეთში მყოფს ანტონს, მე უშენოდ არა მიაძება რა“. ირაკლის II დიდი გაკლენა ჰქონდა ერევნის, განჯის და შუშის ხანებზედ და იღებდა მათგან ხარკსა. იგი თვითონ განაგებდა სსენებულის სასანოების საქმეებსა — და თუ წინააღმდეგობას შეამჩნევდა თვისგან დაუენებულს ხანს, მსწრაფლად გამოსცვლიდა მას და სხვას დააუენებდა. ირაკლის დროს უფრო ლევანი*) აწუხებდნენ ქართლ-კახეთსა, მაგრამ თუ კი მოასწრობდა სადმე ძვირად დაუსვამდა მათ ქართველების დაწოკებასა. თუძცა ირაკლი სუღითა და გუღით საქართველოს კეთილდღეობისათვის სტდილობდა, თუძცა ირაკლი თავის სიტყვსლესაც კი არ

*) იხილეთ სტატია „კავანსიის შიის ხალხები“.

ზოგად: საქართველოსათვის, ბრძოლაში უკველთვის და უკველვან და უკვლავად ძლიერად და უშაშრად იბრძოდა მტრებთან და ამხნეებდა ქართველებსა, მაგრამ ზოგიერთა უმადურის და ბოროტის გკამების მტრობას გერც კ' ჟიკერიის ნუგეშ-დიდება. მამაცთა შორის, საკვირველება, პატარა კახი მეფე ერეკლე“ ასცლიდა. ბოროტმა გკამებმა განიზრახეს ირავლის სახლობით ამოწვევტა. შეთქმა მოხდა 1767 წ. ბოროტ-განზრახულნი ამ საქმეში იუენენ: დიმიტრი ამაღახკარი, გლახა ციციშვილი, ელიზბარ თაქთაქიშვილი, ამათ მიემხროთ პატარა ბატონიშვილი, რომელსაც, როგორც ნათესავსა, დიდს პატივსა სცემდა იმავლი. როდესაც ირავლიმ შეიტყო ზემოხსენებულის გკამების ბოროტი განზრახვა, შეჭურა თვისის სამეფოს უკვლავადების დიდებულნი, რომელთაც გაასამართლეს დამნაშავენი და დაუნიშნეს მათ შემდეგი სასჯელები: პატარა ბატონიშვილს თავი მოჭკვეთეს, თაქთაქიშვილი ცეცხლში დასწკეს, ამიღახკარი — პატიმარ-ჭვეეს და ვიწხედ შესკეს. ამის შვილს აღკესანდრეს ცხვირი მოსჭრეს, ციციშვილს ენა მოსჭრეს. როდესაც ქართლ-გახეთში ამ ნაირი ამბები სდებოდა, იმერეთში არეულება მოხდა; განსდევნეს მეფე სოლომონ I და გაამეუკეს მისი ბიძაშვილი თეიმურაზი. თუმცა სოლომონმა ისევ მალე დაიბრუნა მეფობის ტახტი, განდევნა ოსმალები და თეიმურაზი, მაგრამ ზოგიერთი იმერეთის ციხე მაინც ისევ ოსმალთ ეპურათ და რაჭის ურის-თავიც ურნობას ეწეოდა სოლომონის წინააღმდეგ. სოლომონმა მოუწოდა ლეკებს, რომელთაც აღახრეს

ჩაჭა და მრავლის საშოკარით დაბრუნდნენ. ირაკლიმ შეუერთა ამათ გზა, მოჰკლა 300 ლეგი და წაართვა ყოველი საშოკარი.

1769 წ. სოლომონ I თსოვანით რუსეთის მთავრობამ გამოგზავნა გენერალი ტოტლებენი 6000 ჯარით, რომელსაც მიეკუთვნა ირაკლი კობში (კავკასიის გზაზე) მიეგება. აქვე დასდევს პირ-შეკრულება ირაკლიმ და ტოტლებენმა, რომ ოსმალებისათვის ომი გამოცხადებისათ — და როდესაც ტოტლებენის შემწეობით დამდებელი ირაკლი შევიდა ოსმალების სამხედროებში, ტოტლებენი უეცრად დაბრუნდა უკან. თუმც ირაკლიმ ბევრი სთხოვა ტოტლებენს, გაჭვივებაში ნუ ჩამაგდებო, ნუ დამღუპო, მაგრამ ტოტლებენი შეუწყენარებელი იყო; იგი დაბრუნდა იმერეთში. ქართველებმა რამდენჯერმე დაამარცხეს ჯერ რამდენიმე პატ-პატარა ოსმალების გუნდი და დაბანაკდნენ ასპინძაში. ოსმალებს ეგონათ, შეშინებულნი ქართველნი უკანვე დაბრუნდნენ და იმავე დამეს ნახევარი ოსმალს ვარდისა ასპინძას სიღს გაღმა გავიდა და ნახევარზე მეორე დღეს აპირებდა გასვლას. ირაკლიმ სიდი დააწვეკინა. მეორე დღეს ირაკლი დაეცა ოსმალებს და ისეთი თავს-ზარი დასცა, რომ ოსმალნი ერთი ერთმანეთს ჭსოვდნენ. თვითონ ირაკლიმ ამ დღეს მოჰკლა თოფით ლეკების წინებული კონტაბულადი. ირაკლიმ რამდენიმე ამ ბრძოლაში ნაშოკონი ტყვე გაუგზავნა რუსეთის იმპერატრიცა კატერინე II და შეუთვალა: „ისე ძლიერ დავამარცხეთ ოსმალები და იმდენი ტყვე ვიშოკეთ, რომ თქვენც მოგართვითო. ეს

ბრძოლა მოხდა 1770 წ. (ქ. ცხ. ნ. II გვ. 491--492

II.

1772 წ. ირაკლიმ გაგზავნა ჩხტონი II ქათალიაშვილი და თვისი შვილი ლევანი იმპერატორს კატერინე II-ის მადლობის გამოსაცხადებლად შემწეობისთვის 1770—1772 წლებში. ლევანი და სპირაძე ოსმალეთს კიდევ არ ასვენებდნენ საქართველოს. მოსვენება არა ჰქონდათ ქართველებს და საქართველოს, მაგრამ სპირაძე უფრო ქართველნი რჩებოდნენ გამარჯვებულნი მტერთანა. ეს გარემოება აიხსნება იმით, რომ ქართველებს ჰქონდათ დაუღალავი, გულწრფელი და თავდადებული ერისა და ქვეყნისათვის მამა ირაკლი II. ირაკლის ისრეთი გამოს მსწევრები ძალა ჰქონდა, რომ თვით ქართველის დედებაც კი იღებდნენ მონაწილეობას მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში. აი მაგალითები: ერთხელ, როდესაც ჭარბები (ლეკები) შემოესივნენ ქიზიუსს, სადაც საშინლად დაამარცხეს ქართველებმა რევან ანდრონიკაშვილის წინამძღოლობით და დახოცეს 1000 ლეკი, „მუნ ლეკმან ერთმან ჰყო ტყვედ დიაცო ერთი, სწადდა-რა დამდაბლება მისი, წააძრო სანჯალი დიაცმან და მოკლა ლეკი იგი დიაცმან მან და ესრეთ განერა დიაცი იგი და წარვიდა ნურხალ (ლეკთა წინამძღოლი) სირცხვილუელი“. (ქარ. ცხ. ნაწ. II გვ. 508). ამავე დროს აგლებულ იქმნა დაკითხვარების მონასტერი (გარეთ კახეთში სოფ. საგარეჯოს მახლობლად). ერთი ბერი ამავე მონასტრისა მიუძღვა ლეკთ და როდესაც მონასტრის კარები კერ გასტყეს, ბერმა უხვე-

ნა წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის ხკრელი (კვირახი) საიდუმლო გზა და ამოუძღვა იქაღვან ლეკებს, რომელთაც სრულიად ღლახრეს მონასტერი, ამოწევიტ, ს ბერები ღ გამრგვ, ს მონასტერი სრულიად. ბ) როდესაც 1778 წ. გიორგი (მე ირაკლისა) ბატონიშვილის მეუღლე ჭართლიდგან მოდიოდა ტფილისში 300 „მოჩიგე“ მხედრობით, დაეუნენ ლეკები 500 რიცხვით. რადგანაც ამ მოჩიგე ჭარს წინამძღომი არა ჭეჟანდათ და ჭართველნი შეჰმანდნენ, თვით ირაკლის სძალი დადგა თავის მხლებლებთ უფროსად და ისეთ ნაირად დააწეო და გაამხევა ჭართველნი, რომ ლეკნი დამარცხებულნი ჭართველთაგან ღტოლვილ იქმნენ.

ამავე წელს მეუემ ირაკლიმ დააწესა მოჩიგე მხედრობა, ანუ სამუღამო ჭარი მამულის დასაცველად. ამ დრომდის არც ერთს საქართველოს მეუეს არ მოსკლია აზრათ სამუღამო ჭარის დაარსება. ისინი შეაგროვებდნენ ჭარს ერისთავებისა და მოურავების შემწეობით მხლელად მაშინ, როდესაც ეჭვირებოდათ და რაკი გაათავებდნენ ომსა ანუ ბრძოლასა, ჭარსაც დაითხოვდნენ თავ თავის სახლებში. ირაკლისაგან მოჩიგე ჭარის დაარსება მიმართული იყო ლეკების წინააღმდეგ, რომელნიც მოსვენებას არ აძლევდნენ საქართველოსა. თითო კომლიდგან თითო კაცს უნდა ემსახურნა დანიშნულის დროის განმავალბაში.

ეს განკარგულება ერთ ნაირად შეეხებოდა როგორც გლეხებსა, ისე აგრეთვე თავად აზნაურობასაც; თვით მეფე და მისი შვილებიც კი დაეწეწნენ მოჩიგე მხედრო-

ბაში და არა ეროსეოგ ანდეჩეს ლეკნი. მოჩიგე მხედრობის წესების დასჯევისათვის შეძლეო ს სჯელი იყო დაწინებულთ: „უკეთუ გლეხთა დაიუოჳნიან, მაშინ იგინ წე ვლასა შანა განივლადინ, რაოდენსა დღესა დაიუოჳნიან, ეგოდენ გჩისა და უკეთუ თაკადთა და აზნაურთა დაიუოჳნიან, ეგოდენ დღე პატომ: რ იქმნებოდინ“ (ქ. ცხ. ნ. II გვ. 50) ამ გე დროს ირაკლიმ გამართა ტფალისში თოფ სანა რუსეთის მიგავად და გენწაგულა თოფხეცა, რომელსიც თოფ იარაღსა აკეთებდენ.

თოფხანისს ზედამხედველად ირაკლიმ დაუწა პატა ანდრონიაჰსილი, ნაწაგული მოსკოვში. მოჩიგე ჯარის დაარსებას ის შედეგი ჭკობდა, რომ ლეკნი დაშინდენ განზადებულას ჭართჳელას ჯარისაგან და ველარ ბედვდნენ ჭადრთ-გახეთში ჩამოსულასა და ასეთი მშვიდობიანობა ჩამოკარდა, რომ მართო მანდილფსებსაც კი არ ემ სოდათ სი:რული.

III.

1783 ირაკლი შევიდა რუსეთის მშაჰრეკლობის ჭკემ. იმპერატრიცა კატარინე II გამოუგზავნა ირაკლას სამეთო ნაშნები და გრამატა და რჩი ბატალიონი ჯარს ჰოტეიკინის და სამოილოვის წინამძღოლობით, რომელნიც შეეკრნენ შიფეს „შეუცვალელებლთა პირობითა.“ ირაკლიმ თავის მსრით გავზავნა რუსეთში რჩი თვისი შვილი: ანტონი და მირიანი.

ირაკლის II და იმერტ არა სურდათ დავითის მე-

ფობა. იმერეთადგან ჩამოვიდნენ დესპანნი და სთხოვეს ირაკლის იმერეთის შეერთება თავის სამეფოსთან. თუმც მკვალი კეთილ-გონიერნი ქართველნიც სთხოვდნენ და ურჩევდნენ ირაკლის საქართველოს ერთს სამეფოდ შეერთებას, მაგრამ მან თავის ცოლის დარეჟანის წაგონებით და ზედ მოქმედებით უარ-ჭყო უოკელი რჩევა იმ უსაფუძვლო საბუთით, რომ ჩემი ქალის შვილი სოლომონი უნდა გაგამეფო. ამ განზრახვით ირაკლიმ გაგზავნა იმერეთში 400 კაცი ჯარნი, რომელმაც განდევნა მეფე დავით II და გაამეფა ირაკლის შვილის-შვილი სოლომონ II 1788 წ. ირაკლის მფარველი სპარსეთის ჭკრიმშაჰი გარდაიცვალა და ახალმა უეცრმა დამოაჩნილება მოსთხოვა ირაკლისა, რომელმაც უარ-ჭყო სპარსეთთან ერთობა და რუსეთის ჭკეშეკრდომობა ითხოვა. თუმც რსიმაღთ გამაილაშქრეს საქართველოზედ, მაგრამ ირაკლიმ დაამარცხა იგინი და განდევნა. მოხუცებულობის უამს ირაკლი გამწარებულად იყო ერთის მხრით თავის რჯახშივე არეულობით, მეორეს მხრით ტრუილისის ახარებით. თუმცა გიორგის ვეუთვნოდა შემდეგ მეფობა, მაგრამ დარეჟან ღედოფალი, მესამე ცოლი ირაკლისა სტდილობდა მეფობას თავის უფროსის შვილისათვის იულონისათვის. თავმოუკარე დარეჟანმა ჩააგონა ირაკლის სიცოცხლეშივე გაეყო მამუდი თავის შვილებისათვის და ეს უკანასკნელი გარემოება შეიქმნა საქართველოს ახარების მიზეზად აღა-მაჭრად-ხანისაგან.

IV.

1795 წ. აღა-მაჭმად-ხანმა გამოგზავნა ერკენის დასაპურებათ თვისი ძმისწული ფეოტ აღა-შაჭი. ირავლი წავიდა ჟარით, დამარცხა სპარსები და დაიბურა ერკენი. ამით განაჩისსა აღა-მაჭმადი ქართველებზედ. ის წამოვიდა ტფილისისაკენ. მეფე სოლომონი ტფილისში იყო ხმ დროს. თუმცა მოწინავე ჟარი სპარსებისა დამარცხებულ იქმნა იმერ-ქართველთაგან, მაგრამ შემდეგ როდესაც ტფილისს მოაწვა მთელი მხედრობა აღა-მაჭმადსანიისა, ქართველები დამარცხებულ და ლტოლვილ იქმნენ. თვით მეფეებმა ძლივს მოასწრეს ტფილისი იღამ გაქცევას. «აღიღეს სპარსთა ტფილისა», მოგკითხრობს «ქართლის ცხოვრება» და მიუღეს უოკელივე თოფხანს მეფეს. დღესამდის იყო მხედ მეფის ძის-მე იოანე. ეგრეთ უკეთეს იგი არა უოფილ იყო მენ, შიბურობდნენ მეფისაგან. თუმცა ვაჟგატურად იბრძოდნენ ქართველნი ერისა და ქვეყნასათვისა, მაგრამ ქართველების გმირობამ ვერ დასძლია შავ-მხგედნი: წასდა ტფილისი და მასთან დაუმსო ძველი იკერი. ირავლი წავიდა მთიულეთისაკენ, ხოლო სოლომონ II მცხეთაში, სადაც აყო ქათადაკო-სი ანტონი II, მე ირავლი II-სა. ტფილისის მიტროპოლიტი დოსითეოს კრებულათურთ გამაგრდა სიონის საბოროში, მაგრამ სპარსებმა შეამტკრივეს ტაძრის კარები, დასწვეს მშვენაერი განკელი, დახრცეს სამღვდლონი, თვით მოხუცი მტროპოლიტიც კი არ შეიწვნარეს და გარდაგდეს აღელკებულ მდინარე მტკვარში,

გამარჯვებულ სიონი და გამოვიდნენ. გადაიწია მხოლოდ
 ძვირფასი ივერის დეტის მშობლის ხატი, რომლის გა-
 მოტანა და დამალვა მოაწრო სიონის განდევლაზე მშვე-
 ნიერი და დიდებული როსტომ მეფის აშენებული სასა-
 ხლე დასწევს, როგორც დახოენი ტფილისი. დიდი და
 მცირე, ქალი და კაცი მოსუფი და ურმა განურჩევლად
 და შეუბრალებლად იულიტებოდნენ გამკინებული სპარ-
 სელებისაგან. გამოვიდნენ ტფილისიდან სპარსელები მხო-
 ლოდ მაშინ, როდესაც ერთი ცოცხალი ადამიანი აღარ
 დარჩა! ტფილისის აღსრება გაგრძელდა ექვსი დღე
 11 — 17 სექტემბრის. 1795 წ. აღსრებას შემდეგ
 ტფილისი წარმოადგენდა ნაცრისა და ნანგრევების კვირ-
 კირის გროვასა. დაბრუნების დროს საქართველოდან,
 აღა-მაჭიედ-სანი მოკლულ იქმნა თავისივე მახურისგან
 და სპარსეთის ტახტზედ ავიდა ქვედალი-სანი. იმპერატ-
 რიტა კატერინა II გამოგზავნა საქართველოში ჯარი
 გრაფ-ვალერის ფუბოვის წინამძღოლობით, რომელმაც
 1796 წ. დაიპყრა სპარსთაგან დერბენდი, შემახია, ბაქო,
 სელვანი, კანჯა და შემდეგ გამხედრების გაგრძელება შეე-
 ნებულ იქმნა კატერინე II სიკვდილის გამო. 80 წლის
 მოხუცს მეფეს, შეუწყვეტელის ომისაგან და თვით სნი-
 კებისაგან დაუძღვრებულს, ოჯახის არეულობამ და ტფი-
 ლისის წახდენამ სრულიად ბოლო მოუღეს. უკანასკნე-
 ლი ორი წელიწადი მეფობისა ირაკლიმ გაატარა თელავ-
 ში და 52 წლის თვისის გმირულის მეფობის შემდეგ
 გარდაიცვალა 11 იანვარს 1798 წელში ქ. თელავში დი-
 დი ჯარით საქართველოს უბედურებაზე და თავის მეთა-

შორის არეულობასკენ. კიდრე ცოცხალი იყო ირაკლი,
ვეკელ: მტკიცე საგვირგელოს სისწრაფით. და გაუქმდურად
აგებდა ზესუსა და გარდაცვალა თუ არა, გარდაიცვალა
სამედაძოდ რაი ათასის წლის სამეფოცა. აი ამისთვის
ქვეყნის ჩვენი პოეტის:

«დღენა ამინი ემსაკვსენეს წასკენეულს ბრწყინვით მზეს,
ემას შუქა თუცა გვინათებს, მაგრამ ველარ ვმხერთ მასს
სახეს;

«მომელი ველარ იხილავს ირაკლის ხმადსა მღელვარეს,
«დღესა ივერისას მასთან მართია სამარეს!»»

54. ანტონ I საქართველოს ქათალიკოზი.

«მოვიცალე სხვათა ყოველთა ვეოილთაჯან

და არა მოვიცალე საქართველოსა მსაჯრებისაჯან.»

ბაქმიანტონის ფილოსოფიის წინასიტყვაობა, დაწერილი თვით
ანტონის მიერ.

ანტონ I ქათალიკოზი ერის-გაცობაში იწოდებოდა
თეიმურაზად. იგი დაიბადა 1720 წ. მამა მისი იყო ქა-
რთლის მეფე იასე (1714—1716), მე ბატ. — შვილის
ლევანისა და მმისწული ქართლის მეფის ვახტანგ VI სა.
დედა ანტონისა იყო ელის.ბედ (ელენე ანუ ბეკუმი),
ასული მეფის ირაკლი I-ისა. ხუთმეტის წლამდის ანტონი
იზრდებოდა დავით-გარეჯის უდაბნოში; ხოლო ხუთმე-
ტის წლისამ შეიერთა ცოლად გივი ამილახვრის ასული.
ანტონის ცოლთან დიდი ხანი არ დაუყვია: ჯვარის წე-

რის პირველს-ვე წელს ნადირ-შ:ჰმა მოსთხოვა გივი ამილახვარს თჳისი ქალი, ანტონის ცოლი. ამილახვარმაც გაუგზავნა. ანტონი თვისის დედით წავიდა იმერეთში და აქედან რუ'ეთში და 1738 წ. მივიდა ასტრახანში და მეორე წელში (1739) მიიღო ბერობა. 1741 წ ანტონს ვხედავთ ქუთაისის ეპისკოპოსად. ამავე წელში ანტონი მოვიდა თელავში, სადაც სცხოვრებდა მეფის თემურჩან II ის ცოლის თამარის სასახლეში. ჟერ 1742 წ. აღმოიჩინეს ანტონი საქართველოს ქათალიკოსად, მაგრამ უარ-ჰყო. შემდეგ ორას წლისა ანტონი კვლავ იქმნა აღრჩეულ საქ. ქათალიკოსად... ანტონი, როგორც ქათალიკოსი და მამულის ერთგული შვილი, უოკელ-გვარ საქმეებში იღებდა მხურვალე მონაწილეობას; მაგრამ განსაკუთრებითი მისი უურადღება მიჭრეული იყო თვისის სამწყურის დაცემულის ფსევობის ზღვრებაზედ. ამ მიზნის მისაღწევად ანტონი ჭსმ.რობს უოკელ-გვარ კონიერ საშუალებათა: შედის საღხის ცხოვრებაში; მასის წინამძღოლობით სამღვდელთ კრება ტფილისში აასლებს საეკლესიო წიგნთა ბეჭდვას, რომელიც შეჩერებული იყო 1723 წ.... — საეკლესიო და საზოგადო საქმეებთან, ანტონმა არც ს.მშობლო ეჩა და მწერლობა დასტოვა უუურადღებოდ: იგი შეუდგა სსკა-და-სსკა თხზულებათა წერას და სახელმძღვანელოთა წერა-გარ დმოღებას. თვისი ლიტერატურული შრომა ანტონმა დაიწყო ლექსით-აზნახანთ ქება». გადმოთარგმნა «ღიალექტიკა»; აათნი გატელორინი აჩისტოტელისა», «მზა-მეტყველება», «ქართული გრამმ ტიკა». ამ ორის უკანასკნელის თხზულება-

ბის დაწერაში ანტონის შეკვლადნენ კათოლიკების მისიონერები, რომლებთან ანტონის დახლოვებას ქჰონდა ის შეეგია, წ. რომ 1755. ანტონი იქმნა შეცდომილი და მიიღო სარწმუნოება რომის კათოლიკისა. ამისთვის სამღვდელთა ერებამ მეუის თეიმურაზის თანა დასწრებით 16-ს ქრისტისშობისთვის 1755 წ. «დაამხრა ანტონი საუდრიდგან მისისა», ე. ი. აღუკმაღეს მას წიკვა-ლოცვა. მაგრამ როდესაც ანტონმა თხოვნით მეუის თეიმურაზისადმი შეინანა თვისი შეცდომილება, სამღვდელთებამ და მეუემ მიჰსცეს მას ნება წირვისა აღდგომის დღეს და შემდეგ გაისტუმრეს რუსეთისაკენ, აპრილში 1756 წ. 1757 წ. ანტონი მივიდა ს.-პეტერბურღში და ჭათხოვა იმპერატრიცა ელისაბედ პეტრეს ასულს მიღება და აღგილი საცხოვრებლად. როდესაც სინოდმა ჰსცნა ანტონი მხართლ-მადიდებელა ქრისტიანად, — იმპერატრიცის ბრძანებით ანტონს მიჰსცეს ვლადიმირის მთავარ ეპისკოპოზობა. ვლადიმირში ანტონი მიეღა მწერლობასა; მან აჰ შეითვისა ლათინური, შეისწავლა რუსულად და იწყო სსკა-და-სხვა თხზულებათა თარგმანი ჭართულად; გადმოჰათარგმნა: «წიგნი სწელიწადო თვეთა»; «წიგნი პარკლიტასა»; «ტრიკონია»; «სადღესასწაულო»; «ახალი თეოლოგია ბაუმეისტრისა»; «ფიზიკა თეორეტიკებრივი»; «ისტორია აღეჰსანდრე დიდისა» და სხვანი მრავალნი. 1762 წ. გარდაიცვალა ანტონის მტერა, თეიმურაზ II და ამის ნაცვლად ჭართლ-კახეთში გამეუდა ირაკლი II. ეს უკანასკნელი 1756 წელშივე სწერდა ანტონს რუსეთში; ამე უშენოდ ვერ ვიქმნები, თარსმ

ბოლოს გამოწინდება; მე უშენოდ არა მიამება რა...
 ირაკლიმ თავის მ.შ.ს სიკვდილის შემდეგ გამოიწვივა
 რუსეთიდან ანტონი... სამშობლოში დაბრუნების შემ-
 დგ ანტონმა გ.ხ.ნა ორი სემინარია: ერთი ტფილისში
 და მეორე თელავში. ამ სემინარიებში ასწავლიდნენ: გრა-
 მმატიკას, რიტორიკას, ფილოსოფიას, ღვთის-მეტყვე-
 ლებას, ისტორიას და სხვა სამეცნიერო საგნებსა. ეს
 სასწავლებლები ინახებოდნენ მეფის ირაკლი II-ის ხარ-
 ჟითა. სემინარიის მასწავლებლები და მოსწავლეთათვის
 ჭათაღიგოზმა ანტონმა შედგინა სასკოლმძღვანელოები:
 რიტორიკა, კატეხიზიზმი, მთავრე და კრცე-
 ლი გრამმატიკები, მარტივიკა, ღვთის მეთყველება, წუ-
 ბილ-სიტყვაობა, საქართველოისა მეფეთა შთამამავლობი-
 სათვის; ისტორია ერქოსს ერებათა; აზოლოდია; ქადა-
 გებანი მრავალნი და მრავალი სხვა თხზულებანი, რიცხ-
 ვით ორმოც-და-სამ წიგნამდე (43). ამ გვარად გაატარა
 ანტონ ჭათაღიგოზმა თვისი სიცოცხლე საქართველოს
 ეკლესიისა, საზოგადოებისა და მწერლობის ასპარეზზედ
 და გარდაიცვალა 1788 წელში. ანტონ I-მა დაუტოვა
 თვისი ადგილი თავის მოსასკელს ირაკლი II-ის ძეს ან-
 ტონი II-ს, უკანასკნელს საქართველოის ჭათაღიგოზსა..

55 ქართული საერო და სასულიერო მწერ- ლობა XVIII და XVII საუკუნეებში.

როგორც ვსთქვით, თამარ მეფის დროს (1184—1212) საქართველოში მრავალი ნაწარმი ქართული მოაზროვნეობა იქნა. თუმცა თამარის დროის მწერლებს ნიჭიერობით და მწერლობით შემდეგი საუკუნეების მწერალნი კერძოდ შეეძრებოდა; მაგრამ მეორეს მხრით—შემდეგნი მწერალნი უფრო დაახლოვებულნი არიან ბუნებასთან და ცხოვრებასთან. თამარის დროის მწერლები თავის თხზულებებში მომტიკებულს ნაწილად აღგვიწერენ ისეთს სიტყვებს, რომელნიც მხოლოდ ფანტაზიის ნაყოფნი არიან, წარმოგვიდგენენ იმისთანა მოქმედ პირობებს, რომელთა მოქმედებანი თითქმის სრულიად არ მიემსგავსებიან ნამდვილის ადამიანის მოქმედებასა. მაშინდელს მწერლებში მხოლოდ შოთა რუსთაველმა შეიძლო დაახლოვება მაშინდელს ქართველების ცხოვრებასთან; მხოლოდ რუსთაველმა შეიძლო ნამდვილის ადამიანის გრძნობების გამოსატყა. ეს გარემოება აიხსნება იმით, რომ იმ დროს კიდევ დიდი იყო იმ ინდოეთის უშუკრის წმინდის გავლენა, რომელიც ქართველებმა შემოიტანეს გახტანგ გორგასანის დროს. თამარის შემდეგ ქართული მწერლობა შეუქნებულა. იყო მონგოლებისა და თუ-

მურ-ლენგის შემოსევიითა და აღარ აღდგენილა მე XVII საუკუნემდის, ვიდრე მეფე თეიმურაზ I-მა არ დაიწყო მწერლობა და არ მისცა მწერლობას სრულიად ნაციონალური მამართულება. ამ მხრით თეიმურაზ I ფრიად შესანიშნავი და სასარგებლო იყო მეთვრამეტის საუკუნის მწერლობისათვის. თეიმურაზ I, შეიძლება ვსთქვათ, იყო წინამორბედი, ქვა-გუთზე იმ მწერლობის განცხადებებისა და განახლებისა, რომელსაც ვსვლავთ ჩვენ მე XVIII საუკუნეში. თეიმურაზ I-ს ეკუთვნის შემდეგნი თხზულებანი: ლექსი „კარდ-ბულბულაიანი“, „მირიანიანი“, მოთხრობა, „ლეილიანი“—მოთხრობა; სოციალური ქრისტიანულის დოქტრები გალექსილნი და სხვანი მრავალი წერილი ლექსები; მაგ. „გრემის სასასლესედა“ (შესხმა) „საქართველოს ძველთა და ახალთა მოღვაწეთა სახელნი“ და სხვა. მე XVII ეკუთნის ვასეთის მეფის არჩილის (1664—1675) მშენებრი თხზულება „არჩილიანი“ (ლექსი), რომელშიაც დიდის ხელოვნებით აღწერილია თეიმურაზ I-ს ცხოვრება და მისი დრო, იოსებ თბილელის თხზულება, „დიდ-მოურავიანი“. ამავე საუკუნეში სცხოვრებდა საბა სულხან ორბელიანი, რომელმაც პირველად შეადგინა ქართული ლექსიგონი. საბა ორბელიანსვე ეკუთვნის შესანიშნავი წიგნი არკთ-კრება, წოდებული „სიბრძნე-სიძრუვის“ წიგნად.

მე XVIII საუკუნეში ვასტანგ VI დროს შეკრებულ იქმნა „ქართლის-ცხოვრება“; ვასტანგმავე შეადგინა და გამოსცა „სჯულის წიგნი“, ვასტანგის შვილმა ვახუშტიმ შეადგინა საქართველოს „გეოგრაფიის რუ-

გებით» და «საქართველოს ისტორია» მოუკანილი. 1745 წლამდე. შესანიშნავია თავის მწერლობით აგრეთვე ზაქარია გაბაშვილი (ნამოდვერაღი), რომელსაც ეკუთვნის თხზულება «კატის ომია: თელავის რეპტორი, (შემდეგ ასტრახანის მთავარ ეპისკოპოსი), გაიოზი და ამბროსი-ნეკრესის ეპისკოპოსი შესანიშნავი არიან უფრო სასულიერო მწერლობით და ნამეტნაჯად ქადაგებით. გაიოზს სხვათა შორის ვკუთნის (რუსულათ) საეკლესიო ისტორია“ მღვთის მეტყველება, (რუსულათ); ზნობითი სწავლა, („საეკლესიო ისტორია“) ქართული «გრამმ:ტიკა»; განმარტება რომელთაჲმე საღმრთო წიგნთა, წერილები საქართველოს ისტორიაზე», «მოკლე კატიხიზმია», რამდენიმე სიტყვა წარმოთქმული მისგან თელავის სემენარიაში.

შესანიშნავია საერო მწერლობაში (ისტორიულ თხზულებაში) მე XVIII საუკუნეში უფრო დავით გურამიშვილი. ამ უკანასკნელმა მისცა ნამდვილი ხალხური კილო და მიმართულება ქართულს მწერლობასა. ამან შეამუშავა ქართული ენა იმ მწეკლათათვის, რომელნიც გამოჩნდნენ მე XIX საუკუნეში. დავით გურამიშვილის თხზულებაში, რომელიც იწოდება „დავითიანად“, დიდის ხელაგებით და მაღალის ნიჭით გამოხატულია ერთი კრავიკული და სამწუხარო ყაში ქართველის ერისა — კახტანე VI დრო. მთელს თხზულებაში აღწერილია საზოგადო ტანჯვა საქართველოს ერისა და მის მეფეებისა. აქ ისტება ქართლ-კახეთის მეფეების ერთმანეთთან შერი, რომლით ისარტებლეს ოსმალ-სპარსულებმა

და შოაოხრეს საქართველო. საზოგადოდ დაუითანში
 ხან მოთქმით ტირილია საქართველოს უბედურებასედ,
 ხან ნაღვლიანი დაწინვა ქართველების ზნეობით წახდენა-
 ზედ და ხ.ნ იმედი საქართველოს ერის აღდგენაზედ...

56. გიორგი XIII მეფე ქართლისა და კა-
 ხეთისა 1798—1801; გავრძელება იმერთა
 მეფის სილომონის II მეფობისა;

საქართველოს უმერთება რუსეთთან.

I

როდესაც ბორჩალოში მყოფს გიორგის შეტყობინეს
 მამის სიკვდილი, მის იქვე მიულოცეს მეფობა. გიორგი
 მივიდა თელავში 22-ს თებერვალსა; იტირა მამა თვისი,
 გარდაახდევინა პანაშვიდი და შევიდა თავის დედი-ნაცვალ-
 თან სამძიმრის მოსახსენებლად. შემდეგ უბძანა ეკლეს-
 სიაში დასვენება ჟვარ-სახარებისა და ფიციის ფურცლისა,
 რომელზედაც უნდა დაეფიციანთ გიორგის ერთგულებაზე
 და შემკვიდრებაზედ. ვეკლამ, გარდა დარეჯან დედო-
 ფლისა, შეჭფიცეს გიორგის ერთგულება, ვითარცა კანო-
 ნიერ შემკვიდრესა და მეფესა. გიორგი და დარეჯანი
 ტფილისში წავიდნენ და დარეჯანი ხელაბარში გადვიდა
 აცხოვრებლად. დარეჯანი უოკელს დონისძიებას სძა-
 რბდა გიორგის ხელის თვალში დამცირებისათვის და

სცდილობდა ეგნო რაიმე შეთვისათვის, მაგრამ ვერ ასერ-
 ხებდა... თვით დარეჯანის შვილებიც არ ემოწმილებო-
 დნენ მეფესა და ვეკლამ თვისი თავი მეფედ გამოაცხა-
 და. იულონი ჭართლში გამეფდა, კახტანგ ანუ აღმ.ს.
 ხან—არაგვის საერისთავოში, მირონაი მ.რტულოში, თა-
 რნაოზი სურამში; ალექსანდრე სპარსეთში გაიქცა. და
 ამ წინააღმდეგობით რომ არ სჯერდებოდნენ, სპარსეთ-
 სა სთხოვდნენ შემწყობასა. ამ აჩუქლობის ძილველმა
 მეფემ გიორგი XIII გადასწყვიტა რუსეთთან საუკუნოდ
 შეერთება თვისის სამეფოისა, რადგანაც დარწმუნდა,
 რომ იგი ვერც წინააღმდეგობადა შინაურსა და გარეულს
 მტერთა, ვერც განაასლებდა გახსრებულს საქართველოსა.
 საქართველოს ვეკლა წოდების წარჩინებულთა თანხმობით
 სთხოვა გიორგი XIII იმპერატორს შაულებს 1800 წ.
 საქართველოს მიღება სამუდამოდ რუსეთის ქვეშევრდომობაში
 და ამასთანავე სთხოვა ჯარი ლეკთა წინამძღო-
 ლის ომარ-ხანის მოსაგერებლად. იმპერატორის შაუ-
 ლეს მანიფესტით 1800 წ. 18 დეკემბერს საქართველო
 იქმნა მიღებული რუსეთის ქვეშევრდომობაში, ხოლო
 იმპერატორის ალექსანდრე I მანიფესტით 1801 წ.
 12 სექტემბერს დამტკიცებულ იქმნა პირველი მანიფეს-
 ტი. მეფის გიორგი XIII სიკვდილით 1801 წ. მოი-
 სპო ბაგრატიონებისათვისის წლის მეფობა; მოისპო
 აგრეთვე რჩი ათასის წლის საქართველოს «დაუმოკი-
 დებლობადა», რომლის დატვისათვისაც აგრე დიდი და
 მრავალი მსხვერვლი დასდგა საქართველოს ერმა. რუსე-
 თთან შეერთების შემდეგ მთავარ-მმართველად კენკრალი

გორჩინგი დანიშნეს; შემდეგ ციციანოვი, რომლის დროსაც 1804 წ. სამეგრელოც შეუერთდა ჩრსეთსა.

II

იმერეთის მეფე სოლომონ II თუმცა შეწუხებული იყო მტერთაგან—ოსმალთაგან, მაგრამ ის არ აზიარებდა თავის სამეფოს ჩრსეთთან შეერთებასა. ჩრსეთის გენერლებმა პირობა მისცეს, რომ სოლომონ მეორეს სიტყვებში არას განიზრახვენ იმერეთის წინააღმდეგ, გარდა მთარკველობისა. სოლომონ II 1805 წლიდან შეუდგა იმერეთის წარმატებაში შეეყანას; გამართა ქუთაისში სტამბა, რომელშიაც აღბეჭდა თითქმის ყველა საჭირო საეკლესიო წიგნები, განსნა იმერეთში რამდენიმე სასწავლებელი იმერეთის ახალგაზდობისათვის და ამ გვარად მიწეო ხელი იმერეთის უოველის მხრით განკარგულებასა. ოსმალების ნაგონებით და ოსმალებისაგე შემწეობით სოლომონმა განიზრახა ჩრსების განდევნა იმერეთიდან. როდესაც ეს განზრახვა შეიტყო ქართლ-კახეთის მთავარ-მმართველმა, დაიბარა სოლომონ ტფილისში. სოლომონ II ხამოვიდა ტფილისში, მაგრამ რადგანაც მთავარ-მმართველი ტფილისში არ იყო, სოლომონი ოსმალეთში გაიქცა. მოიყვანა ოსმალთს უარცა იმერეთში და რამდენიმე თვის განმავლობაში ებრძოდა ჩრსებსა, მაგრამ დამარცხებული შეეღებ და უოველთის ჩრსთაგან, სოლომონ ხელ-მეორედ გაიქცა ოსმალეთში. შემდეგ ამისა იმერეთი, გურია და სუანეთიც შეუერთ-

დნენ რუსეთს. სოლომონ II გარდაიცვალა ტრაპიზონში 1815 წელს. ამ გვარად მოისპოო თავისუფლება იმ ერისა, რომელიც სამი-ათასის-წლის განმავლობაში იბრძოდა მამულისა და თავისუფლებისათვის. ასურქუნობა ბაბილონელნი, სომეხნი, ხოსარნი, სპარსნი, მაკედონელები, ბერძენნი, რომაელები, აჩაბნე, თათარნი, მონგოლები, კავკასიის მთის ხალხნი და ოსმალონი, — უველა ეს ხალხები სცდილობდნენ საქართველოს დამონაგებასა, აზრებდნენ ეელურად ბაღებს საქართველოსას, ანგრეკდნენ ქალაქ-სოფლებსა, ჟღერდნენ და იტაცებდნენ ქართველთ, მაგრამ გმირ ქართველთ სისხლი და თვისი სიცოცხლე არ დაუშურებიათ მამულისათვის და უტერებიათ თავისუფლად ათ-ჟერ-ოც-ჟერ უმრავლესი მტერი. ერთის სიტყვით, როგორც ესტანით, — ისტორია საქართველოსი — აჩის ისტორია — ანუ უკად ესტაკათ — მოთხრობა ერთის ვრცელის და დიდის ხნის შეუწყვეტლის (ომის) ბრძოლისა და ამ შეუწყვეტლის (ომის) ბრძოლის სხვა და სხვაობა მდგომარეობს მხოლოდ იმაში, რომ საქართველოებრძოდა ხან ერთს, ხან მეორეს, ხან მესამეს და სხვა მტრებსა...

დამატება ნი.

მოკლე მოთხრობა საქართველოს მოსამზღვრე ქვე-
ყნებზე და ხალხებზედ.

1 ზოროასტრის რჯული. ზოროასტრი ჭიცხოვ-
რებდა მე VI საუკ. ქრისტ. შობამდინ. სპარსთა სარწმუნ-
ობა ზოროასტრამდინ საესე იუო ცრუმორწმუნებითა,
რომლის აღმოსაფხვრელად და მოსასპობლად ზორო-
ასტრმა განიზრახა ახალის რჯულის დაარსება; ამის-თვის
მან კარგა ხანს იმოგზაურა მრავალს ქვეყნებში და ბო-
ლოს შევიდა ერთს მღვიმეში, სადაც შეადგინა თვისი
რჯული, რომელიც განმარტა ოცდა-ერთს წაგნში, რომ-
ელიც იწოდებიან „ნასკად“. ზოროასტრის სწავლით,
ანსებობს რიი ღმერთი—კეთილი — რმრუზდი და ბო-
როტი—არიმანი. ამ რჩს ღმერთსუდ უფლობს უზენაე-
სი ღმერთი—ზერვან-აკერენი, რომლის ნებატოვით მო-
ქმედებენ რჩნი ზემოდ მოსსენებულნი ღმერთნი ერთი
მეორისსგან დამოუკიდებლად — ჯა სულ სხვა - და - სხვა
მიზნით. რმრუზდი, როგორც ღმერთი კეთილისა, განა-
გებს ბუნების შეუცვლელს კანონებსა და იცავს წესიერე-
ბასა. არიმანი კი, წინააღმდეგ რმრუზდისა, არღვევს წე-
სიერებასა და ჭსტდილობს ადამიანს უბედურება და ბო-
როტება მიანიჭოს... მაგრამ მოკა დრო, როდესაც

ორმუიდი დაჭ'ბლეკის აჩიმ ხის და დაღუპავს წყდიადში; ამის შემდეგ ქუეხანზედ დაიწარება შ.ოლოდ კეთილი... ზოროსა ტრის სხვათა შორის ქადაგებს ურთი-ერთს შორის სიუარულსა, თავმდაბლობსა, შეილთა სწავლაში აღზრდასა, უოკლის კეთილის საქმის გაკეთებასა და სხვა...

2. პ. ურელნი—ქიცხოკებდნენ აზიაში, მდ. ტიგრის დასავლეთად, სომხითის მახლობლად. ივანი შთ. მომავლადნენ ნოქი-ძის სიძის შვილის ასსურისაგან. ასსურეთის სასელმწიფო დაარსა ბელმა 1993 წ. ქრისტ. შობამდინ. ბელის ძემ წინმა შემოუერთა ასსურეთს სომხეთი, ესლანდელი სპარსეთი და დაიმორჩილა აზიის უკულა ჩრდილოეთის ხალხები. წინის ცოლმა—სემიკამი-დამ განაგრცო ასსურეთის სამძღვრები ინდოეთამდინ და მშენიერის შენობებით შეამკო ქაბაილონი (1916-1874). შემდეგ ასსურეთი განიყო რამდენსაჲე წრილ-წერალ სამეფოდ და ბოლოს, მე VI საუკ. ქრისტ. შობამდინ იგი დაპურობილ იქმნა სპარსთა მეფის კვიროსისაგან...

3. მკეობტელნი.—სცხოვრებდნენ აფრიკის ჩრდილოეთს ნაწილში მდ. ნილის ორივე ნაპირზედ ეგვიპტელთ პირველ მეფედ ცნობილია მენეს — 3892 ქრ. წინ, რომელმაც აღაშენა ქ. მექისი. ოთხსის წლის შემდეგ მეფემ ხეოჰსმა აღაშენა უზარ-მაზარი გოდოლი (პირამიდა) 3000 წ. წინაჲ ქრისტ. ეგვიპტელნი ფრიად განმდიერდნენ და შეიძინეს მკავალი შეცნიერებანი. მე XVII საუკ. ქრ. წ. ხელახლად განმდიერდნენ ეგვიპ-

ტელნი მეფის სტოლისა და რამეს II-ს (სეზოსტრის) დროს. შემდეგ ეგვიპტელნი თან-და-თან უძღურობაში შევიდნენ სხვა და სხვა აფრიკის საზღვებთან ბრძოლისა-გამო და მე VI საუკ. იგი დაიპყრო სპარსთა მეფემ კამბიზმა; მე IV ს. უკ. ეგვიპტე დაიპყრო ალექსანდრე მაკედონელმა, რომლის შემდეგ პტოლომეებმა აღაშენეს ქ. ალექსანდრია მდ. ნილის ხმელთა-შუა ზღვასთან შესართავთან და ეს ქალაქი შეიქმნა მთელის სმელეთის მეცნიერების ცამრად ღმერთთა ბუდედ... 35 წ. ქრ. შობამდინ ეგვიპტე დედოფლის კლეოპატრას დროს სრულიად დაუძღურობული, დაიპყრეს რომაელთ. პირველს საუკუნოებში ეგვიპტის მღვიმე-უდაბნოები იუვენ ადგილ-სამყოფებად განდგილ და შეუდაბნო ქრისტიანებისა. მე VII საუკ. ქრ. შემდ. ეგვიპტე დაიპყრეს არაბთ; ბოლოს დაიპყრეს ოსმალთ და ესლაც, თუიჭა ეგვიპტის თვისი საკუთარი სულთანი ჭყავს, მაგრამ ექვემდებარება ოსმალეთს...

4. საბერძნეთი — მდებარეობს ევროპაში, ბალკანის ნახევარ-კუნძულზე და უჭირავს ნახევარ-კუნძულის სამხრეთი ნაწილი. ელლინები-ბერძნები უძველესის დროდგან დასახლებულან ესლანდელს საბერძნეთში. მე XI საუკ. ქრ წინ საბერძნეთში შევიდნენ დოკლები; ამავე დროდგან იწყობა საბერძნეთის განძლიერება და მისგან მტრე აზიაში და დასავლეთის საქართველოში დაარსება ახალ-შენებისა (კოლონიებისა). ძველს საბერძნეთში თვითიული ქალაქი შეადგინდა ცალკე რესპუბლიკასა. მე IX საუკ. ქრ. წინ. ბრძენმა ლიკურელმა შეადგინა კანონე-

ბი ანუ სჯული, რომლითაც უნდა ეხელმძღვანელათ ბერ-
 ძნებსა... მე V საუკ. საბერძნეთი უფრო განმდიერდა
 სხარისებთან ბრძოლის შემდეგ, როდესაც სპარეთი სრუ-
 ლიად დაემხო. ამ დროს და წინადაც საბერძნეთი იყო
 პირველი განათლებული, მოვაჭრე, მდიდარი და ძლიერი
 სასულმწიფო მთელს ქვეყანაზედ. მე IV საუკ. ქრ. წინ
 საბერძნეთის ქაღაჭებს მოუხდათ ურთიერთ შორისი
 ბრძოლა იმაზედ, თუ რომელი ქალაქი უნდა ეოფიდეიყო
 უფროსი საბერძნეთში... ამ ბრძოლაში გაერია მაკედონ-
 ნიის მეფე ფილიპე და დიომიტილას საბერძნეთი. ფი-
 ლიპეს; შვილმა ალექსანდრე დიდმა სრულიად დაიმონვა
 საბერძნეთი. მე II საუკ. ქრ. წინ საბერძნეთი დაიპყრეს
 რომაელთ და ფრად შეავიწროეს. მე III საუკ. ქრ. შემდეგ
 იმპერატორმა კონსტანტინე დიდმა აღაშენა ქ. კონსტან-
 ტინეპოლი და რომიდან აქ გადმოიტანა სამეფო ტახტი;
 ამავე დროს საბერძნეთში აღიარებულ იქმნა ქრისტიანობა
 ს ყოველთა და სასულმწიფო სარწმუნოებად. მე IV საუკ.-
 კონსტანტინეპოლიდან მოვიდა სამღვდელთა საქართვე-
 ლოში საღვთის მოსახათლავად... მე V საუკ. რომის იმპერია
 განიყო რამდენსამე წილად და საბერძნეთი—ბიზანტიის
 იმპერია დარჩა ცალკე სასულმწიფოდ ბალკანის ნახევარ
 კუნძულზედ. ამის შემდეგ ხალხის წნეობით დაცმისა
 გამო საბერძნეთიც დაუძღურდა; და თავის სამფლობელო
 ნაწილები თან-და-თან გამოეცლა ხელიდან და ბოლოს,
 1453-ს წ. თვით კონსტანტინეპოლი დაიპყრეს ოსმალთ
 და მოსპეს სრულიად საბერძნეთის სამეფო. მე XVIII
 საუკ. საბერძნეთში გაიღვიძა ხალხმა და შეუდგა განთა-

გისუფლების საჭმის. თუმცა ოსმალეთმა მრავალი ბერძნები იმხვეჭლა, მიგრამ ბოლოა, 1828 ს წ. ანგლისმა, საბერძნეთმა და რუსეთმა დაამრცხეს ოსმალეთი და განათავისუფლეს საბერძნეთი... ამ ყ მად საბერძნეთი მცირე საკროლოა და მდებარეობს ბალკანის ნახევარკუნძულის სამხრეთს ნაწილზედ...

5. ხაზარნი — ქრისტიანებიდნენ კავკასიის მთა-გრეხალის ჩრდილოეთად, მოყოლებული კახს ის ზღვიდამ — შავს: ზღვიდინ და აჭედგან ილაშქრებდნენ ხან ო მსრეთისაკენ — სპარსეთზე და საქართველოზე. ხან ჩრდილოეთისაკენ — რუსეთზე. ხაზართ. სხვათა შორის აღმაჩინეს დარიალის გასავალი გზა საქართველოდგენ — რუსეთისაკენ. საზარნი კარგა ხანს შეადგენდნენ მძლავრს სემეფოსა და შემდეგ დაუძღურებულ და დაპურობილ იქმნენ რუსთაგან...

6. სპარსეთი — მდებარეობს კასპიის ზღვის სამხრეთად. სივრცე სპარსეთისა დროთა ვითარებისა-და-გვარად იცვლებოდა. აწინდელნი სპარსანი წარმოქმდნენ ფასაგარდთაგან. მე VI საუკ. ქრ. წ-ს სპარსეთი დაიპყრა ახამენიდმა კვიროსმა, რომელმაც დიომოჩილა მთლად მცირე აზია. კვიროსის შვილმა კამბიზმა დაიპყრა ტირი, ქაირი და ეგვიპტე; დრო-ისტასპმა-ფრავია და მაკედონია. მაგრამ მე IV და V საუკ. ქრ. წინ სპარსეთი დაუძღურდა საბერძნეთისაგან; ასე რომ დრო კოდომანის დროს შინაურის არეულობისა გამო სპარსეთის სამეფო

დაიპურს ალექსანდრე მაკედონელმა, რომლის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთის მმართველებად სელეუკიდები დადგნენ. შემდეგ ამათისა; — არშაკუნიანებმა დაიჭირეს სპარსეთის სამეფო ტახტი. მე III საუკ. ქრ. შემდეგ სპარსეთის ტახტი დაიპურეს სასანიანებმა, რომელთაც განძლიერეს თვასი სამეფო; ასე რომ ხოსრო-ნუსირეანის დროს მე VI საუკ. ქრ. შემდ. სპარსეთის საზღვრები ინდოეთამდინ და ხმელთა-შუა ზღვამდინ მიაღწევდნენ. დიდად განძლიერდა სპარსეთი ქასრე (ხოსრო) II დროს მე V II საუკ... შემდეგ სპარსეთი დაიპურეს არაბთ, რომელთაც ეპურათ იგი მე XIII საუკ-მდინ. შემდეგ სპარსეთი მონგოლთ დაიპურეს და ეპურათ მე XV საუკ-მდინ, როდესაც სპარსეთი თურქმენებმა დაიპურეს, რომელთ წინამძღოლი ირმაილ-სოფი ითვლება დამარსებლად ესლანდელის სპარსეთისა. სპარსეთი განძლიერდა მე XV II საუკ შაჰ-აბაზ I დროს და მე XV III საუკ. ნადირ-შაჰის დროს... მე XIX საუკ. სპარსეთი თან-და-თან უძლურებაში შედის...

7. მაკედონელი — შთამომავლობით ბერძენი. ქრისტოვრებდნენ ბალკანის ნახევარ კუნძულზედ, საბერძნეთის ჩრდილოეთად. მაკედონია, როგორც კერძო სამეფო, გამოჩნდა მე VI საუკ. ქრ. წინ; განძლიერდა ფილიფე II დროს მე-IV საუკ. და ალექსანდრე დიდის დროს (333—320) შეიჭმნა ნახევარ ხმელეთის მპურებულად. შემდეგ მე II საუკ. ქრ. წინ მაკედონია დაიპურეს რომაელთ...

8. სომეხნი — ჭაოსიანნი — ქსიტიკობებდნენ (და მცირედი ესლაც ქსიტიკობებს) საქართველოს სამხრეთად, მცირე-აზიის შუა-გულს, რომელზედაც მომდინარეობენ მდინარენი: არქსი, ტიგრი, ეფრათი და სხვანი. სომეხნი შთამომავლებენ ქართლოსის ძმის ჭაოსისაგან. მათი სამეფო დაიწყო მე VI საუკ. ქრ. წინ; მაგრამ სომხეთი მომეტებულს დროს უფრო ექვემდებარებოდა თავის მოსამზღვრე სახელმწიფოებს, როგორც სპარსეთს, ასსურეთს, საბერძნეთს, რომაელებსა და სხვებსა. მე XIV საუკ. ქრ. შემდეგ სამუდამოდ მოისპო სომხეთის სამეფო. სომხთს შუადგენენ: ესლანდელი ერეკნისა და განჯის გუბერნიები, არზრუმის ფაშალიყი (ოსმალეთში) და წრდილოეთ-აღმოსავლეთის ნაწილი სპათსეთის ნაწილის აღებუჯანისა ჭურმისის ტბამდე. სომეხთ მე III საუკ: მიიღეს ქრისტიანობა ტირდატ III დროს, წმ. გრიგოლ-განმანათლებელისაგან...

9. მაჰმადის რჯული. მაჰმადი დაიბადა არაბისტანში, ქ. ქაბაში (მექქა) 570 წ. ხუთის წლისას მშობულნი დაესოცნენ. როდესაც გაიზარდა, მაჰმადმა შეიროო ერთი მდიდარი ქვრივი და შეაძინა სიმდიდრე. შეიდეგ ცოლის შერთვისა მაჰმადმა დაიწყო ვაჭრობა და ამ ვაჭრობაში მოგზაურობის დროს გაიცნო სხვა-და-სხვა რჯულები, როგორც მაგალ. ქრისტიანობა, მოსეს რჯული, ზოროასტრისა და თვით ხომ კერპთ-მსახური იყო, როგორც უკვლავ არაბები. ამ რჯულების შესწავლამ აჰმადს აფიქრებინა სხვა, ახალის რჯულის შედგენა და

ამ რჯულზედ მოქცევა თავის თანა-შემამულე აჩანებისა. რომ უფრო ადვილად გაგრძელებულიყო ეს რჯული, მაჰმადმა ისეთს საფუძველზედ დაამუარა იგი, რომელიც აჩანებს მოჭაწონდაა ე. ი. ხორციელის ცხოვრების განვიწყობაზედ....

თავის აზრის აღსასრულებლად მაჰმადი კარგა ხანს ატარებდა დროს ერთს გამოქვაბილს კლდეში. ამ დროს მაჰმადს გაუარდა წმინდა კაცის სახელი. უკვლავად უწინ მაჰმადი იწმუნეს მისმა ცოლმა და ნათესავებმა: ალიმ, აბუბეკრმა, თოსმანმა და სხვებმა, რომელნიც ჰქადაგებდნენ მაჰმადის სასწულებზე ქაღაჭის ქუჩებში და მოკდებზე. ცოტას ხნის შემდეგ მაჰმადის მხარე დაიჭირა მთელმა ქ. მედინამ, რომელშიაც მ ჰმადი გაიქცა ქაბილამ, რადგანაც აქ მას მოკვლას უპირებდნენ ნათესავები (622) წ. რადგანაც მაჰმადმა სიტყვით მანცა-და-მანც ბეერი მოწმუნე ვერ შეიძინა, — მან მოიგონა შემდეგი ხერხი: გამოუცხადა თავის მოწმუნეთ, რომ, რადგანაც ტკბილის სიტყვით და დარიგებით წანანდელმა წინასწარმეტუკვლებმა ვერა გაარბიერა და არც ეხლა იჯერებს სალიო ჩემს სიტყვას, — ამის შემდეგ ცუცხლითა და მასვილით (ძალით) უნდა მოხდეს საღისის მოქცევა და მოწმუნება. მართლა ასეც მოიქცნენ: ვინც ნებით არ იღებდა მაჰმადის რჯულსა, იგი გაუდებოდა იარაღის მსხვერპლად... მაჰმადმა დაიპურა ჯერ აჩანეთი, სირია, ეგვიპტე, სპარსეთი, სომხეთი და ბოლოს ბაღდადის ნახევარ გუნძულიც. მაჰმადის რჯულის სწულა გამოკრებილია დაბადებიდგან, სახარებიდგან, ზენდ-ავესტიდგან და სხვადა-

გან ნაწუკეტ-ნაწუკეტათ; ასე რომ მის სწავლაში გაკვირი
 არც-კია. მაჰმადიანთ დაიწყო არაბთა განმლიერება და
 მათგან მრავალის ჭკუენების დაპურობა...

10. ჯვაროსნების ომები — ასე იწოდებიან ის
 გალაშქრებანი, რომელნიც გამოწვეულნი იუკენ უდაბნო-
 ლის პეტრე ამიენელის ქადაგებით ევროპაში. მიზანი ამ
 ომებისა იყო პალესტინის (წმ. ადგილთა) დახსნა მაჰმა-
 დიანთაგან. ეს ომები დაიწყო მე XI საუკ. და გაგრძე-
 ლდა მე XIII საუკუნემდინ. სულ ექვსჯერ ჭილაშქრეს
 ჯვაროსნებმა პალესტინაში, პირველად 1098 წ. გაილა-
 შქრეს ევროპიელთ ორს წუობად; პირველი მათგანი დაი-
 ღუპა; მაგრამ მეორე წუობამ, გოტფრად ბულიონელის
 წინამძღოლობით დაიპურეს სხვა ქალაქებთან 1099 წ.
 იერუსალიმიც და დაარსეს „იერუსალიმის საკოროლო“,
 რომლის პირველი კოროლი იყო გოტფრად ბულიონე-
 ლი. მეორე ომი ჯვაროსნებისა იყო 1147 წ., მაგრამ
 ამ გალაშქრებამ ვერაფერი ნაყოფი მოუტანა იერუსალი-
 მის საკოროლოსა და 1187 წ. თვით იერუსალიმიც აღე-
 ბულ-იქმნა ეგვიპტის სულთანის სალადინისაგან. ამ გა-
 რემობამ გამოიწვია მესამე ჯვაროსნების ომი 1191 წ.;
 მაგრამ ევროპიელთ ჯვაროსნების წინამძღოლთ უთანხ-
 მოება მოუხდათ ურთი-ერთ შორის და დაბრუნდნენ ისევ
 ევროპაში .. მეოთხედ გალაშქრებამ იერუსალიმის მაგი-
 რად, კონსტანტინეპოლი დააპურობინა ევროპიელთ და
 ბიზანტიის იმპერიის მაგივრად დაარსდა „ლათინთა იმ-
 პერია“ 1204—1261 წ. მესამე გალაშქრება იყო 1228

და მექსე — 1248 წ. და 1292 წ. ევროპიელთ მთლად დაჭკრვის თვისა სამთელაბელონი სირიასი....

11. მათრობი — ასე იწოდებიან ის ხალხნი, რომელნიც დრო-გამოშვებით სხვა-და-სხვა სახელ-წოდებით შუა-გულ აზიიდან გამოდიოდნენ და ილაშქრებდნენ სხვა-და-სხვა ქვეუბნზე. მე V საუკ. ივინი ჭუნებდა იწოდებოდნენ და საშინელის ატტილას წინამძღოლობით გადათელეს მთელი ევროპა თითქმის. მე XI საუკ. ივინი შემოვიდნენ მცირე-აზიაში და მიიღეს სახელ-წოდება „ოსმალები“. მე XIII და XIV საუკ. ისინი იწოდებოდნენ მონგოლებად. მე XV საუკ. მონგოლთ წინ უძღოდათ თემურ-ლენგი.

12. მსმალეთი. ესლანდელის ოსმალების წინაპრნი ჭსცხვრებდნენ კასპიის ზღვის აღმოსავლეთის ნაპირზე. ივინი მე XI საუკ. ქრ. შემდეგ აიყარნენ თავის ძველის ბინადგან, შემოვიდნენ მცირე-აზიაში და დაემგვიდნენ სომხითში. შემდეგ ივინი იმდენად განძლიერდნენ, რომ დაიპყრეს მთლად მცირე-აზია მე-XIII საუკ. მათ გამოუჩნდათ ერთი მამაცი მთავარი, სახელად ოსმანი, რომელსაც მიაწერენ ოსმალების სახელმწიფოს დაარსებას და რომლისაგანაც მიიღო სახელ-წოდება თვით ხალხმა და სახელმწიფომ — «ოსმალები», — «ოსმალებითი». მუჰად I დროს ოსმალი გადავიდნენ ევროპაში, 1361 წ. დაიპყრეს ქ. ადრიანოპოლი და ქმნეს თავის სატახტო ქალაქად. შემდეგ ოსმალთ სერბია და სხვა

სლავიანთა სახელმწიფოები დაიპურეს; 1453 წ. მაკედონ II-მ აიღო ქ. კონსტანტინოპოლი და ამით მოიხსნა ბიზანტიის იმპერია და ბალკანის ნახევარ-კუნძულზე რღესმე დიდებულის და ძღვარის ბიზანტიის იმპერიის მაგიერად დაარსდა ოსმალეთი და ამასთანავე ქრისტეს ჭკარი შეიჭვალა ნახევარ-მთვარედ. მე XIX საუკუნეში განთავისუფლდნენ ოსმალეთის დამოკიდებულებისაგან სობერძნეთი და უმეტესი ნაწილი სლავიანებისა... ოსმალეთი თან-და-თან უძლურებაში შედის...

13. ძველად მთის ხალხებად იწოდებიან ის ტომნი, რომელნიც ქსტოვრებენ კავკასიის მთა-გრესილის ღელე-უღრუბში და ხეობებში, როგორც მაგალითად: ოსნი, დიდო-ლეკნი, ღლიღვი, ქისტნი და სხვანი...